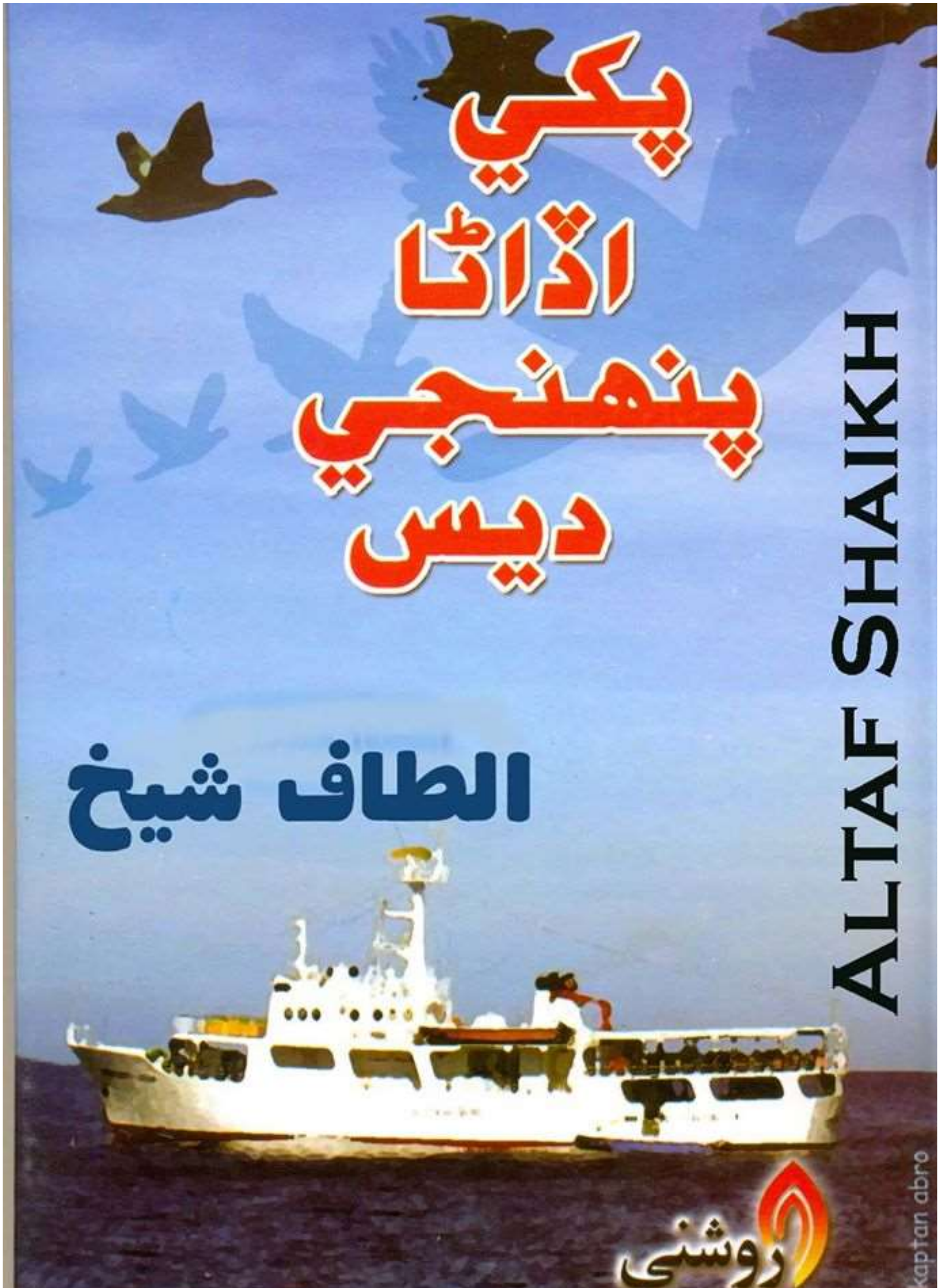
پکي
اڏامندا
پنهنجي
ديس
الطاف شيخ
ALTAF SHAIKH
روشني
kaptan abro

پَکِي اُڏاڻا پنھنجي ديس

الطاف شيخ

روشني پبليڪيشن
ڪنڊيارو
2011ع

ڊجيٽل ايڊيشن
2023ع

سنڌ سلامت ڪتاب گھر

حق ۽ واسطا ليکڪ وٽ محفوظ

ڪتاب جو نالو: پکي اڏاڻا پنهنجي ديس
ليکڪ: الطاف شيخ
ڇاپو پهريون:© روشني 2011ع
ڪمپوزنگ: حبيب قادر قريشي
روشني ڪمپوزرس، حيدرآباد.
ڇپيندڙ: فائين ڪميونيڪيشن، حيدرآباد.
ڇپرائيندڙ: روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو سنڌ

PAKHI UDANA PAHINJY DES
by: **Altaf Shaikh**
Composed by: Habib Qadir Qureshi
Roshni Composers & Printers Hyder Chowk, Hyderabad
Printed: Fine Communication, Hyderabad, Sindh.
Published by: Roshni Publication, Kandiaro
First Edition © Roshni 2011

ڊجيٽل ايڊيشن: سنڌ سلامت ڪتاب گهر
www.sindhsalamat.com
2023ع

سنڌ سلامت پاران :

سنڌ سلامت ڪتاب گهر پاران ناماياري سفرنامانگار ۽ مئرين انجنيئر **الطاف شيخ** جو لکيل ڪتاب **”پکي اڏاڻا پنهنجي ديس“** اوهان اڳيان پيش آهي.

الطاف شيخ سفرنامن سان گڏ هڪ نئين ترتيب سان پڻ لکي رهيو آهي. هو مختلف موضوعن تي دلچسپ نموني لکي انهن کي تاريخ جا ويس پارائي ڪتابي صورت ۾ پيش ڪري رهيو آهي. الطاف شيخ جو هي ڪتاب پنهنجي نوعيت جو انوکو ڪتاب آهي. جنهن ۾ پکين، خصوصن پرڏيهه جو سفر ڪندڙ پکين بابت خاص قسم جو مواد موجود آهي، جيڪو دلچسپ ۽ جاڻ پريو آهي. الطاف شيخ پرديسي پکين سان گڏ مقامي پکين سان ٽيل ڪلورن تي به ماتم ڪندي نظر اچي ٿو. الطاف صاحب پکين تي لکڻ مهل عام رواجي طرح لکڻ بدران سائنسي انداز، وسيع ساموندي ۽ دنيا گهمڻ جي تجربي سان گڏ دليلن سان لکيو آهي، نه صرف ايترو پر انهن پکين جو ماضي بعيد کان رڪارڊ پڻ جانچيو آهي. الطاف شيخ جو هي ڪتاب پکين جي حوالي سان سني جاڻ ڏيڻ سان گڏ، پکين جي لڏ پلاڻ ۽ ٻاهرين ملڪن ۾ پکين سان انساني روين متعلق سني گائيڊ بوڪ جو درجو رکي ٿو.

هي ڪتاب 2011ع ۾ **روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو** پاران ڇپايو ويو. ٿورائتا آهيون الطاف شيخ جا جنهن هي ڪتاب سنڌ سلامت ڪتاب گهر ۾ اپلوڊ ڪرڻ لاءِ موڪليو.

محمد سليمان وساڻ
مينيجنگ ايڊيٽر (اعزازي)
سنڌ سلامت ڊاٽ ڪام
sulemanwassan@gmail.com
www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

سَٿاءُ

هور وهيو ڙي هو... ـ اسحاق مڱريو 06
پکين جهڙيون مسافتون ۽ منزلون طئہ ڪندڙ
ليکڪ الطاف شيخ ـ نواز ڪنڀر 10
الطاف شيخ، فطرت پسندي ۽ پرڏيهي پکي ـ امر لغاري 13

1. اهي اونهاري جون ڳالهيون هيون يارو...! 18
2. بي چَئي جهرڪ جي ڪهاڻي.... 22
3. ڪنگ جي خدمت ڪندو رهيس 25
4. ڪاغذي ڪونجن جي ڪرامت 28
5. ولر ڪيو وتن.... 31
6. اسان ڪان اسان جا پکي رُسندا وڃن 35
7. نَر تلور وڃي ٻي مادي تاڙيندو 38
8. امن جا سفير، محبتن جي علامت 41
9. اخبارن جو پکين جي بچاءَ لاءِ لکڻ 45
10. اڄ پکي وري نڏڪا ٿي ويا آهن 49
11. ڪانگ لنوي مِٺي لات 52
12. ڪيڏو لُڙ مچايو اٿئي، او ٽٽيهر ٽرڙا 57
13. ڏکيي لڏپلاڻ ڪندڙ پکي 63
14. پکين ۾ Navigation جي قوت 68
15. پکي لڏ پلاڻ ڇو ٿا ڪن 72
16. پکي سٺا ناڪئا آهن 75
17. پکي بہ اهو ڪن ٿا جيڪو پائلٽ ڪري ٿو 79
18. قدرت جوئي ڪمال آهي 83
19. تون ڪٿي آهين منهنجي 86
20. ساٿ تنهنجو بہ پکيءَ جهڙو نہ هو 91
21. ڪنهن سان تہ اٿس ملڻو 96
22. پکي ۽ اسان جا شاعر 102
23. پنهنجي زال کي هٿي ڇڏي وڃ 116

هور وهيو ڙي هور

الطاف شيخ هڪ وڏو سيلاني رهيو آهي. جنهن ڌرتي جي گولي تي وسندڙ ملڪن کي دنيا جا سمنڊ جهاڳي ڏٺو آهي. جتي هن نہ رڳو دنيا جي ملڪن ۽ اتي جي وسندڙ پانت پانت جي ماڻهن کي روبرو وجهي ڏٺو آهي، هڪ لکاري هئڻ جي ناتي انهيءَ قسم جو هو پنهنجي نوعيت جو اهم مشاهدو رکندڙ آهي. انهيءَ حساس قسم جي مشاهدي جو نتيجو ئي آهي جو هن پنهنجي پکين جي مضمونن واري سيريز ۾ گهڻو حصو پرڏيهي پکين جي متعلق لکيو آهي. هن جي مشاهدي واري تکي اک برف وسندڙ ملڪن ۾ پکين جي چرپر ۽ برف وسڻ واري مند ۾ پنن کان خالي ٿي ويل وڻن ۾ رهجي ويل پکين جا آکيرا پڻ ڏسي ورتي ٿو. هن جي سيلاني طبيعت هئڻ ڪري هن سيلاني پکين جي انهيءَ سفر کي خاص اهميت ڏني آهي. جيڪو هر انهيءَ نوعيت وارو پکي جيڪو پنهنجي جيڻ ذريعي اهو سفر ايندڙ نسل ۾ منتقل ڪندو رهي ٿو. الطاف شيخ پنهنجن انهن مضمون ۾ عام دلچسپي جي ڳالهين کان سواءِ انتهائي سائنٽيفڪ قسم جي پکين بابت انهيءَ ڪتاب ۾ معلومات مهيا ڪئي آهي.

سنڌي هڪ شاهوڪار ٻولي آهي، جنهن ۾ پکين بابت ترجما ۽ اصلوڪو مواد اڳ ۾ بہ موجود آهي. ان جي باوجود الطاف شيخ جو هي ڪتاب پنهنجي نوعيت جو انوکو ڪتاب آهي. جنهن ۾ پکين، خصوصن پرڏيهہ جو سفر ڪندڙ پکين بابت خاص قسم جو مواد موجود آهي، جيڪو ان کان اڳ ۾ سنڌيءَ ۾ نہ ڏٺو ويو آهي.

جن ڏينهن ۾ الطاف شيخ جا پکين بابت لکيل مضمونن جي عبرت ۾ سيريز پئي هلي. سنڌ ۾ اهي موسمي طور چٽن وارا ڏينهن هئا. ٻاجهري جي پوکن ۾ ڪجهہ سنگ ٻور ۾ هئا تہ ڪجهہ سنگن جو اَنُ پچي ويو هو. انهن ڏينهن ۾ ٻاجهريءَ تي جهار اوٽرون ڪري وري هئي. جبلن مان آيل ٻوڙي ۽ وهيو تہ ڪتڪ ڪري اچي لٿو هو. هارين پنهنجين پنهنجين پوکن ۾ پيها کوڙي ورتا هئا ۽ هاريءَ جو پورو گهر، جن ۾ هن جي زال ۽ ٻار جهار ڀوڙائڻ ۾ پورا هئا. پوک جي چئني ڪنڊن تي جنبو ٻڌل هئن پراڻي واڻ جي نوڙين سان انهن جنبن جو ڪنٽرول روم بہ پيهي تي لڳل هو.

هر فصل جو پنهنجو ثقافتي رنگ هجي ٿو. ٻاجهريءَ جي ماني ۽ رٻ جهڙي طرح سياري ۾ سنڌ جا ماڻهو پسند ڪن ٿا. اهڙي طرح وري ٻاجهريءَ جي سنگ ڳيجڻ کان وٺي لاباري تائين پکي بہ ان لاءِ ايترو ئي بي تاب رهي ٿو. وهيو ۽ ٻوڙي تہ ٻاجهري پچڻ جي نشاني آهن. فصل پچڻ ڪري ئي لوڪ گيت چيو وڃي ٿو. "هور وهيو ڙي هور هور تہ منهنجن پائرن جو...... اُنهن ئي ڏينهن ۾ ٻاجهريءَ جي فصل ۾ پکين ۽ هاريءَ جي وچ ۾ لڪ لڪوتيءَ واري ڏسڻ وٺان هجي ٿي. خاص ڪري انهيءَ مند ۾ مهمان ٿي آيل وهيو ڪيڏو نہ خوبصورت رنگن وارو پکي هجي ٿو. پلي شاعر ان کي ڳائيندا هجن. پر جهار جي مند ۾ وهئي ۽ ٻوڙيءَ تي جيڪا ڪاوڙ هاريءَ جي هجي ٿي، اها بہ ڏسڻ وٺان هجي ٿي. انهيءَ مند ۾ مهمان ٿي آيل ٻيو جهرڪي جيڏي هلڪي پيلي رنگ واري پکيءَ تي ٻوڙي نالو بہ ان ڪري رکيو ويو آهي جو پلي ڪٽي بندوق جو نڪاءُ ٿئي، ٻوڙي ڪنهن بہ نڪاوَ تي اٿي ئي نہ آهي. ان ڪري سڄو ڏينهن هاري ۽ ان جو سڄو ڪٽنب هلا ٻوڙي.... هو ٻوڙيءَ جون هڪلون ڪندي چئني ڏسن تي ڪانياٽي سان ڳوڙها پيو

اچليندو. ٻوڙي اهڙي جو هڪڙي سنگ تان اٿي وڃي ٻئي تي ويهندي. وچئين جي مهل جڏهن چٽن جي ڪاڙهي ۾ اجا وڏيڪ تک ايندو ته انهيءَ مهل پيهي جي مٿان چانوَ لاءِ اڏيل اجهي ۾ هاري ڪانياٺي اچلي ساٺوٺي ڪري پوندو. گهڻا هاري انهيءَ مهل بيهوش به ٿي پوندا آهن. اهڙي ريت سج لهڻ تائين هاري ۽ پکين جي وچ ۾ جنگ جاري رهي ٿي. جيتوڻيڪ هاريءَ جي اها پنهنجي روزگار جي جنگ آهي. پر انهيءَ جنگ ۾ هاريءَ وٽ هٿيار فقط ڪانياٺي، مٽيءَ جا ڳوڙها، نڙ نڙ ڪرڻ وارو جنبو- چانگيل وٽن تي ٻڌل اچيون اڳڙيون. انهيءَ ماحول دوست هٿيارن جي مدد سان هاري پنهنجو فصل بچائي ٿو. جيتوڻيڪ اردوءَ ۾ اهو به پهاڪو آهي ته "چڙي ڪيا ڪائيگي" پر انهن ڏينهن ۾ هاري روزاني ايڏي رڻ جي جنگ وڙهي پکين کان پنهنجو فصل بچائي ٿو. هن وٽ ٻيا به زرعي ڪم گهڻا ئي هجن ٿا. پر چوندو پيٽ واري جي آسري ۾ ڪچ تي ڪنيل ڪونه ڇڏجي. پڪل فصل اکين اڳيان ڪيئن ڇڏيون. پوءِ پورو مهينو اها جنگ جاري رکي. ان کان پوءِ سنڌ جي منڊ ۾ ٿوري تبديلي اچڻ لڳندي آهي. سر ڦاٽي پيو چٽ ختم ٿي ويا. ڏياري اچي وئي، راتيون نرڻ لڳيون، ڪٽڪن جي پوکي شروع ٿي وئي. سنڌ جي زراعت ۾ هاڻ گهٽن هنڌن تي ڪٽڪ ريج ڪري کيڙڻ جي بدران ريج ۾ ئي ٻج ڇٽي ڪورڙ ڪرڻ جو رواج پئجي ويو آهي.

الطاف شيخ جا پکين وارا مضمون اجا هليا پئي ته ڪورڙ واري ڪٽڪ جي ڇٽيل ٻج تي پکين ۽ هاريءَ جي وچ ۾ ٻيهر جنگ شروع ٿي وئي. ٻوڙي ۽ وهئي جون مهمانيون اجا ختم نه ٿيون هيون. ٻاجهرين ۾ لاٻارن کان پوءِ وونٽڻ جا فصل ٻوڙي ۽ وهئي جا ميزبان هئا. جتي انهن کي نه جهل نه پل. انهيءَ منڊ ۾ گلابي سنڌي کان وٺي امريڪن سنڌي تائين چڳيو قوت ڪن. انهيءَ ڪم ۾ وري مقامي پکين ۾ ڪٻريون ۽ جهرڪيون به وهئي ۽ ٻوڙيءَ سان گڏ گڏ هجن ٿيون. مٿان جو ڪٽڪ جي پوکي شروع ٿيو وڃي ته انهن چٽئي پکين کان سواءِ ڪانگ، هيڙو ۽ ڳيرو به اچيو ساٿن پهچي. پوءِ ته بس هاري هجي ٿو جيڪو ٻنن تي پکين کي ڀڄائڻ لاءِ پريٿون ڪندو رهي ٿو. پکي اهڙا جو ڪٽڪ جي داڻي مان چاول سلو به پٽيو کنيو وڃن. ڪن هنڌن تي جهار واري ڪم کان بچڻ لاءِ ڪجهه ٽوٽي هاري وري ٻج ۾ زهر واري دوا ملايو ڇٽين پوءِ ته مري ويل پکي سٿيا پيا هوندا آهن. ڳوٺن جي ماڻهن ۾ اجا به منهن ۾ نمڪ آهي ۽ اهڙن هارين تي ايڏي ته ٽڪ، ٽُڪ ٽئي جو پوءِ وري اهڙو ڏوهه ڪونه ڪن. هرڪو توبهه، توبهه پيو ڪندو.

اهڙي طرح ٻئي جهار وري باغن ۾ هڪلبي. باغائي ڪانياٺي ڪنيو هو ٻلو واريون هڪلون پيو ڪندو. ان جي باوجود طوطا ۽ بربليون باغن ۾ پينگهون ٻڌي بيٺل هونديون. توت ته هنن جي محبوب غذا هجي ٿي. اهو آهي ڳوٺاڻي سماج ۾ هاري ۽ پکيءَ جي وچ ۾ سٻنڌ. هاريءَ ۽ پکي ته هڪ ئي وقت زرعي فصلن جا اسٽيڪ هولڊر هجن ٿا. انهيءَ جنگ جي باوجود هرڪو پنهنجو پنهنجو حصو حاصل ڪيو وڃي.

ڳوٺاڻي سماج ۾ پکي گهر جي ڪٽنب جو حصو هجي ٿو جهرڪي ۽ ڪٻر ته گهر جون پاتي هجن ٿيون. پر ڪانگ کي پنهنجو حصو نه مجبو ته پنهنجي مڙسي ڪري کڻهن به ٻار جي هٿ مان ماني ڦري به زوري گهر جو پاتي ٿيو وڃي. ڳوٺن ۾ گهرن جي نئين اڏاوتن ۾ جهرڪين جو هاڻ خيال نٿو رکيو وڃي. بيدا لاهڻ وقت پڇيو پون ٿا.

ڳوناٽي رات جي صوتي اثرات ۾ تتيھر جو آواز لازمي هجي ٿو. ڳوناٽيون زالون پنيرڪي مهل ڪار ڪٽڻيءَ جي مڌر آواز تي اٿڻ جون عادي هجن ٿيون.
رات جو ڪنهن چپ جي چرڙاٽ تي ڳوناٽيون زالون هڪل ڪنديون "ڏوڙ هجئي نياڳي ڪو جهيڙو ڪرائيندينءَ ڇا. يڪا ٻرڙاٽ پيا پونئي." ڪانگ ڪوٻار ڪان گوشت يا ماني ڦري ويو ته ان تي زالون لعنتون پيون وجهنديون. پر اهو ساڳيو ڪانءُ لنوي، تپڪا پيو ڏيندو ته ڳُڊ ڳُڊ پيون ٿينديون ته مهمان ٿو اچي.
ڳوٺن ۾ ته پکي ڪئين ڳالهين جو اهڃاڻ هجن ٿا. ملهاري ڪابي پاسي اچي ويئي ته چوري تي ويندڙ چور واپس موٽي ويندو. چانهه ۾ ڪاٺ ڪٽي پکيءَ جا جهڙا رنگ ۾ ڇٽ خوبصورت آهن، اهڙيون ئي وري انهن بابت ڳالهيون به مزيدار هلندڙ هونديون آهن. ڪاٺ ڪٽي لاءِ مشهور آهي ته اهي طوطن جا ملازم آهن. انهن لاءِ وٽن ۾ گهر ناهين ٿا. نوڙهو پکي جا آکيرا ته آرٽسٽ وانگر هجن ٿا. جيڪي هو ٻين جي تيلين مان ناهي ٿو. ان لاءِ مشهور آهي ته هو نانگ کي دوکو ڏيڻ لاءِ آکيري جو اصلي منهن لڪائي ڪوڙو منهن ظاهر ڪري ٿو. چانهه پکي لاءِ اها ڳالهه هلندڙ آهي ته هن جا ٻچا ڦٽڻ کان پوءِ پارس پهڻ لڳڻ کان پوءِ اکيون کولين ٿا. ان ڪري چانهه جبلن مان اهو پارس اکين تي لڳائڻ لاءِ کڻي اچي ٿي.
ڳوناٽا وري اهي پيا پور پچائيندا ته ان گهڙيءَ چانهه جي آکيري ۾ لوهه جو ٽڪر رکي اچجي ته سون ٿي پوي. اهڙي طرح اڌ رنگ (فالج) لاءِ پاريهر ۾ سورٽي (الرجي) لاءِ ڇاپاڪو پکي وري هڪ ٽڪ سمجهيو وڃي ٿو. ڏنار چوندا جيڪڏهن ڇاپاڪو ماري ان جو گوشت هٿن کي هڻجي ته سورٽو (الرجي) ان کي ڪڏهن به نه ٿيندو. البت ان جي هٿ ڏوتل پاڻي هڻڻ سان سورٽي جي مريض جو علاج ٿيو وڃي.
جيئن پکي ۾ جيتن ۾ مور ۾ نانگ جي ويڙهه مشهور آهي. ائين جيتن ۾ "عار" وري پکين کي خطري کان اڳواٽ خبردار ڪرڻ واري ڊيوٽي ڏيندڙ آهي. عار جيستائين چين پئي ڪندي ان جو مطلب سڀ خير آهي. پر عار چپ ٿئي معنيٰ پکي الرٽ تي ويندا، خطري جي گهنٽي وڃي وئي. جيتوڻيڪ هاري ۾ پکي ڳوناٽي سماج ۾ هڪڙي ڪٽنب جا ڀاتي آهن پر خطري جي گهنٽي ته زهريليون دوائون هارين ۾ پکين لاءِ جڏهن کان هڪ ئي وقت ٻنجي ويون آهن. زراعت ۾ ڦوهاري واريون متعارف ٿيون آهن. تڏهن کان پکين جو وڏو موت واقع ٿيو آهي. زهريلي ڦوهاري ٿيڻ کان پوءِ جيت چڳندڙ پکين جي تباهي ٿي وئي آهي. زرعي دوا جيڪا ڳوناٽي سماج ۾هاريءَ جي گهر ۾ ٽانون وانگر ان جي گهر ۾ داخل ٿي وئي آهي. هاريءَ جي گهر واري لانڊي جيڪا هڪ ئي وقت هن جو رڌڻو به هجي ٿو. بيڊروم به هجي ٿو ۾ ڊائننگ روم به هجي ٿو. افسوس جي ڳالهه اها آهي ته ڇپر جي ورئي ۾ يا جاري ۾ اها دوا اٽي، چانور، ڪنڊ يا ٻئي ڪاڌي جي ٽانون سان گڏ رکيل هوندي آهي. جتي هن جا ٻار به راند ڪيڏندڙ هوندا آهن.
جيتوڻيڪ جهار دوران پکي ۾ هاريءَ جي وچ ۾ وڏو جهيڙو هلندڙ هوندو آهي، پر اهو ساڳيو پکي زرعي فصلن مان نقصانڪار جيت چڳي ختم ڪري هاريءَ جو پرجهلو ٻنجي بيٺل به هوندو آهي. زرعي دوائن جي استعمال کان پوءِ لاڳيو پکي پنهنجي جنگ هارائي رهيو آهي.
سنڌ ۾ رڳو ڪڪڙن جا ميل ٿيڻ جو رواج نه آهي، پر سنڌ ۾ وائلڊ پکين جي مقابلن جو به رواج آهي. تترن جي ٻولي واريون ته ٽورناميٽن جو رواج عام پئجي ويو آهي. جڏهن ته ٻاٽيبر جي ويڙهه جو مقابلو به ايڏو ته زوردار ٿئي ٿو جو اخبارن ۾ ان جي باقاعدگي سان رپورٽنگ ٿئي ٿي. بلوچستان جي پاڳ

ناڙي شهر ۾ ٽاٽي جي صوبيدار ڪان وني بئنڪ جي مئنيجر ٿائين. شهر جي هر ماڻهوءَ جي هٿ ۾ ويڙهه وارو ٻاٽيپير ڪنيل ڏٺو ويو.

پکي جڏهن اسان جي زندگي سان ايڏو گهرو واسطو رکندڙ هجن ٿا ته ان لمحي الطاف شيخ جو پکين بابت گهڻ پاسائون معلومات ڏيندڙ ڪتاب اسان جي سماج جو ڪيڏو نه اهم ڪتاب چوائيندو.

اسحاق مگريو

حيدرآباد

Email Address:
ishaqmangrio@gmail.com

پکين جهڙيون مسافتون ۽ منزلون طئہ ڪندڙ ليکڪ الطاف شيخ

موبائل جي گهنٽي تہ روز وڄي ٿي، پر ڪي ڪي فون ئي يادگار هوندا آهن. اهڙن فونن مان هڪ فون ان ڏينهن آيو جڏهن سنڌ جي ابنِ بطوطہ محترم الطاف شيخ صاحب فون ڪري پنهنجن پکين متعلق تازو عبرت اخبار ۾ ڇپيل ۽ هاڻ ڪتابي شڪل ۾ ايندڙ مضمون تي ڪجهہ لکڻ لاءِ چيو نہ صرف فون اهم هو بلڪ سندن چيل ڳالهہ بہ ان ڪري اهم هئي، جو سندن جا ئي سفرناما پڙهي، ٻين وانگر مون کي بہ گهمڻ ۽ لکڻ جو شوق جاڳيو هو/ آهي. سندن لکيل هر سفرنامي گهمڻ ڦرڻ جي حوالي سان هڪ نئون اتساهہ ۽ شوق پيدا ڪيو. سندن سفرناما پڙهڻ بعد دل ڪيترين نہ سَتون ڪائيندي هئي تہ ٻئگ تيار ڪري، هينئر جو هينئر نڪري وڃجي ڪنهن اڻ ڏٺي مقام ڏانهن. محدود وسيلن ڪري پري جا پنڌ تہ نہ ٿي سگهيا، پر گهٽ ۾ گهٽ سندن سفر نامن جي تعداد جيترا، ملڪ ۽ سنڌ جا سفر ضرور ٿي ويا. ان پس منظر ۾ جتي لکڻ جي دعوت تي خوشي ٿي، اتي نيائي نہ سگهڻ جو خوف بہ ٿيو. شيخ صاحب جي قربائتين فونن سبب نيٺ لکڻو پيو نہ تہ ڪٿي اسان ۽ ڪٿي الطاف شيخ صاحب!

شيخ صاحب جا جيڪي مضمون منهنجي نظر مان گذريا، انهن کي پڙهي لڳي ٿو تہ پاڻ جهڙوڪر هئا پکين جي پنڌن جا پيرا کڻندڙ جهازن ۾ مسافرن جا سفرناما تہ جهڙوڪر ”اضافي“ شئي هئي. شيخ صاحب پاران پکين تي لکڻ بظاهر نئين ڳالهہ تہ لڳي ٿي، پر انهن جي جهازن جي مسافرين ۽ پکين جي اڏامن ۾ ڏسجي تہ ڪافي هڪجهڙايون هجڻ ڪري، اهڙي ڪا صفا نئين ڳالهہ بہ ڪونهي. پکي جي سمنڊ مٿان ۽ ڪنارن سان سفر ڪن ٿا تہ سائين بہ سمنڊ ٿا جهاڳين. پکين جا پنڌ بہ ڪٿي ڏينهن رات تہ ڪٿي وري ڪلاڪن جا ڪلاڪ. جيئن پکي سياري ۾ هڪڙي طرف اڏامون ڪن تہ گرميءَ ۾ ٻي طرف. ناڪئا بہ هوا ۽ موسم جو رخ ڏسي سفر ڪن.

شيخ صاحب جي مضمون ”ٻي ڇئي جهرڪ جي ڪهاڻي“ ۾ جنهن نموني سياري جي سوبڊن ۾ M.Sc ڪرڻ دوران پاڙي جي عورت ڪين پارڪ ۾ لنگهڻ دوران بيمار يا زخمي هئڻ ڪري ڏکڻ سفر ڪرڻ کان رهجي ويل پکين کي ڏيڻ لاءِ بسڪوٽ ڏيندي هئي، اها پڙهي اهي وڏا ياد اچي ويا، جيڪي ماني کائڻ مهل هڪ بہ گرهہ بچائي، پکي پکڻ يا ڪيڙين ماڪوڙين لاءِ پور ڪندا هئا. اڄ جڏهن خود انسان هڻ هٽان ۽ وٽ وٺان سبب ماني چا ٿو کائي! بس گرهہ ٿو اندر اڇلائي!! ان وٽ هاڻ ايترو وقت ڪٿي جو هو ماني کائڻ وقت وينو پکي پکڻ ياد ڪري. ساڳئي مضمون ۾ جنهن نموني انهن ٿڌن ملڪن ۾ سياري ۾ پکين لاءِ ايندڙ ڏکين ڏينهن سبب انهن جي ڏکڻ لڏ پلاڻ جو ذڪر ڪيو آهي، ڪاش! ان جو اسان وارن شڪارين جي دل تي بہ ڪجهہ اثر ٿي پئي ۽ هو مجبوريءَ ۾ هتي ايندڙ پکين تي ڪجهہ تہ ڪهل ڪن! ڪاش ائين ٿي پئي! ”ولر ڪيو وتن“ ۾ جنهن نموني شيخ صاحب دنيا جي ڪونجن جي سفر جا پيرا کڻي، هت پهچڻ جي ڳالهہ ڪئي آهي، اهو پڙهڻ بعد بہ جي ڪو ڪونج کُهي تہ ان کي حيف کان سواءِ ٻيو ڇئي بہ ڇا ٿو سگهجي. ساڳي نموني انهن، جپانين وٽ ڪونجن جي اهميت جو ذڪر ڪري، انهن اڏ پڙهيل ”اسڪالرن“ کي چڻ تہ مات ڪرائڻ جي ڪئي آهي، جيڪي اسان وٽ

ڳڀرن جي ٻولڻ کي جهيڙو ٺيڻ, ڪانوَ جي لنوڻ کي مهمان اچڻ جي اطلاع ڏيڻ برابر سمجهڻ کي جهالت جون ڳالهيون سمجهن ٿا. شيخ صاحب ”اسان کان پکي رسندا وڃن...“ واري مضمون ۾ جنهن نموني دبئي ۽ عربن جي ڳوٺن ۾ تترن جي آزاديءَ سان گهمڻ ۽ سويڊن جي رستن, بس اسٽاپن تي بدڪن, هنجن, رتنبن جو ماڻهن جي پيرن, بينڇ بسن, ٽيڪسين ۽ ڦيٽن وٽ بي ڊپو ٿي چڳڻ جو اکين ڏٺو احوال لکيو آهي ۽ عربن پاران هتي پکين ۽ انسانن سان ڪيل ظلمن ۽ زيادتين جو ذڪر ڪيو آهي اهو پڙهي نہ صرف پکين جي قتلام تي ڏک ٿئي ٿو پر پنهنجين شين جي حفاظت نہ ڪرڻ سبب اجتماعي بيغيرتيءَ جو بہ احساس ٿئي ٿو.

ساڳئي مضمون ۾ ٻين ملڪن جي ڀيٽ ۾ اسان وٽ پکين جي بي قدري ٿيڻ سبب انڊيا هليو وڃڻ واري ڳالهہ بہ اسان مسلمانن لاءِ ڪا چڱي ناهي. اهڙيءَ طرح ”نر وڃي ٻي مادي تاڙيندو“ ۾ بہ تلورن بابت ڏاڍي ڪارائتي, پر اصل ۾ ڏکدائڪ ڄاڻ ڏني آهي. ٻين مضمونن وانگر مضمون ”امن جا سفير, محبتن جي علامت“ ۾ شيخ صاحب يورپ واري پاسي جو ذڪر ڪندي لکن ٿا تہ هتي روڊ رستن تي بہ ڪيترن ئي فروٽن جا وڻ آهن, جن کي بنا ڊپ ڊاءَ جي پکي پيا کائين. ان کان علاوه هتي جا ماڻهو رستن جي ڪپرن, پارڪن ۽ بس اسٽاپن تي مختلف قسم جا ٻج ۽ Nuts پکين کي ڏيندا رهن ٿا, پڙهي پاڻ واري پاسي ڪتي اڙيو ٽڙيو بينڇ ڪجيءَ ۽ ٻير جا اهي وڻ ياد اچي ويا, جن مان پکي پکڻ کي تہ ميوو ڇا ملندو! ماڳهين انهن وڻن تي سڄو ڏينهن ٻارن پاران پٿرن جي مارو مار هوندي آهي. ٻير ۽ ڪجي پڪي ٿيڻ کان اڳ ئي پٿرن جي نظر ٿي ويندا آهن. ”اخبارون پکين جي بچاءُ لاءِ لکنديون رهن ٿيون“ ۾ هو لکن ٿا تہ يورپ جا ننڍا وڏا پکين جي واپس ورڻ تي کين ٻج ۽ اَن اهو سوچي کارائيندا آهن تہ هو وڏي منزل طئي ڪرڻ سبب ٿڪجي پهتا آهن, گهٽ ۾ گهٽ ڪجهہ ڏينهن تہ کاڌي جي ڳولا ۾ پريشان نہ ٿين. اهو پڙهي ۽ اسان جو پکين ڏانهن رويو ڏسي, سچ تہ ڪنڌ جهڪيو وڃي. ”اج پکي وري نڌڻڪا آهن“ ۾ جتي شيخ صاحب منهنجي مضمون مان سانگهڙ واري پاسي جي گيم وارڊن ڪريم داد جوڻيجو جو ذڪر حوالي طور پيش ڪيو آهي, اتي سائين عبدالقادر جوڻيجي جي ڳوٺ جنهاڻ پرسان جي اڳوٽي مختيارڪار قادر داد رند جي پٽ محمد حيات رند زميندار جي پکين سان پريت ۽ تحفظ جي حوالي سان لکي ڄڻ تہ هتي جي پکي, جانور ۽ ماحول دوست ماڻهن کي بہ ياد ڪيو اٿس. پکين جي نڌڻڪائيءَ واري ڳالهہ ڪندي ”ڪانگ لنوي متي لات“ ۾ شيخ صاحب پرديسي پکين سان گڏ مقامي پکين سان ٿيل ڪلورن تي بہ ماتم ڪندي نظر اچي ٿو. هو پنهنجي مضمون ”ڪيڏو لُڙ مچايو اٿي, او ٽٽيهر ٽرڙا...“ ۾ مقامي قديم ۽ جديد شاعرن جا پکين بابت شعر لکڻ ڪري سندن پکين بابت ڳوڙهي اڀياس جو پتو پئي ٿو.

الطاف صاحب پکين تي لکڻ مهل عام رواجي طرح لکڻ بدران سائنسي انداز, وسيع ساموندي ۽ دنيا گهمڻ جي تجربي سان گڏ دليلن سان لکيو آهي, نہ صرف ايترو بلڪ انهن پکين جو ماضي بعيد کان رڪارڊ پڻ جانچيو آهي. ڏسو سندن مضمون ”پکين ۾ Navigationجي قوت“. جيئن تہ انهن جا ساموندي رستا ۽ منزلون بہ ذري گهٽ ساڳيا پکين وارا آهن, ان ڪري ئي هن پکين جي سفرن جي ڏکيائين ۽ مشڪلاتن کي سولي نموني سمجهي سگهڻ سبب ان حساب سان ئي لکيو آهي. وڏين عمارتن جي روشني ۾ پکين جو ۽ پنهنجي پلجڻ جو ساڳيو سبب لکي, هو پکين ۽ ساموندي سفر جي هڪجهڙاين جو ذڪر ڪندا محسوس ٿين ٿا. هو پکين متعلق معلومات ڏيندي وڏن ۽ مشهور پکين سان

گڏ نئين ڪان نئين پکيءَ کي بہ نظرانداز نٿا ڪن ۽ ڪار ڪيٽيءَ جهڙي پکيءَ، جنهن جو عام طور تي ڪوبہ نوٽس نٿو وٺي، ان باري ۾ بہ اها ڪارائتي ۽ دلچسپ ڄاڻ ڏين ٿا تہ هي پکي نيو انگلينڊ ڪان نڪري يا هڪ سئو ڏهہ ڪلاڪ (يعني چار راتيون ۽ پنج ڏينهن) سڄو ائٽلانٽڪ سمنڊ پار ڪري، ڏکڻ آمريڪا جي سرزمين تي پهچي ٿو. ان سفر ۾ هي هيٺ بہ نٿو لهي، جو هيٺ سمنڊ ئي سمنڊ آهي. ڏسو سنڌن مضمون "پکي لڏ پلاڻ ڇو ٿا ڪن؟" سنڌن مضمون "پکي سڀ نا ڪئا آهن..." پڙهي معلوم ٿئي ٿو تہ سنڌ جي ناڪئن وانگر دنيا ۾ ٻي پاسي بہ پکين کي موسمن جي پيشن گوئي ڪندڙ يا Weather Forecaster سمجهيو وڃي ٿو. سنڌن مضمون "پکي بہ اهو ڪن ٿا جيڪو پائليٽ ڪري ٿو" ۾ مالمو شهر جي ڊپارٽمينٽل اسٽور تان ڇانهين جي ٻج جو پاڪيٽ وٺي ڪائڻ تي ڊئنمارڪ جي ڪئپٽن جو اهو ڇوڻ تہ هي ٻج پکين لاءِ هوندو آهي ۽ اهو تہ سيارو شروع ٿيڻ تي شهر جي اسٽورن تي پکين لاءِ ٻجن جا پئڪيٽ وڪري لاءِ اچڻ، جيڪي اتي جا نيڪ انسان، ڪن سببن جي ڪري اڏامڻ ڪان رهجي ويل پکين کي کارائڻ لاءِ وٺندا آهن، پڙهي دل مان ٿڌو شوڪارو ٿو نڪري تہ ڪاش! هتي بہ ڪا اهڙي سوچ پئدا ٿئي. پلي ٻج وٺي پکين کي نہ بہ کارايون، رڳو ڪين تحفظ ۽ امان ڏيون تہ بہ لک ڪٽيوسين. هونئن سنڌ جي ذاتي رکن تي ايندڙ پکين لاءِ ٻج ڇٽڻ جي روايت خير اسان وٽ اڄ بہ موجود آهي، پر ان جي پٺيان نيت پکين کي ڪاڏي کارائڻ جي نہ، بلڪ انهن کي هيرائي شڪار ڪري ڪائڻ جي وڌيڪ هوندي آهي.

سنڌن اهي مضمون پڙهي پکين جي لڏ پلاڻ جي سببن، وقت ۽ رستن جي جهڙوڪر مڪمل ڄاڻ ملي ٿي ۽ مختلف پکين جو اصل وطن بہ معلوم ٿئي ٿو. ان سان گڏ اها بہ خبر پوي ٿي تہ هو ڪيترا هزار ميل پنڌ ڪري اسان وٽ موسمن ۾ بکن کان پناهہ لاءِ زندگي جي دان لاءِ اچن ٿا، پر پوءِ بہ صوفين جي سڏجندڙ سرزمين سنڌ تي ڪين موت ڪان سواءِ ڪجهہ بہ نصيب نٿو ٿئي. شيخ صاحب پنهنجي مضمونن ۾ نہ صرف مختلف ملڪن جي شاگردن ۽ پروفيسرن جي ڏنل ڄاڻ انهن جي نالي سان ڏين ٿا، بلڪ سنڌ جي شاعرن، رپورٽرن ۽ ڪالم نويسن جي لکيل لکڻين واري ڄاڻ بہ سنڌن نالي سان ڏين ٿا. ساڳئي وقت مختلف اخبارن پاران مختلف موضوعن تي لکين ايڊيٽوريل جا حوالا بہ تاريخن ۽ اخبارن جي نالن سان ڏين ٿا. ان مان سنڌن پکين بابت مطالعي سان گڏ سنڌن قلمي ايمانداريءَ جو پتو بہ پوي ٿو نہ تہ هتي تہ ٻين جا سڄي جا سڄا مضمون بہ ماٺهو پنهنجي نالي ڪيو ڇپايو ڇڏين، ڪير ٿو پڇي! ها البتہ ڪجهہ جاين تي پڙهندي ورجاءَ جو شدت سان احساس ٿئي ٿو جيڪو ان پاسي ڌيان ڏجي ها تہ وڌيڪ بهتر ٿئي ها.

بهرحال سنڌن هي ڪتاب پکين جي حوالي سان سٺي ڄاڻ ڏيڻ سان گڏ، پکين جي لڏ پلاڻ ۽ ٻاهرين ملڪن ۾ پکين سان انساني روين متعلق سٺي گائيڊ بوڪ جو درجو بہ حاصل ڪري سگهي ٿو. سنڌيءَ ۾ پکين متعلق ڪتابن جي سفر کي هن ڪتاب نہ صرف اڳتي وڌايو آهي، پر ان سفر کي جهڙوڪر وقت ۽ حالتن مطابق Update بہ ڪيو آهي.

نواز ڪنڀر
28 ڊسمبر 2009ع
سانگهڙ

الطاف شيخ، فطرت پسندي ۽ پرڏيهي پکي

هيٺ جر مٿي مجر، پاسي ۾ وڻراهه،
اچي وچي ۾، تماچيءَ جي ساءَ،
لڳي اتر واءُ، ڪينجهر هندورو ٿئي.

(شاهه)

الطاف شيخ فطرت پسنديءَ ۾ ماضي ۽ حال جو سنگم ڪرايو آهي. هڪ طرف ڪينجهر سان سانوڻيءَ جي ماحول ۾ نيرڳ پکيءَ جي نيهن جي ڳالهه ڪيل آهي (حالانڪ سانوڻيءَ ۾ نيرڳ ڍنڍن تي نه هوندا آهن، پر هتي نيرڳ تشبيهه طور استعمال ڪيل آهي) ۽ ٻئي طرف ڪينجهر جي (آڪٽوبر مهيني يا نومبر جي پهرين ڏهاڙن جي) منظر نگاري جي پس منظر ۾ ڪلاسيڪل ڪردار ڄام تماچيءَ جو ذڪر آهي، ڇو ته هن موسم ۾ ڪنڌي، مجر ۽ ٻيهر گلن ڪرڻ ڪري ساوڪ يا بهاريءَ ۾ هوندا آهن، مٿان اتر جو واءُ اچي انهن جي بهاري ختم ڪندو آهي.

الطاف شيخ جي مضمونن جو هڪ وڏو حصو پکين جي هجرت (Migration) ۽ انهن جي جبلي محرڪن جي تفصيل تي ڦهليل آهي. هجرت بابت مختلف ماهرن جي راين ۽ نظرين جو اپٽار ڪندي ڪٿي ڪٿي هو پنهنجي راءِ جو اظهار به ڪري وڃي ٿو. مان هت انهن ڳالهين کي ورجائڻ نٿو چاهيان، ڇو ته اهي ڪتاب ۾ شامل مضمونن ۾ موجود آهن. مان هت رڳو ايترو چوندس ته الطاف شيخ هنن مضمونن ۾ اها راءِ پڻ رکي آهي ته پکي جڏهن هجرت ڪن ٿا ته اهي قدرت طرفان هنن جي دماغ ۾ موجود اڳ ۾ ئي فيڊ ٿيل پروگرام تحت هلن ٿا، جنهنڪري هو منزل مقصود تي بنا ڪنهن غلطيءَ جي پهچي وڃن ٿا. الطاف شيخ ڪيترن ئي مضمونن ۽ نظرين جي مطالعي ڪانپوءِ ئي اها راءِ ڏئي ٿو. پکين جي هجرت بابت جيڪي به سائنسي رايا سامهون آيا آهن، تن جي آڌار تي اهو اجا چئي نٿو سگهجي ته پکين جي هجرت جا ڪي مخصوص محرڪ لڀي پيا آهن. ان ڪري الطاف سائين جي ان راءِ کي پاڻ کي به هڪ راءِ طور ڏسڻ کپي ۽ ان ڏس ۾ وڌيڪ تحرير ڪندو رهڻ کپي.

جڏهن دنيا جو ماحول يا آبهوا اجا ايتري گرم نه ٿي هئي، تڏهن پکي هر سال هڪڙي ئي وقت ٿڌن ملڪن مان نڪرندا هئا ۽ طئي ٿيل وقتن تي گرم پاڻيءَ ۽ آبهوا وارن ملڪن ۾ پهچي ويندا هئا، پر موسم جي تبديليءَ جي ڪري هنن جو هجرتي ٽائيم ٽيبل ۾ فرق آيو آهي. سائنسدان پکين جي هجرتي بهيويئر (ورتاءَ)، ان مطابق چوڳي جي ميدانن جي چونڊ ۽ جنسي سڌن ۾ ايندڙ تبديلين تي تحقيق ۾ رڌل آهن، پر هيل تائين پکين جي بهيورل سائنس جي مد ۾ ٿيل تحقيق ٻڌائي ٿي ته پکين جون جبلتون موسمي تبديلين سان تبديل ٿين ٿيون، ائين جيئن ذڪار ۾ جانور، وڻ ۽ ماڻهوءَ مشڪل سان پنهنجي نسل جي افزائش ڪري سگهن ٿا، ڇو ته ڪاڏي جي ڪوٽ ۽ آبهوا جي تبديلين سبب حياتياتي نوع ڪوڙ سارين ذهني (نفسياتي) ۽ جسماني تبديلين منجهان گذري ٿي، جنهنڪري جبلتون زندهه

جسمن اندر خاموش ٿي يا زنگجي وڃن ٿيون. ان ڪري ضرورت (Need) نئون نفسياتي ضابطو بنجي، ذهنن اندر تحريڪ آڻي ٿي. هجرت به ماحولياتي تبديليءَ ۽ ضرورت، ٻنهيءَ جي ميلاپ سبب عمل ۾ اچي ٿي.

پکين جي هجرت بابت الطاف شيخ پنهنجن مضمونن ۾ سائنسي فطري، رومانوي ۽ مذهبي نظرين جو تت پڻ پيش ڪيو آهي. ڪافي جاين تي هن پڙهندڙن لاءِ ڇڏي ڏنو آهي ته هو انهن مان ڪهڙي نظرئي کي وڌيڪ صحيح ٿا محسوس ڪن. زميني دنيا اڄا تائين هڪ آهي. پکي هجن، انسان هجن، جانور هجن، ڪيڙا ماڪوڙا هجن، سڀ ماحول ۽ ڪاڌي جا محتاج آهن. جي زمين تي پاڻي نه هجي، آسمان تي سج نه هجي، وايو منڊل ۾ هوائون نه هجن، سردي ۽ گرمي نه هجي ته ڪائنات ۾ زندگيءَ جو تصور جي ناممڪن ناهي ته پوءِ ڪنهن ڪم جو به ناهي.

انسان جي رهڻي ڪهڻي، حرڪتون ۽ حواس، جيوَ جي ماحولياتي فطري قبوليت (Natural Adaptation)مطابق تبديل ٿيندا رهيا آهن. ان ڪري انسان سان گڏ اهي ڳالهيون پکين، جانورن ۽ جيت جڻن سان به لاڳو ٿين ٿيون. انسان جو دماغ وڏو، جانورن جو ننڍو، پکيءَ جي اک وڏي، ماڻهوءَ جي ننڍي، ماڪوڙيءَ، مک، پوپٽ ۽ پنيوريءَ جون اکيون ٻن ڪان وڌيڪ ٿين. فطري طور پکيءَ کي پنهنجي حرڪت لاءِ پر مليل آهن، ان جي اک وڏي ان ڪري آهي، جو ان کي وايو منڊل مان پنهنجو رستو به ڳولي لهڻو آهي ته ان کي پنهنجي ماحول مان ننڍا ننڍا ڪيڙا ماڪوڙا، ٻج ۽ ٻيا ڪاڌا به ڳولي لهڻا آهن. پنهنجي دشمن کان بچاءَ لاءِ هر هر چوطرف ڏسي چوڪس به رهڻو آهي. پکيءَ جي اک تيلي ڪيميرا جي بلور جهڙي اک آهي، جنهن کي ننڍي ۾ ننڍو جسم به چٽو نظر اچي ٿو جتي قدرتي آفتن وقت ماڻهوءَ کي عقل ڪم اچي ٿو اتي پکيءَ کي پنهنجي اک ۽ حواس ڪم اچن ٿا، جو هو اڳواٽ ان کي محسوس ڪري وٺي ٿو. نانگن بلائن ۾ سنگهڻ جي حس مضبوط هوندي آهي، فطرت جا پنهنجا دستور آهن. وڻن کي پاڙون آهن، جيڪي کين زمين سان طاقتور نموني ڳنڍي رکن ٿيون. ان ڪري الطاف شيخ جي انهن ڳالهين ۾ وزن آهي ته قدرت انهن اندر اهي گوشا مضبوط ڪيا آهن، جن ذريعي هو زمين تي اهي رستا ۽ مقام ڳولي لهن ٿا، جن جي هجڻ تي هنن جي حياتيءَ جي ان "ساليانى ڦيري" جو دارومدار آهي. ڪڇوءَ جي ٻچن جي پاڻيءَ ڏي پڄڻ جي ڳالهه هجي يا ڪوئل جي ٻچن جو ڪانون کان الڳ ٿي، پنهنجي فطرت اختيار ڪرڻ ٻئي پنهنجي اندرئين ۽ ٻاهرئين فطرت جي ڳانڍاپي ڪانسواءِ ائين ڪري نٿا سگهن. ڪڇوءَ جي ٻچي کي جي ٽر جي ڪنهن پٽ تي ڇڏي مشاهدو ڪبو ته ان صورت ۾ اهو ممڪن آهي ته هو ناري واري طرف نه اچي ۽ جيسلمير ڏانهن رخ رکي يا اڄا نه ته هو اولهه ڏکڻ ساموندي هوائن واري طرف هلڻ شروع ڪري جي ساموندي هوائن جي ان مقام تائين پهچ نه هجي، ته پوءِ اتي جو ماحول هن کي پاڻيءَ ۽ سمنڊ جي آبهوا جو ڪو گس ڏيئي نه سگهندو. اتي هن جا حواس توڙي اکيون ان باري ۾ هن جي ڪا به مدد ڪري نه سگهنديون. انهن ڳالهين مان ظاهر ٿئي ٿو ته جبلتن کي به ماحول تحرڪ ۾ آڻي ٿو. اهو سڀ ائين آهي، جيئن بجليءَ جو ڪرنٽ فقط پسرائيندڙ مان گذري سگهي ٿو پسرائيندڙ هن جو ميڊيم (ذريعو) آهن. باقي ڪاٺ ۽ ربڙ مان ته بجلي به گذري نٿي سگهي، جو انهن ۾ اهڙو ماحول يا جزا ئي ناهن.

فطرت کي فقط فطري قوتن سان ڳنڍي بيان ڪري سگهجي ٿو ان کي جي شعوري قوتن ۽ مقصد جي

تابع ڪبو تہ معاملو گڙٻڙ ٿي ويندو. شاعر ۽ مذهبي مبلغ پکين ۽ جانورن کي تبليغي مقصدن لاءِ استعمال ڪندا آيا آهن. اهو ان ڪري جو ماڻهو جو سڌو سنئون واسطو فطرت سان آهي. هو اهڙن مثالن جو اثر جلدي وٺي ٿو. پر فطرت پنهنجي ذات ۾ نہ مذهبي آهي، نہ لادينيت. فطرت فقط فطرت آهي. پکين، جانورن ۽ ٻوٽن ۾ روحانيت جو ڪو بہ تصور ڪونهي، نہ ئي انهن کي ان حوالي سان ڏسي سگهجي ٿو. بزرگي فقط ماڻهوءَ جي ميراث آهي. باقي شيون پنهنجي ويجهي ماحول جون محتاج آهن. دنيا ۾ ماحولياتي تبديلي ڪري پکين ۽ جانورن اهڙن ماحولن کي پنهنجو ڪيو آهي، جيڪي اڳ ۾ هنن جي جبلتن سان هم آهنگ نہ هئا. مثال: ڪڪڙ جا اصل ابا ڏاڏا هماليا ۽ لنڪا جي جهنگن جا اهي مرغا هئا، جيڪي باقاعدي اڏامندا هئا، پر ڪڪڙ انسان سان رهندي پنهنجون ڪيتريون ئي فطري جبلتون وساري ويٺو آهي، يا انهن کي استعال ڪرڻ جي قابل نہ رهيو آهي. ڊگهو هن وقت پنهنجي سِڱ کان ڪابہ مدد وٺي نٿو سگهي، جو پالتو ٿيڻ ڪانپوءِ اهي هن جي ڪم جا نہ رهيا آهن. ائين جانورن کان ويندي پکين جي زندگي توڙي جسماني ساخت ۾ تبديليون اينديون رهيون آهن.

ڪتي جو بہ مثال وٺنداسين تہ اهو بہ ائين ئي بيهندو. ڪتو جهنگلي دور ۾ بگهڙ وانگر ”روڙ“ ڪندو هو. پر انسان سان گڏ رهندي نئين ”ايڊاپٽيشن“ هيٺ هن کي پنهنجي نئين دشمن کي ڊيڄارڻ لاءِ ڀونڪڻو پيو. جو اهو هن جي اوائلي قدرتي اسڪيم ۾ موجود نہ هو. اڳي ان کي خطري توڙي اڪيلائي وقت ”روڙ“ ڪري پنهنجي ڪٽنب جي رڪنن کي سڏڻو پوندو هو. پاڻ اها جهنگلي جيوت واري نشاني فقط اڪيلائيءَ مهل اجا بہ استعمال ڪري ٿو جنهن جو مقصد دشمن خلاف صفبندي ڪرڻ قطعي نہ هوندو آهي.

الطاف سائين پکين ۾ جبلت کي وحيءَ سان ڀيٽيو آهي، پر مان Instinct کي وحيءَ سان نہ ڳنڍيندس، جو پکين ۽ جانورن جي حوالي سان وحي وغيره بابت منهنجي ڄاڻ محدود آهي، پر ايترو سو ضرور چوندس تہ ڪيتريون ئي جبلتون جانورن ۽ پکين لاءِ نهايت نقصانڪار بہ آهن. مثال خطري وقت هرڻ جو پٺي ڀري ڪجهہ فاصلي تي بيهي پوئتي ڏسڻ واري جبلت، هن جي سڀ کان وڏي دشمن بڻجي ٿي، جيئن تہ اها هن جي جين ۾ شامل آهي، ان ڪري هو ان مان ڇوٽڪارو حاصل ڪري نٿو سگهي، جنهنڪري شڪاريءَ جي گوليءَ جو نشانو بڻجي وڃي ٿو. ساڳيءَ طرح پاڻيءَ وارن پکين جي اها جبلت تہ جڏهن هنن کي هن جاءِ تان اڏاربو تہ اهي ڊنڊن مٿان بہ ٿي گهمرا ڪائي وري لهي پوندا. انهن گهمرن ۾ ئي اهي پٽن جي چوٽين يا ڪنهن ٻئي لڪ ۾ لڪيل شڪارين هٿان بندوقن جو کاڄ بڻجي وڃن ٿا.

اسان جڏهن پيڻ پکي ۽ کنيپي جو مثال وٺنداسين تہ معلوم ٿيندو انهن جي پيرن جون چاريئي آڱريون ڳنڍيل هونديون آهن. اهو ان ڪري جو هيءُ غوطا کائي پاڻيءَ مان تري بہ مڇيون پڪڙي کائين ٿا. پيڻ ۽ کنيپن جي خوراڪ فقط مڇي آهي، ان ڪري انهن کي پڪڙڻ لاءِ هنن کي گهري پاڻيءَ اندر لهڻو پوي ٿو. پاڻيءَ اندر اهي پنهنجا پر جسم ٻاهريان ڇتيءَ جيئن فولڊ ڪري، پنهنجي ٻنهي پيرن جي پتوار سان هڪڙي وقت پاڻيءَ کي پوئتي ڌڪيندي شڪار تائين پهچن ٿا. انهن جيئن پينگوئن ۽ ٻين ٽٻڻ پکين جي پيرن جون چاريئي آڱريون پڻ ڳنڍيل هونديون آهن. انهن جي مقابلي ۾ بدڪن يا ان خاندان جي پاڻيءَ جي پکين جي پيرن جون فقط ٽي آڱريون ڳنڍيل هونديون آهن، ڇو تہ انهن کي ڪاڏي لاءِ پاڻيءَ اندر گهڻو هيٺ

نٿو ويڇڙو پوي. چيڪلا، نيرڳ، رتنبا، هنجر، ڳيڙا، ڏڳوش ۽ ٻيا پکي پاڻيءَ جي گاهه يا مٽيءَ تي گڏ ٿيندڙ ڪوڏن، ننڍين مڇين، يا ان گاهه جي ٻجن تي گذران ڪن ٿا. ان ڪري اهي هلڻ چلڻ يا حرڪت ڪرڻ ۾ پاڻ کي ايترو مشڪل ۾ محسوس نٿا ڪن، جيترو پورو پير ڳنڍيل.

جيوت جي جسامت هن جي ڪاڏي پيتي جي طور طريقن ۽ قسمن مطابق هوندي آهي. ايمس (Emus) نالي پکي بنا اڏامڻ ۽ تيز ڊوڙڻ وارو پکي آهي. ان ڪري هن جي پيرن جون آڱريون سڌيون ڄُتي جي تري جيئن هونديون آهن. مزي جي ڳالهه ته هن جي پير جو آڱوٺو نه هوندو آهي، ڇو ته اهو وقت سان گڏ (استعمال ۾ نه ايندي) ناڪارا ٿي ڇڏي چڪو آهي. يعني، ارتقائي طور آڱوٺي واري فيڊ ٿيل پروگرام وارو جين ناڪارا ٿي، اڳتي منتقل ٿي نه ٿي سگهيو آهي. جيئن موروثي گهٽتايون ماڻهوءَ جي نسل ۾ اڳتي منتقل ٿينديون رهنديون آهن. تيئن پکين ۾ به ٿئي ٿو. اهڙيءَ طرح اٺ پکيءَ جي پير ۾ فقط ٻه آڱريون آهن. ڇو ته وڏيڪ جي هن کي ضرورت ئي ڪانهي. ڪڪڙيون ۽ ٻيا فيزينٽ، جهڙوڪ مور، چڪور وغيره ڇو ته مٽيءَ وغيره ۾ ڪتوليون يا ڪاتوڙا ڪري پنهنجو داڻو حاصل ڪن. ان ڪري انهن جو چنبو ٽڙيل ۽ آڱريون ڪوڪن جيئن سڌيون ٿين. وڻن تي ويهڻ وارن پکين جو آڱوٺو ٻين ٽن آڱرين جي مقابلي ۾ ٿورو وڏو هوندو آهي، جيئن هو چڱي نموني ٽار کي مضبوط جهلي ويهي سگهن. شڪاري پکين جو چنبو وڏو، ننهن تيز، آڱريون آڱوٺو هڪ جيڏو هوندو آهي. ڪانڪٽن ۽ چٽن جي پيرن جون ٻه آڱريون اڳتي طرف ۽ آڱوٺي سان گڏ ٽين آڱر پوئتي هونديون آهن، جنهنڪري اهي آسانيءَ سان وڻن جي ٿڙن تي اپو گرفت سان هلي سگهن ٿا. ابابيلن، ننڍن ڇٻرن ۽ چاپاڪن جون ڇهنبيون ويڪريون ۽ ننڍيون هونديون آهن. چاڪاڻ جو اهي اڏامندڙ پئونرا، پتنگ، جيت ۽ ٻيون شيون هوا ۾ هلندي ڳِهي ويندا آهن.

اهي ته چند مثال هئا پيرن جا. ڪجهه مثال ڇهنبن جا به وٺي ٿا ڏسون. سنهي ۽ هيٺ تي مڙيل ڇهنب وارا ننڍڙا پکي ڪوريئڙن ۽ جيتن کي وڻن ۾ ڄارن مان ڪڍي کائين ٿا. باز جي ڇهنب جو ٽيون حصو هيٺ مڙيل ۽ هيٺيون سنئون هوندو آهي ته جيئن اهو شڪار يا گوشت کي چيري ڦاڙي سگهي. پوراڙي جي ڇهنب تمام ڊگهي، لوطي شڪل جي هيٺ تي مڙيل هوندي آهي ته جيئن اها ساموندي ڪنارن سان ريت يا گپ اندر لڪل ڪيڙن، ۽ سانپن کي ٻاهر ڪڍڻ ۾ ان جي ڪم اچي سگهي. ڪرينَ جي ڇهنب واري پکي ڄاڃي لاکي کي پنهنجي ڇهنب ڊنڍن يا ڍبن جي پاڻيءَ مان گپ پري ڪري شيل مڇيءَ کي ٻاهر ڪڍي کائڻ ۾ مدد ڪري ٿي. اسان جي ساموبڊي پٽيءَ وارين ڊنڍن ۾ چوڳو ڪندڙ ڏوئيرو نالي پکيءَ جي ڇهنب ڏوئي يا چمٽي جهڙي ٿئي ٿي، جيڪا مڇي پڪڙي کيس ڳهڻ ۾ مدد ڪري ٿي. ڀالي جهڙي ڇهنب وارو ٻگهه جهڙو پکي ڪَگي اڪثر تلائن يا واٽرن جي ماڊولن تي ويهي انتظار ڪري، مڇيءَ کي ڀالي جيئن ڇهنب هڻي پڪڙي کائي ٿو. پيڻ پکيءَ جي ڇهنب هيٺان چمڙي جي ڳوٺري ان ڪري آهي، جو اها کيس وڏي ۾ وڏي مڇيءَ کي ڳهڻ ۾ سندس مدد ڪري ٿي، جهرڪين ۽ ٻين ان کائيندڙ پکين جي ڇهنب سخت ۽ نوڪدار ان ڪري آهي، جو اها کين زمين ۾ هٽڻي پوي ٿي.

اهڙيءَ طرح پکين جي پرن جو مثال آهي. پکين جي پرن جا کنڀ هيٺيان سڌا ۽ مٿان گولائيءَ ۾ وريل هوندا آهن. اهو ان ڪري جو هوا جي دٻاءُ لاءِ هيٺيان کان اهي هڪ پليٽ فارم ٺاهين ٿا. جنهن

ڪري هوا دٻاءُ وجهي، ڪين مٿي ڪڍڻ ۾ مدد ڪري ٿي. جڏهن ته ساڳي هوا انهن جي پرن جي مٿين ڪنين تان ترڪيو وڃي، انهيءَ ئي ٽيڪنڪ تحت جهاز مٿي کڄي ٿو. پولر رڇ جي جسم تي پشم جو گهاٽو ته هوندو آهي ته جيئن ٿڌ ۾ هن کي گرم رکي سگهي. اُن جي اک مٿان هڪ اضافي ڇپر پڻ هوندو آهي، جو طوفانن ۾ هن جي اک ۾ واري پوڻ کان هن جو بچاءُ ڪندو آهي. اُن طوفانن ۾ به هلندو رهندو آهي.

انهن سڀني ڳالهين ڪرڻ جو هت منهنجو مقصد اهو هو ته فطرت جاندارن کي هنن جي ماحول مطابق سانچي ۾ وڌو آهي، اهو ئي سبب آهي ته جن پکين، جانورن ۽ خود انسانن، پاڻ کي قدرتي ماحول مطابق تبديل (Adapt) نه ڪيو سي هن ڌرتيءَ جي گولي تان پاڙئون ميسارجي ويا، ان ڪري پکين ۾ پير ۽ ڇهنبون اهي نشانيون آهن، جن مطابق اسان هنن جي ارتقائي تبديليءَ جي باري ۾ زمين تي موجود ايڪالاجيڪل فطري ماحولن پٽاندڙ اڳڪٿي ڪري سگهون ٿا ۽ انهن جي ان حوالي سان درجيبندي پڻ ڪري سگهون ٿا. الطاف شيخ پکين جي فطري جبلتن کي جيڪو ماحول جي تبديليءَ سان ڳنڍي، هجرت جي ڳالهه ڪئي آهي، اها سچ پچ ته انسان لاءِ به هڪ وڏو پيغام رکي ٿي. پکين جي علم بابت اهڙن پرمغز مضمونن يا ڪالمن جو هيءُ ڪتاب سنڌيءَ ٻوليءَ جي ادب ۾ ان جي پاڻڪن لاءِ جاڻ جي نئين لهر ثابت ٿيندو.

امر لغاري

سانگهڙ

اهي اونهاري جون ڳالهيون هيون يارو!

اسان جو جهاز ناروي جي گادي واري شهر ۽ بندرگاهه اوسلو (OSLO) ۾ جڏهن پهريون دفعو آيو هو ته اهو جولاءِ جو مهينو هو. ڇا ته سهڻو ۽ صاف سٿرو هي بندرگاهه لڳي رهيو هو. ساهه کڻڻ سان محسوس ٿيو ٿي ته ڄڻ هتي جي هوا ڇاڻيل ۽ فلٽر ٿيل نج آڪسيجن هجي جيڪا اڪثر ايئروبِڪ ڪلبن ۾ ورزش دوران ڇڏي وڃي ٿي. منجهس عجيب قسم جي سڳنڌ هئي. چوڌاري ساوڪ ئي ساوڪ نظر اچي رهي هئي. شهر جا پارڪ ته ڇهچ سائي رنگن جي ڇٻرن سان پريا پيا هئا پر رستن جا ڪنارا ۽ ميدان به مختلف سائي رنگ جي شيڊن جي ڇٻرن ۽ گاهن سان جهنجهيل هئا. جنهن لاءِ انگريزيءَ ۾ اڪثر Lush Green لفظ استعمال ڪبو آهي. چوڌاري قسمين قسمين وڻ هئا جن جا نه رڳو سائي رنگ جا پن هئا پر ڪي اهڙا به وڻ نظر هئا جن جا پن آرينج ۽ ناسي رنگ جا هئا. جتي ڪٿي ٻارين ۾ لڳل ٻوٽن ۾ قسمين قسمين گل هئا ۽ انهن وڻن ۽ ٻوٽن ۾ ڇا ته سهڻن رنگن جا پکي ۽ پوپٽ نظر اچي رهيا هئا. اهي بدڪن، هنجن ۽ لنجن جي نسلن جا پکي نه رڳو وڻن تي ۽ اڏامندي، پر رستن، فٽ پاٿن ۽ بس اسٽاپن تي به بي ڊپا ٿي چُڳي رهيا هئا. هنن کي نه وڏن ڦاسائڻ جي ڪوشش ڪئي ٿي ۽ نه ٻارن ڊيڄاريو ٿي. بلڪ هر هڪ Pea Nuts، پٽاٽو چپس يا بيون اهڙيون شيون وٺڻ مهل انهن مان هڪ به هنن رنگين پکين کي ڏنو ٿي جن هنن جي پيرن وٽ آرام سان کائي پنهنجين ننڍڙين ٻرانگن سان اڳتي وڌي ويا ٿي. ههڙا سهڻا پکي اسان سان گڏ فوٽ پاٿ تي، جنهن نموني سان بي ڊپوٽي، ڇهل قدمي ڪري رهيا هئا، ائين ته مون پنهنجي ملڪ جي چڙيا گهرن جي پڃرن ۾ به نه ڏٺو هو!

سال ٻن بعد منهنجو وري اوسلو اچڻ ٿيو پر هن دفعي آئون ان ساڳي جهاز تي نه هوس. جهاز هلائيندڙ به اهي ساڳيا نه هئا. سڀ نوان هئا جيڪي پهريون دفعو جهاز کي اوسلو جي بندرگاهه ڏي وٺي پئي هليا. آئون جيئن ته ناروي جي هن بندرگاهه اوسلو مان هڪ دفعو پهرين به ٿي ويو هوس ان ڪري آئون جهڙو سيني ۾ سياڻو ٿي پيس. مون به ڪجهه سچ ۽ ڪجهه الله جي ڏني مان، اوسلو جي تعريف ڪري ڪين گهائي رکيو. ڪين مون اوسلو جي ساموندي ڪناري (Beaches) بابت به ٻڌايو ته ڪيئن هزارين نارويجن عورتون سمنڊ جي ڪناري تي انگيءَ بنا، فقط ڪڇن ۾، ريتيءَ تي ليٽي اس جو سيڪ (Sun Bath) وٺندي نظر اچن ٿيون.

ڇَڪ ڇَڪ، ڇَڪ ڇَڪ ڪندو اسان جو جهاز آفريڪا جي ڪيپ آف گڊ هوپ وٽان مُڙي، ائٽلانٽڪ سمنڊ ۾ داخل ٿيو ۽ هاڻ اتر قطب تاري کي ڦالو ڪندو اتر طرف وڌڻ لڳو. پاسن کان آفريڪا جي اولهه ڪناري وارا ملڪ، نميبيا، انگولا، ڪانگو گئبن، ڪئمرون، گهانا، سينيگال، موريطانيا ۽ مراڪش هڪ هڪ ٿي ختم ٿيندا ويا. يارهن يا ٻارهن ڏينهن بعد جبرالٽر واري نار لتاڙي يورپ جي حدن ۾ گهڙياسين. آٽوميٽڪ ۽ سينٽرلي هيٽيڊ ۽ ايئرڪنڊيشنڊ جهاز هو. ٻاهر ڊربن يا ڪيپ ٽائون ۾ ٿڌ هئي يا خط استوائي ملڪن ڪانگو ۽ ڪئمرون ۾ گرمي، پر اسان وٽ جهاز اندر اهوئي گرمي (۽ سردي) جو pleasant پد رهيو ٿي! جهاز اندر، جهاز جي ڪمرن توڙي گهٽين ۾ اسين ڇڏيون پائي پئي هلياسين ٻاهر ڪٿي ڪهڙي به موسم ٿيندي رهي ٿي. اها به هڪ ڏينهن شام جي وقت خبر پيئي، جڏهن جهاز جي

ڊيڪ تي سمنڊ جو نظارو ڪرڻ جهاز کان ٻاهر نڪتاسين ته جسم کي ڪپيندڙ ٿڌي هوا وڪوڙي وئي. جهاز جي ٿرڊ اِنجنير رڙ ڪندي خبردار ڪيو ته بابا هيءَ ته يورپ جي ٿڌ شروع ٿي وئي آهي ۽ ان ئي وقت جهاز جي چارٽ روم مان ڊيوٽي پوري ڪري نڪرندڙ سيڪنڊ آفيسر پنهنجي ڳچيءَ جي چوڏاري مفلر جا ٻه ور ڏيئي چيو "توهان انجينيئرن کي هاڻ خبر پئي آهي ته يورپ شروع ٿي ويو آهي؟ اج ان کي ٽيون ڏينهن اچي ٿيو آهي. سڄو پورچوگال ۽ اسپين جو اتراهون حصو لتاڙي هن وقت Bay of Biscay واري سمنڊ ۾ گهڙي رهيا آهيون."

بهرحال ان بعد انگلنڊ شروع ٿي ويو ۽ نارٿ سي (North Sea)مان ٿي اوپر طرف ڊينمارڪ ڏي رخ رکيوسين ۽ پوءِ وري مٿي اتر ڏي سفر ڪندا ڪندا آخر اچي اوسلو نڪتاسين. رات جو دير سان اوسلو جي بندرگاهه ۾ لنگر ڪيرائڻ ڪري ان وقت ڪنهن جو به موڊ ٻاهر نڪرڻ تي نه هو. هيڏي وڏي سفر بعد سڀ ٿڪل هئاسين. ٻيو ڏينهن آچر جو موڪل هئي. اوسلو جو شهر گهمڻ لاءِ هر هڪ مون سان هلڻ لاءِ آتو هو. صبح جو اک کُلي ته ڏهه ٿي چڪا هئا. نيرن جو ٽائيم، هر جهاز تي 8 کان 9 هوندو آهي، جيڪا مون کان مِس ٿي وئي سو پئنٽري (جهاز جي آفيسرن لاءِ ننڍڙي ڪچن) مان ڪجهه کائڻ لاءِ ٻاهر نڪتس ته ائلي وي (جهاز جي گهٽيءَ) ۾، جهاز جو سينئر اليڪٽريڪل انجنيئر گوهر رحمان پنهنجي سامهون واري ڪئبن مان آر واري ٽوپيءَ ۾ نڪتو.

"ڪيڏانهن؟" مون حيرت مان پڇيومانس.

"فجر جي ٻانگ ڏيڻ لاءِ مسجد ۾ پيو وڃان." هن وراڻيو ۽ ان سان گڏ هن اهو به ٻڌايو ته اوسلو ۾ اڄ ڪلهه سڄ ايرڻ (طلوع آفتاب) جو وقت يارهن آهي.

اسان جي جهاز تي ڏاڙهي وارو اسان جو هي ساٿي گوهر رحمان، جهاز جي ننڍڙي مسجد جو ٻانگو ۽ پيش امام آهي. ان کان هڪ سال اڳ تائين، يعني 1973 تائين، پاڻ جي هر جهاز وانگر اسان جي پاڪستاني جهازن تي به هڪ عدد بار روم هوندو هو ۽ ڪنهن کي به بيئر کان برانڊي ۽ وسڪي کان ووڊڪا پيئڻ جي جهل پل نه هئي. پر هاڻ تازو ويجهڙائيءَ ۾ حڪومت طرفان نڪتل آرڊرن موجب پاڪستان جي جهازن جي مئخانن تي تالا لڳايا ويا ۽ انهن جي بدران راتو رات اندر جهاز جي هڪ ڪمري کي مسجد بنايو ويو. اهو ته ڊاڪٽر اقبال جي شعر وارو ئي حال ٿيو ته

مسجد تو بنالي شب ڀر مين
ايمان کي حرارت والون ني
من اپنا پرانا پاپي هي
برسون مين نمازي بن نه سڪا....

اهو به شڪر جو اسان جي جهاز تي گوهر جهڙو انسان هو جنهن بندش کان اڳ ئي جهاز وارن کي شراب پيئڻ کان جهليو پئي ۽ نمازن جي وقتن تي ٻانگون پئي ڏنائين. پڪ ڪرڻ لاءِ ته سڄ اُڀريو آهي يا نه ۽ ڪٿي هي ملون ڏهين بجي فجر جي ٻانگ ڏئي غلطي ته نه پيو ڪري، موٽي پنهنجي ڪئبن ۾ آيس. اسان جي ان جهاز جي گهٽيءَ ۾ ڪا به اهڙي دري نه هئي جنهن کي کولڻ سان آسمان نظر اچي.

پنهنجي ڪمري ۾ گهڙي، سمنڊ ڏي ڪلنڊڙ دريءَ جو پڙدو هٽائي ڏٺم ته ٻاهر واقعي اونداهه انڌوڪار هو. آسمان تي گهاٽو جهڙ هجڻ ڪري ڪو چنڊ يا تارو ته نظر نه آيو پر بندرگاهه ۾ ٻرندڙ بتين جا اولڙا سمنڊ جي لهرن تي نچي رهيا هئا.

شهر گهمڻ لاءِ ٻارهين بجي جو سوچي وري ليٽي پيس. ٻارهين بجي لنچ ڪري اسان کي نڪرڻ کپي جيئن ان بعد ٻه ٽي ڪلاڪ ڪن روشني جا ملي وڃن. مُلين گوهر ٻڌايو ته سانجهي نماز ٽي بجي ٿيندي، يعني سج ٽي بجي لهندو. نيرن ته رهجي وئي پر ٻارهين بجي پيٽ پري لنچ ڪيم جو دنيا جي مڙني جهازن وانگر اسان جي جهاز تي ٻه لنچ (منجهند جي ماني) ٻارهين ڪان هڪ تائين ٿئي پوءِ جهاز ڪٽي سمنڊ تي هجي يا ڪناري تي. سج ڪٽي صبح جو پنجين بجي اُبري يا يارهين بجي. مانيءَ جا ٽيئي وقت ۾ جهاز جون ڊيوٽيون هميشه واچ جي ڪانٽن مطابق ٿين.

پوري ساڍي ٻارهين بجي سئيٽر ۾ اوورڪوٽ پائي جهاز تان هيٺ لٿاسين پر جهاز جي ڏاڪڻ لهڻ سان ئي خبر پئجي وئي ته بابا سيءَ ڏاڍو آهي ۽ ٿڌيون هوائون جسم کي ائين پيون ڪپين جڻ اسان کي ڪنهن وڏي فرج ۾ اگهاڙو بند ڪيو ويو هجي. سڀ دوست وري موٽي جهاز تي آياسين. سيني هيٺان وولن ”لانگ جان“ پاتا. ان مٿان قميص پتلون. پوءِ سئيٽر ۽ ڪوٽ ۽ ان مٿان ٿلهو اوورڪوٽ پاتوسين. مٿي تي ڪنٽوپ ۽ ڳچيءَ ۾ مفلر ويڙهي جهاز تان لٿاسين ۽ ٽئڪسي ڪري شهر پهتاسين. پر هي ڇا؟ جيڏي جوش مان شهر گهمائڻ لاءِ نڪتاسين ايڏي ئي وڏي ڊپريشن جو شڪار ٿياسين. چوڌاري شهر ۾ اهو ساءُ ئي نظر نه اچي! پارڪ ڏي روانا ٿياسين. نه اهي چهرون ۾ نه اهي ساون پنن وارا وڻ! رڳو سندن ٽڙ ۽ نوڙهيون شاخون. ڪيڏانهن ويا پکي پکڻ ڪيڏانهن ويون رنگين بدڪون! چوڌاري جهڙي غيبات گهمي وئي هجي! چوڌاري جهڙو بي رنگو رڻ پٽ ۽ ٽر جي واري، سواءِ برف جي اچي ٻوري جي سڀ رنگ ڪومايل ۽ جهڪا ٿيل هئا. حيرت تي ته ڇا ائين ٻه ٿيندو آهي؟ هڪ مڪاني همراهه اسان کي سڄو نه ته اڌ چريو ته ضرور سمجهيو هوندو ۽ اسان کي جواب ۾ چيائين ”توهان شايد اونهاري جون ڳالهيون پيا ڪريو. هي نومبر جو مهينو آهي! ڪاٿو ٻارهن ڊگرين ٿڌ ۾ ڪٿان آيا گل ڪٿان آيون ڇهرون!.....“

هن همراه جي ڳالهه کي اڌ ۾ ڪٽيندي يڪدم پنهنجي جهاز جي دوستن کي چيم ته... ”۽ ڪٿي نظر ايندريون اهي اگهاڙيون نارويجن عورتون. انسان ذات ته ڇا سمنڊ جي ڪناري تي ڪيڪڙا ٻه نظر نه ايندا. هلو هاڻ موٽي جهاز تي“

سچ ته اهو آهي ته سخت سيءَ ۾ هر واٿهڙو ايترن ته گرم ڪپڙن ۾ لنگهي رهيا هئا جو پري کان اها ٻه خبر نٿي پئي ته ڪير مرد آهي ڪير عورت! هيترن گرم ڪپڙن جي هوندي اسان ٻه ڏڪي رهيا هئاسين. جهاز ته سينٽرلي Heated هجڻ ڪري ان تي گنجي ۾ گوڏ ۾ ٻه سيءُ محسوس نٿي ٿيو پر ٻاهر نڪرڻ لاءِ ته هٿن تي ٻه دستانا (Gloves) پاتا ضروري هئا. جهاز تي واپس موٽڻ وقت بندرگاهه جي ويجهو پهتاسين ته هڪ پوڙهي عورت، جهاز تي چڙهڻ لاءِ آيل ڪنٽينرن جي آڏ ۾ ويٺل هڪ خوبصورت ڪنين واري بدڪ کي هٿ سان داڻو چڳائي رهي هئي. هڙيون ئي سهٽيون بدڪون، اڳئين دفعي مون هن شهر اوسلو ۾ جتي ڪٽي ڏٺيون هيون، جڏهن جولاءِ ۾ اسان جو اڳيون جهاز پهتو هو.

”هي ڇا پئي ڪرين؟“ اسان نارويجن پوڙهيءَ کان انگريزيءَ ۾ پڇيو. جنهن اسان جي انگريزي نه پر لهجو سمجهي، جواب ۾ هن بدڪ جي پڳل ڪنيڙاتيءَ ڏي اشارو ڪري پنهنجي منهن کي وڏيڪ

ڪومايل بنايو. يعني هيءَ بدڪ بيمار آهي. هلي چلي يا اڏامي وجي ڇُڄڻ کان لاچار آهي. هُن بنا پنن وارن وڻن ۾ برف ۾ دفنائجي ويل گاهه ڏي به اشارو ڪيو... هن جو مطلب هو ته هيءَ معذور بدڪ ڇا کائي؟ نه وڻن ۾ ڪو ميوو آهي ۽ نه گاهه ۽ ان ۾ هلندڙ ڪينئان ماڪوڙا! نهيو! سمجهيوسين. ان ڪري هوءَ ڊبل روٽيءَ کي گرم ڪير جي ڪوپ ۾ ٻوڙي ڦَٽيل بدڪ کي کارائي رهي هئي.

”۽ پيلا هن شهر جون ٻيون ڪوڙ سارين بدڪون؟“ اسان وري انگريزيءَ ۾ سوال ڪيس. هن دفعي اسان هٿن جي اشاري کان به ڪم ورتو جو نارويجن زبان اسان کي نٿي آئي ۽ پوڙهي انگريزيءَ کان اڻ واقف هئي.

پوڙهيءَ اسان جي ڳالهه سمجهي، ڪوڪڙاٽ ڪري هٿن جي اشاري سان، اسان کي جهاز ڏي هلڻ لاءِ چيو. اسين گهبرائجي وياسين ته پوڙهيءَ خبر ناهي ڇا سمجهي دل ۾ ڪيو آهي ۽ اسان کي هٿان ٺري وجڻ لاءِ پئي چوي ته ايڏانهن پنهنجي جهاز ڏي هليا وڃو. پر ان سان گڏ هر شيءِ مٿان وسيل برف ڏي اشارو ڪرڻ تي اسان جي جهاز جي ريڊيو آفيسر پوڙهيءَ جي ڳالهه سمجهي ورتي ته هوءَ اسان کي جهاز ڏي پڄائڻ جو اشارو نه پر ڏکڻ ڏي اشارو ڪري رهي آهي ته هي بدڪون وغيره سڀ اوڏانهن هليون ويون آهن. ههڙي ٿڌ ۾ هتي ڪيئن ٽِڪي رهي سگهن.

بي چَئي جهرڪ جي ڪهاڻي

ڪجهه سال جهاز هلائڻ بعد مون کي پنهنجي جهاز سان واسطو رکندڙ سبجيڪٽ ۾ M.Sc ڪرڻ لاءِ ٻن سالن لاءِ سئيڊن موڪليو ويو جتي جي ڏاکڻي شهر مالمو ۾ ”ورلڊ ميريٽائيم يونيورسٽي“ آهي. سئيڊن جي انهن ڏينهن جو ذڪر مون پنهنجن ڪيترن ئي سفرنامن ۾ ڪيو آهي، جيئن تہ.... اچڻ جي ملڪ ۾ اسين ڪارا، ملير ڪان مالمو جت برف پوي ٿي جام.... وغيره ۾. انهن ۾هڪ هنڌ لکيو اٿم تہ سياري جي سرد موسم ۾ جڏهن اسين يونيورسٽيءَ ويندا هئاسين تہ پاڙي ۾ رهندڙ هڪ امير عورت روزانہ ولائتي Pea Nuts يا بسڪٽن جو دٻو ڏيندي هئي تہ رستي تي يا پارڪ مان لنگهندي ڪو پکي نظر اچي تہ ان کي ڏجو. هي پکي اڪثر اهي هوندا هئا جيڪي بيمار يا زخمي هجڻ ڪري پنهنجن ساٿين سان گڏ گرم ملڪن ڏي نہ وڃي سگهندا آهن ۽ هاڻ جي هنن کي ڪو چوڳو نہ ڏيو تہ سئيڊن جي سخت سيءَ ۽ ڪاڏي جي اٽاٽ ڪري مري ويندا.

پکي بہ انسانن وانگر هڪ حد تائين گرمي ۽ سردي سهي سگهن ٿا. اسان وٽ اونهاري ۾ گرمي ضرور ٿئي ٿي پر گهرن ۽ وڻن جي ڇانوَ ۾ تہ وري بہ فرحت آهي ۽ ٻيو تہ اسان وٽ سخت اونهاري ۾ بہ انبن کان ڪجور تائين ۽ چانورن کان ڪڻڪ تائين جا فصل ٿين ٿا، جن مان ڪجهہ نہ ڪجهہ پکي پکڻ چڳي سگهن ٿا. ٽيوب ويل، نلڪن، کوهن، نارن، واٽر ڪورسن ۽ ڍُٻن ۾ ايترو تہ پاڻي رهي ٿو جو پکي پنهنجيون ڇنبون ٻوڙي سگهن. پر ناروي، فنلئنڊ، سئيڊن، گرين لئنڊ، اتر ڪئناڊا ۽ سائبيريا وارن پٽن تي سياري جي سخت سرديءَ ۾ ڪٿي آهي ڪو ٻج ڪٽويا گاهہ ذرو؟ ڪٿي آهي ڪا مک ماڪوڙي يا ٽنڊڻ ڇچي، جنهن کي پکي کائي پيٽ ڀرين؟ پيئڻ لاءِ پاڻي ناهي. جيڪو پاڻي آهي اهو برف ٿيو وڃي. اهڙي صورت ۾ هتي رهندڙ پکي ڏکڻ طرف ڀڄن ٿا جتي جو سيارو ايڏو هلڪو آهي جيڏو اتر يورپ جو اونهارو. هنن اتراهن ملڪن ۾ سياري جون جيئن ئي ٿڌيون هوائون لڳڻ شروع ٿين ٿيون تہ ننڍڙا جهرڪين جهڙا توڙي وڏا بدڪن جهڙا پکي لڏپلاڻ جي تياري شروع ڪن ٿا ۽ هو پوري ڪوشش ڪن ٿا تہ وڏيڪ ٿڌ شروع ٿيڻ کان اڳ هو ڏکڻ ڏي سفر جو سانباهو ڪن. ڇو جو ان معاملي ۾ جيڪو پکي دير ڪندو اهو سورن ۾ ڦٿجي ويندو. ٿڌي هوا ۽ برف باري ۾ هن لاءِ اڏامڻ ڏکيو ٿي پوندو.

پکين جي لڏپلاڻ بہ ائين آهي جيئن اسان وٽ هند- سنڌ واري عربي سمنڊ ۾ هزارين سالن کان سفر تي ٻيڙا ٿي نڪتا. ويهين صديءَ جي شروعات کان هي انجڻيون ايجاد ٿيون ۽ ڪوئلي، پوءِ ڊيزل آئل ۽ هاڻ ويندي نيوڪليئر پاور ذريعي، انجڻين کي جهازن تي فٽ ڪري پنهنجي مرضي سان جهاز هلايا ويا- نہ تہ حضرت نوح جي زماني کان وٺي اوڻهين صديءَ تائين ننڍا وڏا ٻيڙا سڙهن (Sails) تي هليا ٿي پر ناکئي (ناخدا Captain) جي مرضي مطابق نہ پر هوا جي رخ مطابق .سنڌ کان ٻيڙا جيڪي سلون ۽ سري لنڪا ويندا هئا، جن لاءِ شاهہ لطيف چيو تہ ”سودو ڪن سون جو وڏا وهائو“ (يعني وڏا خريدار واپاري جيڪي ساڳي وقت جهازن جا مالڪ بہ هئا تہ انهن جا ناخدا (ڪئپٽن) بہ. سي سامونڊي سائو (يعني اهي شاهوڪار سامونڊي) لنڪا لوڀي آئيا (لنڪا لُٽي ڦُري آيا). سو سنڌ کان ٻيڙا نڪرندا هئا تہ وڃي سري لنڪا ڪٽندا هئا ۽ وري اتان مالن سان ڀرجي واپس سنڌ ۽ مٿي خليج ۽ عدن تائين پيا ويندا

هئا. پر سائين انهن ڏينهن ۾ اڄ وانگر نه ٿيندو هو ته جنهن وقت جهازران ڪمپني يا جهاز جي مالڪ جو آرڊر مليو ان وقت ڪئپٽن لنگر کڻي، اوڏانهن روانو ٿي وڃي. انهن ڏينهن ۾ اهي ٻيڙا هوائن يعني موسمن مطابق هلايا ويا ٿي. اسان وٽ هوائن جو پيٽرن هي آهي ته سياري ۾ اتر جون هوائون لڳڻ ٿيون ۽ اونهاري ۾ ڏکڻ جون هوائون. يعني جيئن ئي سياري جون هوائون لڳڻ شروع ٿينديون هيون ته مختلف ٻيڙيون، ٻتيلا ۽ وڏانڌريون ديبل، ٺٽو ڪراچي، بدين وارو علائقو ڇڏي ڏکڻ طرف، سري لنڪا ڏي ائين روانيون ٿينديون هيون جيئن سياري ۾ هتان يورپ جي ٿڌن ملڪن کان پکي ڏکڻ ڏي پهچن ٿا. ناکئا اتر جي هوا لڳڻ تي پوءِ دير نه ڪندا هئا. سندن گهرن ۾ کٽي کهڙي به امرجنسي هجي. هو پلي کٽي شادي ڪري نئين ڪنوار کي گهر ۾ وٺي آيو هجي پر اتر جي هوا لڳڻ بعد پوءِ هو نه ترسندو هو جو هن کي خبر هوندي هئي ته جي هن دير ڪئي هوا مان فائدو نه ورتو ته منزل تي پهچڻ کان اڳ سورن ۾ پئجي ويندو. ٻنا هوا جي هو چپن ذريعي ڪيترا ڪلاڪ ۽ ڪيترو فاصلو ٻيڙي کي اڳتي ڌڪي سگهي ٿو. سو پلي زال سان گڏ هني مون پيو ملهائي يا ستاوڙا ڪائي. اتر جي هوا جي پهرين جهونڪي سان اٿي ڪڙو ٿيندو هو. تڏهن ته اهڙن جي زالن ٻيڙي هلائيندڙ مڙس سان پرڻجڻ کان ڪنواريون رهڻ کي ترجيح ڏني ٿي. شاهه لطيف انهن جي خوب ترجماني ڪئي آهي، ڇي:

"وڻجاري ڪانڌاءُ، مون ور ويئي گهاريو
لڳي اتر واءُ، ڊوليو هلڻ جون ڪري"

يعني وڻجاري يا سوداگر (Sailor) مڙس کان ته پل ائين ئي ويئي هجان. ڇو جو جيئن ئي سيارو ٿئي ٿو يعني اتر جو واءُ لڳي ٿو ته هو پهچڻ جي ڪري ٿو. يا هڪ هنڌ شاهه لطيف جهازران جي زال واتان هيئن چورايو آهي ته:

لڳي اتر هير، سامونڊين سڙهه سنباهيا،
ننگر کڻي ناکئا، ٿيا سٽاوا سير،
هنئڙي نِتُ اُڪيرَ، ڪاري ڪيڙائن جي.

اتر جي هوا مان ڪو ناکئو (جهازران) جي فائدو نه وٺندو هو ۽ دير ڪندو هو ته پوءِ منزل (سري لنڪا) تائين پهچڻ کان اڳ، هوا بند ٿي وڃڻ تي هو مصيبت ۾ اچي ويندو هو ۽ ان زماني ۾ هوا بند ٿيڻ معنيٰ جهاز (ٻيڙي) جو بيهي رهڻ. ان ۾ اهو خطرو هوندو هو ته اوسي پاسي جا سامونڊي ڌاڙيل (قزاق Pirates) پنهنجين چپن وارين ٻيڙين ذريعي هنن مال بردار ٻيڙن تي پهچي ويندا هئا ۽ ڦرلٽ ڪري پهچي ويندا هئا.

دنگي وچ درياهه، ڪي ٻڏي ڪي اپڙي...
ملاح تنهنجي مڪڙيءَ اچي چور چڙهيا.....

سو اتر جي سخت سيءَ مان جان بچائي ڏکڻ ڏي ويندڙ پکين جو به اهو حال هوندو آهي. سرد هوائون شروع ٿيڻ سان ئي هو سفر جو سانباهو ڪندا آهن، جيئن برفباري کان اڳ پڄي نڪرجي. پر هر دفعي ڪجهه اهڙا پکي به هوندا آهن جن کي نڪرندي نڪرندي دير ٿي ويندي آهي ۽ پوءِ جي گهڻي برفباري شروع ٿي ويندي هئي ته هو اڏامڻ کان ڪِرا ٿي پوندا آهن ۽ هيٺ ڪِرڻ تي هتي جا يورپي ماڻهو ڪٽي کين پنهنجو ڪاچ نٽا ٻڌائين، پر هتي جون بکايل ٻليون، ڪُتا ۽ ٻيا جانور جيڪي کاڌ خوراڪ جي کوٽ ۽ سخت سيءَ جي ڪري هيڏانهن هوڏانهن واجهائينديون رهن ٿيون، انهن پکين کي کايو ڇڏين. ان تان هڪ مزيدار ڳالهه ياد آئي جيڪا جهازراني جي تعليم دوران اسانجو هڪ انگريز ڪئپٽن واٽڪسن اسان شاگردن کي نصيحت طور ٻڌائيندو هو ۽ نوڪريءَ جي آخري سالن ۾ جڏهن مون ٽيچنگ ڪئي ته آئون به پنهنجن شاگردن- ملائيشيا توڙي پاڪستان جي نيول ڪئڊٽن کي، اها ئي ساڳي ڪهاڻي ٻڌائي نصيحت ڪندو هوس- ڪهاڻي ڪجهه هن ريت آهي:

Once upon a time there was a non conforming sparrow who decided not to fly south for the winter. However soon the weather turned so cold that he reluctantly started to fly south. In a short time ice began to form on his wings and he fell to earth in a barnyard almost frozen. A cow passed by and capped on a little sparrow. The sparrow thought it was the end. But the manure warmed him and defrosted his wings. Warm and happy, able to breathe, he started to sing. Just then a large cat came by and hearing the chirpings, investigated the sounds. The cat cleared away the manure, found the chirping bird and promptly ate him.

ڳالهه جو مختصر مطلب اهو آهي ته هڪ ٻي چَني جهرڪ اهو پهه ڪيو ته هن سياري ۾ ٻين پکين سان گڏ ڏکڻ ڏي ڪوچ ڪرڻو ناهي. پر پوءِ جڏهن ٿڌ وڌي وئي ته هن ڏکڻ طرف پڄڻ ۾ ئي عافيت سمجهي. اجا ٿورو ئي سفر طئي ڪيائين ته برف سندس جسم تي ڄمڻ لڳي ۽ وڌيڪ اڏامڻ بدران فروزن حالت ۾ هيٺ هڪ وٿاڻ ۾ اچي ڦهڪو ڪيائين. ان وقت اتان لنگهندڙ هڪ ڏڳيءَ، جهرڙو ڇيڻو لاٿو ته اچي هِن جي مٿان ڪريو ۽ سڄو ان ۾ ڍڪجي ويو. جهرڪ ته اهو ئي سمجهيو ته بس هن جي پڄاڻي ٿي وئي. پر گرم ڇيڻ هن جي ٿڌي جسم ۾ گرمائش رسائي ۽ سندس ڪنيڙاٽيون وغيره ڊيفراسٽ ٿيڻ لڳيون. گرمائش رسڻ ۽ ساهه ڪڻڻ جي خوشيءَ ۾ هو ڪڳيون هڻڻ لڳو- يعني لاتيون لنوڻ لڳو. نه ڄاڻ ڪو ٿُلهو جهنگراڙ ٻِلو اتان اچي لنگهيو ۽ هن جي ڳائڻ جو آواز ٻڌي شڪار کي ڳولڻ لڳو. هن ڇيڻ کي جهڙو ئي هيڏانهن هوڏانهن ڪيو ته سيٽيون وڄائيندڙ هي جهرڪ نظر اچي ويس جنهن کي ڇيڻ مان ڪڍي، بنا ڪنهن وقت وڃائڻ جي هڙپ ڪري ڇڏيو.

سو بهرحال اهو ئي حال ولر کان وڇڙي ويل پکيءَ جو ٿئي ٿو. هن جو انت ڪنهن نه ڪنهن جي پيٽ ۾ ٿئي ٿو. ان ڪهاڻي بعد اسانجو انگريز پروفيسر هن ڪهاڻيءَ مان حاصل ڪيل سبق هن ريت ٻڌائيندو هو ته:

اهو جيڪو توهان جي مٿان هنگي وڃي ٿو ضروري ناهي ته ڪو توهان جو دشمن هجي.

۽ اهو جيڪو توهانکي گونهه جي ڍير مان ڪڍي ٿو ضروري ناهي ته توهانجو سڄڻ ئي هجي.

۽ جيڪڏهن توهان گونهه جي ڍير ۾ ڀاڪي خوش ۽ فرحتي محسوس ڪري رهيا آهيو ته خوشيءَ جا سُر آلاپڻ بدران پنهنجي وات کي بند ئي رکو.

ڪنگ جي خدمت ڪندو رهيس

گذريل ڪالم ۾ پاڻ يورپ جي ٿڌن ملڪن جي پکين جي ڳالهه پئي ڪئي ته هتي جي سخت سياري اچڻ کان اڳ هتي جون ڪيترن ئي قسمن جون بدڪون، ڪاز، هنج، سارس، چيڪلا، رتابا، سينڊر ۽ قسمين قسمين جهرڪيون، تيتهر ۽ ٻيا خشڪي جا ۽ پاڻيءَ جا آبي پکي ٽولا ٽاهي ڏکڻ ڏي اڏامڻ شروع ڪن ٿا ۽ اهو ڪم آگسٽ کان ئي شروع ٿيو وڃي. مزي جي ڳالهه اها ته هر پکي پنهنجو پنهنجو ٽولو ٺاهي ٿو. ڪڏهن به آڙين (Coots) جي جهڳٽي ۾ تليهر (Rosy Pastor) يا تلور (Houbara) پکي نظر نه ايندا. ڪو پکي ڪنهن سبب رهجي ويندو ته ٻي يا ٽي ڏينهن ٻي قسم جي ٽولي سان ڪُوچ هرگز نه ڪندو. پنيان ٿڌ ۾ ترسي Freeze ٿي مري ويندو پر پنهنجي ٽولي ڪانسواءِ گهر نه ڇڏيندو. شاهه لطيف به شايد اهائي Phenomena ڏسي چيو ته:

وَلَرَ ڪيو وتن، پرت نه ڇنن پاڻ مان....

هي پکي سياري جا ٽي چار مهينا ڪن جيڪي ڏکڻ ۾ گذارڻ لاءِ نڪرن ٿا، ان لاءِ ڪوشش ڪري هو اڳواٽ ٽولا ٺاهيو وٺن ۽ پوءِ رستي تي ڪو ڪونج جهڙو پکي پنهنجي ولر کان وڇڙي ٿو ته هن جون ڏک ڀريون صدائون ۽ سڏ ٻڌڻ وٽان ٿين ٿا. هونءَ به ڪونج پکي جيڪو سائبيريا ۽ وچ ايشيا جي اتراهن ملڪن کان سنڌ ۾ اچي ٿو اڏامندي وقت ماٺ ۾ سفر نٿو ڪري. ڪونجون هميشه آواز ڪنديون وينديون آهن ۽ هن پکيءَ لاءِ چوندا آهن ته ڪيس سندس آواز ئي مارائيندو آهي. ڪونج شڪل ۾ سهڻي پر طبيعت ۾ سادڙي ٿئي ٿي. بلڪل ڪانگ جي ابتڙ- يعني عقل ۾!

ڪجهه سال اڳ، مهراڻ رسالي ۾ پير علي محمد راشدي صاحب جو پنهنجي نديپڻ جو لکيل احوال پڙهيو هوم ته هڪ صبح جو سندس ميربحر نوڪر ڪونجن جا آواز ٻُڌي پير صاحب کي چيو ته ”پر واري ڪيت ۾ اج ڪونجون لٿيون آهن. رائيفل کڻ ته هلي نڪاءَ ڪري اچون.“ هو رائفل کڻي ڪٽڪ واري ڪيت ۾ لهي پيا. هنن کي پري کان ئي ڪونجون نظر اچي ويون، جن جو پوک جي ليول کان جسم گهڻو مٿي هو ۽ ڳچيون به ڊگهيون هئن. پير صاحب کي حيرت ٿي ته ڪونجون هنن کي پري کان ايندو ڏسي هرگز نه اڏاڻيون.

”هي ته پري کان پيون ڏسن، اسان کي ڏسي اجهو ڪي اجهو ٿيون ڀَر سوئن.“ پير صاحب ميربحر کي چيو.

”پرواهه نه ڪريو سائين، ويساهي پکي آهي.“ ميربحر وراڻيو.

پير علي محمد راشدي وڏيڪ لکي ٿو ته ويجهو وڃي، وجهه وٺي، مون گولي ڇوڙي. ولر منجهان هڪ ڪونج گهائجي وئي. ٻيون بروقت نه اڏاڻيون. پر پوءِ ڪيتري وقت تائين وجايل ساٿيءَ جي ڦوڙائيءَ ۾ مٿان ڦرنديون ۽ ڪوڪون ڪنديون رهيون!“

مئل پکيءَ کي منهنجي سامهون رکي ميربحر چيو: ”ڪونج ويساهي ۽ مورک پکي آهي. الله تعاليٰ

ڳچي ڍگهي ۽ ڄنگهون بہ وڏيون ڏنيون اٿس. ان لاءِ تہ مَدي ميري کي پري کان ئي پروڙي پنهنجي جان جو بندوبست ڪري. پر ٿي پيو آهي تمام ويساهي. سمجهڻ لڳو تہ جڏهن تہ هو پاڻ ڪنهن شيءِ جو مَدو ڪونہ آهي، تڏهن ٻيو بہ ڪو ساڻس ڇو مَدائي ڪندو؟ نتيجو اهو نڪتو جو اڄ تنهنجي اڳيان ٽنگون ٽيڙيو پيو آهي."

ڪونج هميشہ پنهنجي ڪڙم سان، پنهنجي ڪڙم اندر رهندي. ڪڙم کان جدا ٿي پکين جي ٻيءَ ڪنهن بہ ذات سان نہ ملندي- نہ واهپو رکندي، نہ انهن جي ٻولي ٻوليندي. جيڏانهن وڃڻو هوندس، پنهنجي ولر سان ويندي اٿندي، وهندي، اڏندي، لهندي، ولر کان وڇڙڻ ڪونج لاءِ قيامت سمان آهي.

بهرحال مهمان پکي توڙي residential پکين کي تنگ ڪرڻ، مارڻ يا ڦاسائڻ اسان جي ايشيائي ملڪن ۾ هيڪاندو آهي. بلڪ تمام گهڻو آهي. يورپ جي ملڪن ۾ خاص ڪري هيڏانهن ناروي، سئيڊن، فنلئنڊ جهڙن ٿڌن ملڪن ۾ جتي سڀ پکي يا مهمان آهن يا هتي جا اصل رهاڪو جي وڏي سار سنڀال لڌي وڃي ٿي. ڏکڻ انگلنڊ، فرانس، اسپين، پورچوگال يا اٽلي وغيره ۾ تہ وري بہ ڪيترائي پکي اهڙا آهن جيڪي سياري ۾ اتي رهي سگهن ٿا، پر هيڏانهن اتر قطبي ملڪن ۾، يعني هيڪاندن اتراهن ملڪن ۾ ڪهڙو پکي آهي جو ڊيپ فريزر جهڙي ٿڌ ۾ رهي سگهندو. سيارو شروع ٿيڻ سان آبي ۽ خشڪي جي پکين جا ٽولن جا ٽولا ڏکڻ ڏي اڏرڻ شروع ڪن ٿا. جيڪو رهجي ويو ان کي ڇُڳائڻ ۽ گرم رکڻ جو ذمو ڪو انسان ئي کڻي سگهي ٿو. هر شيءِ برف سان ڍڪيل هجڻ جي صورت ۾ غريب پکي ڪٿان ٿا ڪا اَن لپ حاصل ڪري سگهن! سارس، پيليڪان، ڪاز، هنس، هنجر، چيڪلا توڙي سينڊر، رتابا ڪٿان ٿا ڪا مڇي هٿ ڪري سگهن، جڏهن سڀ ڍنڍون ڍورا تہ ڇا درياهہ، نديون ۽ سمنڊ بہ برف ٿيو وڃن جن مٿان هتي جا ٻار ان مٿان اسڪيٽنگ پيا ڪندا آهن. پر هڪ ڳالهہ آهي جيڪا آئون بار بار لکي چڪو آهيان تہ هنن يورپي گورن کي اسان کڻي ڇا بہ گهٽ وڌ چئون، ڪين ڪافر چئون، شرابي ڪوابي سڏيون، پر هنن جي دلين ۾ جيڪو اوڙي پاڙي کان وٺي پکي پکڻ جو خيال آهي ان جو ڏور ايشيا يا آفريڪا جي ملڪن ۾ ڪو ويهي سوچي بہ نٿو سگهي. هتي يورپ ۾ ڪڏهن ڪنهن کي ڪو لاوارث يا بيمار گڏهہ يا ڪتو ٻلو ملي ويندو آهي تہ ان جو بہ هو خيال توڙي دوا درمل، پنهنجن ٻارن وانگر ڪندو. سئيڊن ۽ ناروي جي اخبارن ۾ ڪيترا دفعا اهڙن لاوارث گڏهن ۽ ٻين جانورن جا چندي لاءِ اشتهار ايندا رهن ٿا تہ "هر مهيني توهان جي فقط هڪ سؤ ڪرونن (هزار کن رپين) مان هڪ بيمار گڏهہ، رڇ يا پولڙي جي خوراڪ جو بندوبست ٿي سگهي ٿو."

ٿي سگهي ٿو مون هن پاسي جي سفرنامن (اڇن جي ملڪن ۾ اسين ڪارا، ملير کان مالمو.. وغيره) ۾ اها خبر لکي هجي يا نہ تہ سئيڊن جي هن شهر مالمو ۾ (جتي جي يونيورسٽيءَ مان گهڻو اڳ، مون مئرين انجنيئرنگ جي اعليٰ تعليم حاصل ڪئي) هڪ امير عورت هڪ ڪونج پکيءَ کي جيڪو ڪن سببن ڪري ڏکڻ طرف لڏڻ کان رهجي ويو هو ۽ جنهن جي ڪڙم قبيلي جا پکي ڪڏهوڪو روانا ٿي چڪا هئا، هوائي جهاز ذريعي اسپين موڪليو جيئن هوءَ سئيڊن جي سخت سياري کان بچي سگهي ۽ وڃي پنهنجن پائرن پينرن ۽ سهيلين جيڏن سان اسپين جي ڍنڍن ۽ درياهہ جي ڪپرن تي بهتر موسم جا چار مهينا گذاري. ان قسم جون ڳالهيون اسان جي ايشيائي ملڪن جي ماڻهن کي ضرور عجيب ۽ اعتبار ڪرڻ جهڙيون نہ لڳنديون. جو مون کي بہ پنهنجي ٻنيءَ تي، بندوق ڪلهي ۾ وجهي، پکي

ماريندي يقين نٿي آيو. پر هتي تعليم حاصل ڪرڻ دوران يا جهاز ڪي بار بار ناروي، سئيڊن ۽ فنلئنڊ جهڙن ملڪن جي بندرگاهن ۾ وڃي اچڻ بعد سخت Guilty Conscience (احساس جرم) ٿئي ٿو ته هي مهمان پکي سخت سيءَ کان جان بچائڻ خاطر اسان وٽ اچن ٿا ۽ اسان کين جيئڻ بدران موت ڏيون ٿا. هتي جي-- خاص ڪري سئيڊن ۽ ناروي جي ملڪن جي ماڻهن جو جن سان منهنجو گهڻو واسطو رهي ٿو ۽ هنن ئي پَٽن مان هي لکي رهيو آهيان. جانورن توڙي پکين کي چرپائپ جي حد تائين چاهين ٿا-- خاص ڪري ڪتن کي ته! دنيا جو ڪهڙو ملڪ آهي جتي جا ماڻهو اولاد نه هجڻ جي صورت ۾ پنهنجي ملڪيت جو اڌ ڪنهن اسپتال ۽ اسڪول جي حوالي ڪرڻ جي وصيت لکندا هجن ته اڌ پنهنجي ڪتي نالي، جنهن سان گڏ هنن پيريءَ ۾ اڪيلائيءَ جا ڏينهن گذاريا.

۽ ان پوڙهي سخي ۽ پنهنجي وقت جي بيحد سهڻي عورت بابت ته لکي چڪو آهيان جيڪا اسان جي فلئٽن واري بلڊنگ ۾ رهي ٿي ۽ اسان جي جڻ "هوسٽ مدر" هئي. هوءَ پنهنجي پيٽ سان ملڻ لاءِ چار پنج هزار رپيا خرچ ڪري پئرس جي ٽڪيٽ به وٺي آئي. مالمو کان پئرس جو پاڙو ۽ مفاصلو ڪراچي اسلام آباد کان به گهٽ آهي. هاڻ سندس وڃڻ ۾ باقي ڪي وڃي به ڏينهن بچيا ته شام جو گهر موٽڻ وقت ڪيس ڏاڪڻ وٽ هڪ سيءَ کان سَٽيل ۽ ڪنيڙاٽيءَ ۾ زخم رسيل هڪ ڳنگ Godwit (Black Tailed) پکي مليو جنهن کي پنهنجي فلئٽ ۾ کڻي آئي. ٻئي ڏينهن سندس پريشاني جو سبب پڇڻ تي هن اسان سان ڳالهه ڪئي ۽ پئرس وڃڻ جو به ارادو تي لاٽائين جيئن هن زخمي پکيءَ جي ملم پٽي ڪري هن جي جان بچائي. بهرحال ان ڪم جي ذميواري مون ڪنئي جو سندس اسان تي به ڪيترائي ٿورا ٿيل هئا. اهو ٻُڌي هوءَ خوش ٿي ۽ پئرس رواني ٿي وئي. ۽ آئون سندس غير حاضريءَ ۾ سندس Instruction مطابق سڄو هفتو هن ڪنگ کي صبح شام ملم به هٽندو رهيس ته داڻو به چُڳائيندو رهيس. جنهن کي هوءَ پنهنجي بيڊ روم واري باٿ روم جي ٽب ۾ ويهاري وئي هئي. هر ٻئي ڏينهن پئرس مان فون ڪري پڇندي هئي ته سندس، يعني هن ڳنگ جي صحت جو گراف بهتري ڏي وڌي رهيو آهي يا نه- شام جو ته ڪٽي واندو هوندو هوس پر صبح جي وقت جڏهن يونيورسٽي کي دير پئي ٿيندي هئي ته هن ڪنگ کي ملم هٽڻ ۽ چُڳائڻ تي ٻرو چڙهي ويندو هو. دل چوندي هئي ته موچڙو لاهي اچي وٺانس. اجا به ڪو طوطي، مور، مينا يا ڪونج ۽ هنج جهڙو ڪو سريلو پکي حوالي ڪري وڃي ها ته به ڪا ڳالهه هئي. دل ته اهو به چوندي هئي ته هن پوڙهي، امير پر رحمدل عورت کي، ٿورو ماڻهو بنائڻ لاءِ شاهه جوئي ڪٽي شعر ٻڌايانس ته هي اهو نڪمو ڪنگ آهي جنهن لاءِ شاهه لطيف چيو آهي ته،

اچو پاڻي لُڙ ٿيو ڪالوريو ڪنگن....

سو ان ڪني ڪنگ لاءِ هيءَ عورت مون تي ڊيوٽي هڻي وئي هئي ته سندس خذمت ڪريان. بهرحال سور پي ڪٽي ڪيس ملم ته هٽندو هوس، داڻو به ڏيندو هوسانس پر پوڙهيءَ جي چوڻ تي سندس ٽب جي چوڌاري سندس ڪو فرينچ عطر اسپري ڪرڻ بدران روزانو پاڻ کي هڻي ويندو هوس. پوڙهيءَ جي موٽڻ بعد منهنجي هڪ ٻن ڪلاس ميٽن جيڪي اهڙن اوچن عطرن جي خوشبوءِ کان واقف هئا ۽ منهنجي ان اوچتي شوق جي تعريف ڪرڻ ۽ داد ڏيڻ لڳا هئا، اهي حيرت مان پڇڻ لڳا ته مون اوچتو ئي اوچتو عطر هڻڻ ڇو بند ڪري ڇڏيو آهي!؟

ڪاغذي ڪونجن جي ڪرامت

گذريل ڪالم ۾ پاڻ جنهن ڪَنگ پکيءَ جي ڳالهه ڪري رهيا هئاسين اهو يورپ جي اتراهن ملڪن ناروي، ڊئنمارڪ سئيڊن ويندي آئس لينڊ جو رهاڪو سڏيو وڃي ٿو. ڪيس يورپ جا ماڻهو ڪاري پڇ وارو ”گادِ وِٽ“ سڏين پر سندس پڇ فقط ڪارو هجڻ بدران ڪارو ۽ اڇو آهي. سندس چُهنب ڊگهي ۽ سڌي ٿئي ٿي ۽ ٽنگون ڊگهيون آهن. سندس سائنسي نالو ’لموسا لموسا‘ آهي. سندس ئي جهڙو سندس هڪ ٻيو سوٽ ماسات به هتي ئي نظر اچي ٿو. جنهن جو سائنسي نالو ’لموسا لئپونيڪا‘ آهي جنهن کي هتي جا ماڻهو پَٽن وارو گادِ وِٽ سڏين ٿا جو هن جي پڇ تي پَٽا ٺهيل آهن. زولاجي جي هڪ پروفيسر ٻڌايو ته هي پکي اپريل جي ٻئي هفتي کان بيضا ڏيڻ شروع ڪن ٿا ۽ مئي جي ٻئي هفتي کان هنن جا ٻچا نظر اچن ٿا. جيڪي جولاءِ آگسٽ تائين ڪافي وڏا ٿيو وڃن ۽ سيپٽمبر جون ٿڌيون هوائون لڳڻ سان هي ڪنگ ڏکڻ ڏي لڏپلاڻ شروع ڪن ٿا. سڄو يورپ لتاڙڻ بعد هنن مان ڪي آفريڪا جي ملڪن ڏي سيارو گذارڻ لاءِ لڙيو وڃن ته ڪي نِنڊي ڪنڊ جو رخ رکن ٿا. هي ڪَنگ اسان وٽ سنڌ ۾ به جتي ڪِٿي نظر اچن ٿا. حيرت جي ڳالهه اها آهي ته هي ڪَنگ اجان به اڳيان انڊونيشيا ۽ ڪي ته آسٽريليا تائين هليا وڃن ٿا ۽ پوءِ فيبروري جي آخر ڌاري پنهنجي وطن ورڻ جي ڪن ٿا. ڪَنگن يا ٻين مهمان پکين (Migratory Birds) لاءِ اهو چوڻ ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي ته هنن جو وطن ڪهڙو آهي. مثال جي ڳالهه هنن ڪنگن يا ويندي تلور، ڪونجن يا آڙين وغيره کي اسان جي ايشيا جا ماڻهو پنهنجي وطن جو پکي ليکين ٿا. سندن نالا به اسان جي ديس جا آهن ۽ اسان کين پنهنجي ديسي شاعري ۽ ادب ۾ استعمال ڪريون ٿا. هنن جا مثال، پهاڪا ۽ ڪهاڻيون ننڍپڻ کان پنهنجين ايشيائي زبانن ۾ ٻڌندا اچون. پر وري هيڏانهن يورپ ۽ اتر روس ڏي ٿو ڏسجي ته اهي پکي جڻ آهن ئي هنن اتراهن ملڪن جا، جن کان هتي جو ٻچو ٻچو واقف آهي. پوءِ پلي اها ڪُوٽ (آڙي) هجي يا ڊيموسيل ڪرين (ڪونج)، پوچارڊ (رتابو) هجي يا شاولر (لنگهو) ۽ ٽيل (چيڪلو).

اها مٿين ڳالهه سوچي مون کي منهنجو هڪ جهاز جو انجنيئر ياد ٿو اچي جنهن سان گڏ مون ستر واري ڏهي ۾ جهاز هلايا، جن جهازن جي رُوٽ پاڪستان کان هن پاسي ناروي، جرمني، پولنڊ تائين هوندي هئي. هن انجنيئر جون به زالون هيون. هڪ ڏاڏي پوٽي مان پنجاب جي، جيڪا رحيم يار خان ۾ رهي ٿي ۽ ٻي هتي جي پولش ڇوڪري هئي، جيڪا پولنڊ جي بندرگاهه گڊانسڪ ۾ رهي ٿي. هو چوندو هو ته ”منهنجي حالت تلهير (Rosy Pastor) جهڙي آهي. منهنجو سال جو ڪجهه حصو پاڪستان ۾ گذري ٿو ته ڪجهه حصو پولنڊ ۾. پاڪستان واري زال مون کي پنهنجو هم وطن ٿي سمجهي ته پولنڊ واري پنهنجو سمجهي مون کي پولنڊ مان نڪرڻ نٿي ڏئي.“

سو اهو ئي حال هنن مهمان پکين جو آهي. انهن سڀني ۾ گهڻو مشهور ۽ سهڻو پکي ڪونج آهي. ائين ته نيرگ، تلور، راج هنس، آڙي....... ويندي هنجر، ڊبڻ، فليمنگو ٽرندو، ٻرڻو پوٽي ۽ ڊگوس به گهٽ سهڻا پکي نه آهن. پر دنيا جي ادب، ڪلچر ۽ ثقافت ۾ ڪونج جو نالو گهڻو ورتو وڃي ٿو. خاص ڪري سنڌ توڙي جپان، چين ۽ ڪوريا پاسي، جتي منهنجو گهڻو وڃڻ ۽ رهڻ ٿيو آهي. ٻين ملڪن جي گهڻي

خبر نه اٿم.

جيئن ٻڪرين جا مختلف قسم ۽ جنسون ٿين ٿيون تيئن ڪونجن جون به ڪيتريون ئي جنسون آهن. جن ۾ ٿورو گهڻو قدبت ۽ رنگ جو معمولي فرق رهي ٿو. عام ڪونج جنهن کي انگريزيءَ ۾ ”ڪامن ڪرين“ (Grus Grus) سڏجي ٿو هڪ شاهي قسم جو ڏکڻين ٽنگن ۽ ڏگهي ڳچي وارو پکي ٿئي ٿو. هڪ ميڊيم سائيز ڪونج ساڍن ٽن کان چئن سوا چئن فٽن جي ڊگهي ٿئي ٿي ۽ پَر پکيڙي ٿي ته پر جي هڪ پوڇڙ کان ٻئي تائين اٺ فٽ ٿيو وڃن. ڪونج وزن ۾ ساڍن چئن کان ڇهه ڪلو گرام تائين ٿئي ٿي. ڪونجن جو ناچ ۽ ڪُوڪرات مشهور آهي. ڪيترن ملڪن ۾ ته ڪونج وانگر نچڻ کي عبادت ۾ شامل ڪيو ويو آهي. ڪوريا ۾ سِيلا گهراڻي (646ع) کان ٽونگ ڊوسا مندر جي ورانڊي ۾ ڪونجن جو ناچ ڪيو وڃي ٿو جيئن چينين جي نئين سال تي هانگ ڪانگ، سنگاپور، ملائيشيا چين ۽ تائيوان جهڙن ملڪن ۾ Lion Dance ڪئي وڃي ٿي. جپان جي اتراهين ٻيٽ هُڪيدو ۾ رهندڙ ايئنو (Ainu)قبيلي جا جپاني- خاص ڪري عورتون، ڪونج وارو ناچ ڪن. اسلام کان اڳ ڪعبي ۾ رکيل لات، منات ۽ عزا جي بتن لاءِ چيو ويو ٿي ته مٿان لٿل ڪونجون (Three Exalted Cranes) آهن، جنهن لاءِ عربي جو لفظ غرانق استعمال ٿيو ٿي.

جپان پاسي ڪونج کي وڏي زندگي جي نشاني پڻ سمجهيو وڃي ٿو. پوڙهن ماڻهن جي جنم ڏينهن تي هنن کي ڪيڪ يا ڪسٽرڊ مٿان ڪونج ٺاهي پيش ڪئي وڃي ٿي- يعني ”شل ماڻين وڏي ڄمار!“ هوٽل ۾ گهوٽ ڪنوار اڳيان فروٽ ۽ سلاد مان ڪونج ٺاهي پيش ڪئي وڃي ٿي. چين، ڪوريا ۽ ويٽنام ۾ ڪونج سان گڏ بانس ۽ ڪُمي پڻ ڊگهي زندگي جي نشاني سمجهي وڃي ٿي. ويٽنام جي شهر هنوئيءَ ۾ ”وان ميو“ نالي هڪ مشهور مندر آهي، جنهن ۾ هڪ ڪُمي رکيل آهي، جنهن جي پٺيءَ تي، ڇت تائين اتاهين ڪنهن ڌاتوءَ جي ٺهيل ڪونج بيٺل آهي.

جپان پاسي، جتي ڪونج کي وڏي اهميت ڏني وڃي ٿي، اتي اهي افواهه مشهور آهن ته تبت ۾ هڪ خاص ڪونج هئي، جيڪا ايندڙ تيرنهن جي ڏکين سوالن جا جواب ڏيندي هئي. ان جادوئي ڪونج جي هاڻ صحيح خبر ناهي ته اها ڪٿي آهي يا ان جو ڇا ٿيو پر ڪن جو چوڻ آهي ته هوءَ مٿي جبل جي برفاني چوٽيءَ تي ٺهيل مندر ۾ رهي ٿي. ڪن جو چوڻ آهي ته هوءَ وڏي ڄمار ماڻڻ بعد مري وئي. ڪن جو چوڻ آهي ته اها ڪونج مرڻ بعد وري ٻيو جنم ڪاغذي ڪونج ۾ وٺي آئي آهي. جپاني اوري گامي (Origami)۾ پني مان ڪونج ٺاهڻ کي به عبادت سمجهن ٿا. Origami جپان جو ڪاغذ مان مختلف شيون ٺاهڻ جو آرٽ آهي، جيئن اسان وٽ چورس ڪاغذ کي ويڙهي (Fold ڪري) ٻيڙي ٺاهي وڃي ٿي.

جپان ۾ اڄ به ڪيترن ماڻهن جو اهو اعتقاد آهي ته جيڪو ماڻهو ڪاغذ جون هڪ هزار ڪونجون ٺاهيندو، ڪونج ان جي دل جي هڪ مراد ضرور پوري ڪندي! توهان کي جپان جي ڪيترن ئي ننڍن وڏن مندرن ۾ رنگين پنن جون هزارين ڪونجون لٽڪيل نظر اينديون. ڪونج کي جپان جا ماڻهو وڏو پهتل ۽ پوتر پکي سمجهن ٿا.

ڪاغذن مان ٺهيل هڪ هزار ڪونجن (The thousand Origami Cranes) کي هن ڌرتي جي امن جي نشاني پڻ سمجهيو وڃي ٿو. جيڪا ڳالهه جپاني ڇوڪري ساداڪو ساساڪي جي ڪهاڻي ڪانپوءِ مشهور ٿي. ساداڪو نالي هڪ ڇوڪري هيروشيما ۾ رهي ٿي، جنهن کي ائٽم بم جي ڌماڪي بعد

ائٽمي لهرن جي Radiation ڪري ليوڪيميا ٿي پئي. اسپتال ۾ علاج دوران هن ڪاغذ جون هڪ هزار ڪونجون ناهڻ چاهيون ٿي، جيئن هن جي صحتياب ٿيڻ جي مراد پوري ٿي سگهي. پني جي ڪوٽ ڪري هوءَ هڪ هزار ڪونجون ناهڻ کان اڳ مري وئي. هزار مان کٽل باقي ڪونجون بعد ۾ هن جي ساهيڙين ناهي پوريون ڪيون ۽ پوءِ ساداڪو کي 25 آڪٽوبر 1955ع تي دفنايو ويو.

ساداڪو جي وفات بعد هن جي ڪلاس ميٽ ۽ ساهيڙين ساداڪو جا لکيل خط وڪڻي ۽ ڪجهه چندا حاصل ڪري هن جي ياد ۾ ساداڪو جي مورتي نهرائي، جنهن ۾ هوءَ سونهري رنگ جي ڪاغذي ڪونج کي هٿن ۾ جهليو بيٺي آهي. اها مورتي (Statue) هيرو شيما جي امن پارڪ (Peace Park)۾ لڳل آهي. ان مورتي جي هيٺان انگريزي ۾ لکيل آهي ته:

This is our Cry. This is our Prayer. Peace in the world

ساداڪو جي هڪ مورتي آمريڪا جي شهر سيئٽل ۾ پڻ آهي. ساداڪو ۽ هن جي ساهيڙين جو اهوئي اعتقاد هو ته هن کي جيڪڏهن ڪاغذ ملي وڃي ها ۽ هڪ هزار ڪاغذي ڪونجون تيار ڪري وٺي ها ته هوءَ ڪڏهن به نه مري ها.

ولر ڪيو وتن

نہ فقط جپان ۾ پر اسان وٽ سنڌ۔ هند ۾ بہ ڪونج هڪ اهم پکي ليکيو وڃي ٿو. پر اسان وٽ هي پکي جپان جيترو بہ هرويرو گهڻو اهم نٿو سمجهيو وڃي. جپاني ڪونج کي پوڄڻ جي حد تائين مڃين ٿا ۽ جيئن گذريل ڪالم ۾ لکي چڪو آهيان تہ جپاني ڪونج کي وڏو پير مرشد سمجهن ٿا, جيڪا هنن جي دل جي مراد پوري ڪري ٿي ۽ کين صحت ۽ تندرستي جهڙيون شيون عطا ڪري ٿي. جپان ۾ رهندڙ اسان جي دوست ۽ پاڪستان جي سفير ظفر شيخ کي منهنجي ان ڳالهہ تان هميشہ چڙ وٺي ويندي آهي تہ آئون جپانين کي هرويرو ايڏو وهمي چو ٿو سڏيان ۽ پاڻ سنڌين کي چو نٿو ڏسان. چوندو آهي: ”پاڻ وٽ سنڌ ۾ اڄ بہ ان حد تائين شرڪ آهي جو ڪيترا ماڻهو رب پاڪ کان پنهنجون ضرورتون گهرڻ بدران وتن پيرن فقيرن ۽ قبرن کي پوڄيندا ۽ هي جپاني رڳو صحت ۽ تندرستي لاءِ ڀَنِي جون هڪ هزار ڪونجون ٺا ناهين تہ تون هنن جي گلا ٿو ڪرين.“ ان ڪري جپانين جي ان سلسلي ۾ وڌيڪ ڳالهہ ڪرڻ هتي مناسب نہ ٿيندو.

اسان وٽ سنڌ ۾ ڪونج سونهن جو پکي ضرور سمجهيو وڃي ٿو. ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ ڪونج بيحد سهڻو پکي آهي, چاهي اها سائبيريا کان سنڌ ۾ ايندڙ Demoiselle crane ڪونج هجي جنهن کي نِنڍي ڪنڊ ۾ Grus Grus نالي سان بہ سڏيو وڃي ٿو يا جپان ۾ نظر ايندڙ Hooded Crane جنهن کي هو نابي زورو سڏين ٿا. هونءَ فقط ڪونج لاءِ جپانيءَ ۾ تسورو Tsuru لفظ آهي پر اڳيان ڪو نالو هڻڻ سان ”تسو“ فقط ”زو“ ٿيو پوي. جپان ۾ هڪ ٻي بلڪل سفيد رنگ جي بہ ڪونج نظر اچي ٿي ــ بلڪ ٽوڪيو اوساڪا کان ميجي ۽ فڪوڪا تائين مون کي تہ اها اچي ڪونج ئي گهڻو نظر آئي, جنهن کي جپاني مانازورو سڏين ٿا ۽ هن جو سائنسي نالو Grus Vipio آهي ۽ ٻهرين واري ڪونج جو Grus Monachus آهي. هونءَ تہ اسان واري ڪونج بہ جپان ۾ ٻئي ڪنهن هنڌ نہ تہ چڙيا گهرن ۾ تہ ضرور نظر اچي ٿي, جنهن کي جپاني انيهازورو سڏين ٿا. اهي سڀ ڪونجون جپان جي ڏاکڻن حصن ۾ نظر اچن ٿيون, جتي هو سائبيريا کان پهچن ٿيون ۽ سياري جا چار مهينا گذاري روانيون ٿيو وڃن ـــ جيئن سنڌ ۾ اهي مهينا گذارين. حيرت جي ڳالهہ اها آهي تہ جپان ۾ Sandhill Crane بہ نظر اچي ٿي جيڪا ڪئناڊا کان سيارو گذارڻ لاءِ جپان پهچي ٿي. اهو سفر جهاڳڻ لاءِ هن کي سڄو پئسفڪ سمنڊ لتاڙڻو پوي ٿو!

اسان وٽ سنڌ ۾ ڪونجون روس جي اتراهن علائقن کان اچن ٿيون ۽ ٻهرين قزاقستان جي ڍنڍن ۽ آماجگاهن ۾ پنهنجو مختصر قيام ڪري پوءِ انڊس فلاءِ وي ذريعي هجرت ڪن ٿيون. هو افغانستان واري رستي هندوڪش ۽ قراقرم وارن جابلو سلسلن وچان اڏامنديون اچيو سنڌو درياهہ جو پيٽ وٺن. ڪجهہ ڪونجن جا قافلا افغانستان وٽان ايران ڏانهن مُڙي وڃن ٿا, جتان ايران جي صوبي سيستان ۽ بلوچستان مان ٽپي اسان واري بلوچستان ۾ داخل ٿين ۽ ڪوئيٽا, سبي مٿان اڏامي منڇر ۽ ناري جي

ڏندن تي اچيو لهن.

بهرحال سنڌ ۾ ڪونج کي ڪورين، جپانين ۽ ويٽنامين وانگر پوڄڻ جو پکي تہ نہ پر سونهن جو پکي ضرور سمجهيو وڃي ٿو. ڏکڻي ڳچي واري عورت کي هميشہ ڪونج جي ڳچي سان مشابهت ڏني وڃي ٿي. هو راڳ تہ توهان ضرور ٻڌو هوندو:

ڪونج پکيءَ جا پار اٿئي،
سنهڙي ڳچيءَ ۾ هار اٿئي.

اتر ٿائلنڊ جون عورتون بہ خاص ڪري چانگمائي ۽ چانگ رائي علائقن جون ڇوڪريون، ڳچيءَ ۾ گول ڇلا چاڙهي ڳچيءَ کي ڪونج وانگر ڊگهو ڪن ٿيون. شاهہ لطيف تہ سر ڏهر ۾ خاص طور ڪونج پکيءَ کي ڳايو آهي. چي:

ڪونجڙي ڪالهہ لهئين سڄڻ وڌم چت،
آئون جنين ريءَ هت گهنگهر گهاريان ڏينهڙا.

ائين تہ ڪونج کي جپان ۾ بہ خوب شاعريءَ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي. جپان جي هڪ مشهور شاعر ماتسو باشوءَ جو هائيڪو آهي تہ:

ڪونيتسو نو
تسورو آئوزورا
تادا يوئيري.
(سخت بخار....
تري رهي آهي ڪونج
نيري آسمان ۾.)

جپان ۾ ڪونج نہ فقط باعزت ۽ ديويءَ جو رتبو رکي ٿي پر هوءَ سونهن ۽ وڏي ڄمار جي بہ علامت سمجهي وڃي ٿي. ۽ هتي جپان ۾ هر وقت خراب موسم، جهڙ ڦڙ ۽ طوفاني هوائن ۾ آسمان جو صاف ۽ نيرو نظر اچڻ قدرت ۽ هن دنيا جي بهترين ۽ آئيڊيل حالت سمجهي وڃي ٿي. سو ڪو ڪٽي بيمار هجي پر تادا يوئيري (نيري آسمان ۾) تسورو آئوزورا.... يعني اڏري رهي آهي ڪونج، هڪ آدرشي ماحول آهي.

ساڳي شاعر ماتسو باشو جو هڪ ٻيو شعر (هائيڪو) آهي جنهن ۾ پڻ هن ڪونج (Tsuru) جو ذڪر ڪيو آهي، چي:

سامي داري ني (اونهاري جي آڳاٽي مينهن ۾)، تسورو نو آسِهي (ڪونجن جون ٽنگون)، مِي جي

ڪاڪُوناري رِي (ٽي ويون آهن ننڍڙيون).
يعني مينهوڳي جي موسم ۾ بارش ڪري کيت پاڻيءَ سان ڀرجي ويا آهن ۽ انهن ۾ بيٺل ڪونجن جون ٽنگون ننڍيون لڳي رهيون آهن.
ڪونجن بابت مون وٽ ٻن انڊين شاعرن جا شعر نوٽ ٿيل آهن. جيڪي آمريڪا ۾ رهن ٿا ۽ اتي جي ڪنهن رسالي ۾ ڇپيا هئا. هڪ روحان بينڊري جو آهي جنهن جي شعر جو عنوان آهي: مور ۽ ڪونج:

There goes picture
The peacock looks at sea,
He sees his image
No body is as beautiful as me
There comes crane
Ha ha ha, it may be true
But when I am in danger I can fly
You cannot.

۽ هي ٻيو ٽسٽو آهي، جنهن جي شاعره جيوتي سنيت چوڌري آهي:

Starving Crane
In the shallow stream
Fishing food.

اسان وٽ جيڪي سنڌ ۾ ڪونجون اچن ٿيون، جن کي يورپ پاسي Demoiselle Cranes سڏيو وڃي ٿو عام ڪونج (Grus Grus) کان ڪجهه ننڍيون ٿين ٿيون. سندن قد ٽي فٽ کن مس ٿئي، وزن به ڪان ٽي ڪلو ٿئي. سندن رنگ هلڪو نيراڻ تي مايل سليٽي ٿئي. اک کان وٺي سندس ڳچيءَ جي پٺ تائين اڇي رنگ جا ننڍا کنڀ ٿين. سندن اکيون نارنگي رنگ جون ڳاڙهسريون ٿين. جپان ۽ ڪئناڊا پاسي جي Sandhill ڪونجن جي ڇهنبن کان سنڌ ۾ ايندڙ هنن ڪونجن جون ڇهنبون ننڍيون ٿين. سندن ٽنگون ۽ پيرن جا پب ڪاري رنگ جا ٿين. هنن ڪونجن جا نر ۽ ماديون هڪجهڙيون ٿين ۽ پري کان اهو سڃاڻڻ ته ڪهڙو پکي نر آهي ڪهڙو مادي ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. ايترو ضرور آهي ته نر پکي قد ۾ ماديءَ کان ڪٿي ٿورو وڏو ٿئي ٿو. هي ڪونجون اترا هن علائقن جو پکي آهي ۽ گهڻي ۾ گهڻو اوڀر ايشيا (سائبيريا پاسي)، قزاڪستان (وچ ايشيا) ۽ ڪالميڪيا (بحر اسود ۽ ڪئسپين سمنڊ جي وچ واري حصي) ۾ ٿئي ٿو. ڪونجون ترڪيءَ ۾ پڻ چڱي تعداد ۾ ٿين ٿيون. جيڪي پڻ سياري جي موسم، سنڌ ۽ ڪڇ گجرات ۾ گذارڻ لاءِ ايران ۽ پاڪستان جي بلوچستان وارن صوبن مان ٿي سنڌ ۾ پهچن ٿيون. جن لاءِ اسان وٽ ڪن ماڻهن جو اهو خيال آهي ته اهي ڪي ڪوئيٽا ۾ رهن ٿيون. ٻين ڪونجن وانگر سنڌ ۾ ايندڙ هي ڪونجون به نچڻ ٽپڻ ۽ ٻولڻ ۾ مشهور آهن. جپاني ڪونجن ۾ نچڻ واري ترڙپائي فقط نر پکي ڪري ٿو. اسان وٽ سنڌ ۾ به نر، ماديءَ کي impress ڪرڻ لاءِ ڊانس وارا show ڪري ٿو پر ان کي، ان ڪم تي آڻڻ لاءِ ناچ جي شروعات مادي ڪري ٿي. ۽ هر نر پکي جي سڏ تي، مادي پکي ڪُوڪي

هن کي هڪ دفعو ورندي ڏئي ٿي.
ڪونجن جو پاڻ سان پيار محبت ۽ ولر ڪري اڏامڻ ۽ داڻو پاڻي حاصل ڪرڻ، ڪڙم قبيلي جي ٻڌي ۽ پيار جي علامت بنجي پيو آهي. هنن جي اها ٻَڌي ڏسي شاهه لطيف به فرمائيو:

وڳر ڪيو وتن، پرت نه ڇنن پاڻ ۾،
پسو پکيئڙن، ماڻهنئان ميٺ گهڻو.

شاهه صاحب ڪونج پکي کي پيار کان ڪونجڙي به سڏي ٿو ۽ پنهنجن بيتن ۾ ان نالي سان به ياد ڪري ٿو:

قسمت آنديون ڪونجڙيون، وطن جنين جو روهه،
ڪونهي ڪنهن جو ڏوهه، رزق رزاق هٿ ۾.

اسان کان اسانجا پکي رسندا وڃن

ڪڏهن ڪڏهن آئون سوچيندو آهيان تہ ڪي ڪي اهڙا جانور آهن جهڙوڪ ياڪ ڍڳو لاما، اورانگ اُتان (ماڻهوءَ سان سڀ کان گهڻو ملندڙ پولڙو)، پانڊا، ڪئنگرو يا وري ڪيترائي پکي، جهڙوڪ بهشتي پکي (Bird of Paraelise)، ۽ مختلف ڪاڪاتئا (وڏا طوطا Cockatto)، پينگئن وغيره وغيره، جن کي ڏسڻ لاءِ اسان کي انهن جي وطن نيپال، برازيل، سراواڪ (ملائيشيا)، چين يا آسٽريليا وڃڻو پوي ٿو. اها ٻي ڳالهہ آهي تہ اهڙن جانورن يا پکين مان ڪو هڪ ٻہ ڪٿي اسانجي حيدرآباد، ڪراچي يا لاهور واري چڙيا گهر ۾ هجي. پر اها اسان جي خوش قسمتي آهي تہ مهمان پکي (لڏپلاڻ ڪندڙ Migratory Birds) جن جو وطن ڪٿي سئيڊن، ڊئنمارڪ، آئس لينڊ، ڪئناڊا يا سائيبيريا هجي، انهن کي ڏسڻ لاءِ اسان کي هنن جي ملڪ ۾ وڃڻو نٿو پوي، اهي سهڻا سهڻا ۽ رنگين پکي، پاڻ پسائڻ لاءِ هزارن جي تعداد ۾، هزارين ميل اڏامي اچيو اسان وٽ نڪرن. ڇا تہ قسمين قسمين بدڪون، ٻگهہ، نيرڳ، چيڪلا، هنجر، ٻهاڙون، ڳيڙا، لنج، هنج، هنس، ڊگوش ۽ ٻيڻ پکي آهن. هي سڀ اترا هن ملڪن کان اتي جي پاري جهڙي ٿڌ کان بچي، سياري جا چار مهينا اسان وٽ گذارڻ لاءِ اچن ٿا.

اتراهان ملڪ: روس، ناروي، سئيڊن، فنلئنڊ، ڊئنمارڪ، پولنڊ جهڙا، جن ۾ منهنجو ڪيترائي دفعا وڃڻ ٿيو آهي ۽ ڪيترن ۾ تہ وڏو عرصو رهڻ بہ ٿيو آهي، اتي هي لڏپلاڻي پکي اونهاري ۾ ضرور نظر اچن ٿا پر انهن مان کهڙو ملڪ آهي جنهن ۾ ايترا سارا مڙيئي پکي نظر ايندا هجن جيترا سياري ۾ سنڌ ۾ نظر اچن ٿا؟ ناروي، ڊئنمارڪ، فنلئنڊ ۽ ٻين ملڪن ۾ اهي پکي آهن ضرور پر ڪي جنسون ڪنهن ملڪ ۾ تہ ڪي ڪنهن ۾. اهو اسان وارو سنڌ، ڪڇ، گجرات آهي جتي مٿين مڙني ملڪن جا پکي اچيو ٿا گڏ ٿين. پنهنجين منين لاتين سان اسان جو من لياڻين، پنهنجن سهڻين شڪلين ۽ رنگن سان ماحول کي وڻندڙ بنائين ۽ اسان-- خاص ڪري سنڌ جا ماڻهو جنهن بيدرديءَ سان انهن جو قتلِ عام ٿا ڪريون، ان، هنن مهمان پکين کي پنهنجي جوءِ مٽائڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو آهي. اسان وٽ شڪار ڪرڻ جو نہ قاعدو قانون آهي ۽ نہ ان تي عمل ٿئي ٿو. هرڪو ڏاڍو گابو آهي. ڪنهن کي بہ ڪو خيال نٿو ٿئي، ڪا همدردي نٿي ٿئي تہ اسان ڇو هر پکيءَ کي ماريندا وتون. پکي ڪي انب يا زيتون تہ نہ آهن جو انهن کان پلي سڄو وڻ خالي ڪري ڇڏيون تہ بہ ٻئي سال اهي وري اوترائي ٿيندا. هيڪاندا پکي مارڻ سان هنن جو نسل هڪ طرف ختم ٿي رهيو آهي تہ ٻي طرف هو ڊپ ڪري اسان وٽ اچڻ ڇڏيو پيا ڏين.

ساڳيو بہ ٿي سو ميل پري ڪڇ، گجرات ۽ انڊيا جي ٻين علائقن ۾ هي پرديسي پکي پنهنجو پاڻ کي محفوظ سمجهن ٿا. هو آهستي آهستي هيڏانهن اچڻ بدران انڊيا وڃي رهيا آهن. هڪ پکي جيڪو سائيبيريا کان ٿي چار هزار ڪلوميٽر جو فاصلو طئہ ڪري سنڌ جي آبي جڳهين تي لهي ٿو ان کي وڌيڪ ٿي چار سوَ ڪلوميٽر سفر ڪري انڊيا وڃڻ ۾ ڪهڙي تڪليف، ڪهڙي رنڊڪ؟ ۽ اهو تہ اسين بہ ٿي وي ۽ اخبارن ۾ پڙهون پيا تہ انڊيا پکين ۽ جانورن جي حفاظت ڪرڻ ۾ ايڏو سخت آهي جو سلمان خان جهڙي مشهور ۽ ماڻهن جي دلين تي راڄ ڪندڙ هيرو کي بہ غير قانوني طرح شڪار ڪرڻ تي جيل ۾ اماڻيو ڇڏي، اسان وٽ ڇا تہ اونڌو منظر آهي... اسين تہ انهن پکين جي مار مارا ڪريون ٿا پر پنهنجي

لئہ رکڻ لاءِ، چمچاگيريءَ لاءِ يا چند ڏوڪڙ ڪمائڻ لاءِ، وتون هھڙن سھڻن مھمان پکين کي ہين کان بہ مارائيندا ۽ ٻيڇارنيدا. ٻيو تہ ٺھيو پر ڏارين ملڪن جي امير عربن کي گھرائي انھن کي کُلي عام چُٽي ڏئي ڇڏيندا سين تہ وتن ملڪ کي پيليندا. ھو نہ رڳو اسانجي جھنگلي جيوت تباھہ ڪن ٿا پر انساني حقن تي بہ ڏاڙو ھڻن ٿا. ڪيترائي اھڙا واقعا اخبارن ۾ اچي چڪا آھن، جن ۾ عورتن جي وڪري ۽ زوري زنا لاءِ نشاندھي ڪئي وئي آھي.

گذريل سال دبئي وڃڻ ٿيو جتي اتي جي مشھور ڊاڪٽر قادر سرڪي صاحب مونکي دبئي جي ڀھراڙي ھلي ڏيکاري، جتي عربن جا پراڻي زماني جا گھر بہ آھن. خير ڀھراڙيءَ مان منھنجو مطلب گھاٽو جھنگ يا ڪچو ڳوٺ نہ ھو پر چوڏاري پڪا رستا ۽ اسٽريٽ لائيٽون بہ ھيون. مونکي اھو ڏسي حيرت ٿي تہ پڪن رستن جي ڪنارن تي توڙي چوراھن تي، انيڪ تتر ائين ڇُڳي رھيا ھئا جيئن سئيڊن جي رستن ۽ بس اسٽاپن تي ڪيترن ئي قسمن جون بدڪون، ھنجر، ۽ رتنبا ماڻھن جي پيرن ۾ بينل بسين ۽ ٽئڪسين جي ڦيٽن وٽ بي ڊپا ٿي ڇُڳندا آھن. مون پنھنجي ميزبان کي چيو تہ عرب ھيڏو خرچ ڪري اسان وٽ ٿا اچيو پکي مارين، ھي تہ ھتي ئي ھر گھٽيءَ اڳيان سوين تتر ائين پيا ھلن جو اسان وٽ ڪانگ ۽ ڪبرون بہ نہ ھلن. ڊاڪٽر صاحب ٻڌايو تہ ھو پنھنجي ملڪ جي پکين توڙي پرديسي پکين جو خيال ڪن ٿا جيئن يورپ جا ماڻھو پکين جو خيال ڪن ٿا. ھتي جي عرب قانون مطابق ھنن پکين کي ھُش ھُش ڪري ڊسٽرب ڪرڻ بہ ڏوھہ جو ڪم آھي.

”۽ پلا ھتي دبکي ۽ ابو ڏابيءَ ۾ اسانجي پاسي جا ھيترا سنڌي، بلوچ، پٺاڻ، بنگالي ۽ تامل پيا ڦرن، جيڪي پنھنجي ملڪ ۾ ڪبوتر ۽ ڳيري کي بہ نٽا ڇڏين انھن کي تہ ھي تتر ڏسي وات ۾ پاڻي ايندو ھوندو؟ مون پڇيو.

”پلي وات ۾ پاڻي اچين“، ٺُل جيڪب آباد جي ڊاڪٽر سرڪيءَ کِلندي چيو ”پر ڪوھتي جي پکين کي ھٿ بہ تہ لاھي ڏيکاري، جيل جي سزا بعد ڪيس ھتي ھڪ ڏينھن بہ رھڻ نہ ڏنو ويندو.“

دل ۾ مون سوچيو تہ پوءِ اسان وڏا جاھل آھيون ۽ اسانجو ملڪ، جيڪو ائين لڳي ٿو تہ بنہ ڪو نڌڻڪو ھجي ۽ جنھن کي ھر ڏاريون ماڻھو پنھنجي پراپرٽي ٿي سمجھي جو جنھن کي وڻي ٿو اھو ھليو اچي ٿو ۽ جيئن وڻي ٿو ائين ھو ڪري ٿو. قاعدي قانون ھوندي بہ ھنن کي ڪا پرواھہ نٿي رھي! شايد اسانجي ملڪ جو ھر قسم جو قانون ۽ پوليس سندن ڪيسي ۾ ٿي رھي! دبئيءَ ۾ تترن ۽ ٻين پکين کي ائين ھلندو ڏسي اکين کي فرحت پئي آئي. دل تي چيو تہ ڪاش اسانجي ملڪ ۾ بہ قانون تي عمل ھجي ھا ۽ اسان جي ماڻھن-- خاص ڪري شڪارين کي ساڃھہ ھجي ھا تہ ڳچ اسان جي ڳوٺن جي گھٽين ۾ بہ قسمين قسمين رنگين پکي ائين نظر اچن ھا جيئن ھتي دبئي ۾ يا سئيڊن ناروي ۾ ڏسون ٿا. پر افسوس جي ڳالھہ اھا آھي تہ دنيا جا سھڻي ۾ سھڻا پکي اسان جي ملڪ ۾ ھوندي بہ گھٽين، روڊن رستن ۽ وڻن ٽڻن تي جيڪي ٿورا پکي نظر اچن ٿا اھي فقط ڪبرون ۽ ڪانوَ وڃي بچيا آھن! شاھہ لطيف جو ھڪ بيت آھي تہ:

جتي ماڻڪ ماڳ، تتي چوران تڪيو
سنئون تن سپاڳ، امل جن اوباھيو.

يعني جتي ماڻڪ موتي هوندا، اُت چورن جا بہ ٺاڪ هوندا. خوش نصيب آهن اهي ماڻهو (قومون)، جن پنهنجا موتي ڦُرجڻ کان بچائي ورتا آهن.

سانگهڙ جو انگريزي جو پروفيسر ۽ مشهور ليکڪ امر لغاري (سچو نالو محمد يعقوب لغاري) هنن پرديسي پکيئڙن جي سنڌ ۾ آمد گهٽجڻ جو سبب اهو ئي ٻڌائي ٿو تہ هنن کي اسان وٽ سُک جو ساهہ کڻڻ نٿو ڏنو وڃي.... بقول هن جي.....

اسانجي علائقي جي بدقسمتي اها آهي تہ هتي شڪار ڪرڻ لاءِ ڪي بہ اصول ڪونهن. جنهن جي هٿ ۾ بندوق آهي، سو پنهنجي ليکي ئي شڪاري آهي. نہ ڪيس ڪانيري جي تميز نہ وري ڪنيي جي. همراهہ جي هٿ ۾ بندوق آهي تہ پوءِ هن کي نڪاءُ ضرور ڪرڻو آهي. شڪار ڪاتو ڏڙا ڏڙ پرمٽون جاري ڪندو رهي ٿو. جيڪو هزار روپيا کٽي اچي سو پرمٽ جو مالڪ آهي.... پکين جي رَسڻ کان اڳ ئي همراهہ ڍنڍن جا چڪر ڪاٽيندا رهن ٿا. ان ڪري پکين جو هڪ تمام وڏو تعداد نارو ڪينال يا منڙائو واهہ ڏيئي بدين جي ساحلي علائقي وارين ڍنڍين ڏانهن روانو ٿي وڃي ٿو. اتان پوءِ پارت جي راجستان ۽ گجرات وارن علائقن جي ڍنڍن تائين پڻ پهچي ٿو جتي کين مڪمل تحفظ ملي ٿو. هڪ سروي مطابق اسان وٽ هاڻ ستر واري ڏهاڪي جي چوٿين حصي جيترا پکي بہ نٿا لهن. وڏو پکي تہ ماڳهين جوءِ ئي ڇڏي ويو آهي. پر حڪومت ۽ مقامي ماڻهو جيڪڏهن پنهنجين حدن وارين ڍنڍين ۽ آبگاهن تي سختيءَ سان رَک ڪن ۽ ياريون نہ ملهائين تہ مستقبل ۾ اسانجو نئون نسل هڪ دفعو وري اهي خوبصورت پکي ڏسي سگهندو، جيڪي اسان جي روين ۽ عملن سبب روسامو ڪري هليا ويا آهن.

نَر تلور وڃي ٻي مادي تاڙيندو

گذريل مضمون ۾ مون پرديسي پکين مان سڀ کان سهڻو پکي ڪونج کي قرار ڏنو آهي ۽ ان بابت ڪجهه لکيو اٿم. پر هاڻ پيو سوچيان ته ضروري ناهي ته لڏپلاڻ ڪندڙ پکين ۾، سڀني لاءِ سهڻو پکي ڪونج هجي. جپان ۾ رهڻ ڪري ۽ هنن جو ڪونج بابت عبادت جي حد تائين پيار، ڪونج بابت جپاني راڳ، جپاني ادب ۾ ڪونج بابت ڪهاڻيون ۽ شعر و شاعري هڪ طرف پڙهي ۽ ٻي پاسي ٽوڪيو مان وهندڙ سمدا نديءَ جي ڪپر تي، ڪونجن جا ناچ ٽپڪا ۽ Mating Dances ڏسي مون کي هي پکي سهڻو لڳي ٿو. ان ڪري ڪونج کي مون ٽاپ جو سهڻو ۽ پيارو پکي ڪٺي لکيو آهي، جيڪو منهنجو پنهنجو ذاتي خيال آهي. نه ته ڏنو وڃي ته سنڌ ۾ ايندڙ ٻيا پرديسي پکي به گهٽ سهڻا نه آهن. ۽ پلا جي پهرين نمبر تي ڪٽي ڪونج آهي ته ٻئي نمبر تي تلور، آڙي، هنجر، ڀرڙو ٽرندو پوٽي، ڏگوش، چيڪلو سينڊر، ڳوهر، رتنبو... ڪهڙو پکي ڇڏي ڪهڙو ڇڏجي. اهي سڀ پکي اسان جي سنڌ ۾ ايندا رهن ٿا پر افسوس جو انهن لاءِ اسان کي ڪو قدر نه آهي. اهي پکي اسان وٽ سنڌ ۾ مهمان ٿي اچن ٿا ته هنن جي خدمت چاڪري ڪرڻ بدران اسان سندن سک ڦٽايو ڇڏيون. بقول عزيز سولنگي جي سياري جي موسم شروع ٿيندي ئي نه صرف شڪار جا مقامي شوقين پر نار (Gulf) وارين رياستن کان به ڪيترائي شڪاري پنهنجن بازن ۽ حريص نگاهن سان سنڌ جو رخ ڪن ٿا ۽ پوءِ ڪڏهن باز جي بيرحم چنبن ۾ ڪا تلور ڦٿڪڻ لڳي ٿي ته ڪڏهن دولت جي مقتل گاهه مان، آمي، ڦاپي ۽ شهناز جو سرد جسم موٽي ملي ٿو...

بهرحال پکين سان اهو ظلم اسان وٽ ٿو ٿئي پوءِ اهو پکي ڪٽي ڪونج هجي يا آڙي، تلور هجي يا راج هنس. جپان يا سئيڊن جهڙن ملڪن ۾ جي اسان جي ملڪ ۾ اچڻ وارو ڏگوش (Pintail)يا نيرڳ (Mallard) اچي نڪري ته جيڪر ان کي به هو سوروءَ (ڪونج) وانگر لک عزتون ڏين. مسز خورشيد حميد ڏهر جو پرڏيهي پکين سان ورتاءُ بابت ڪاوش اخبار ۾ مضمون پڙهيو هوم، جنهن ۾ هوءَ لکي ٿي ته هي ناياب ۽ حسين پکي پنهنجي افاديت ۽ انفراديت ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن، پر اسان جي وحشي خواهشن انهن بي زبان گگدامن جي نسل کي ختم ڪري ڇڏيو آهي. اڄ کان ٽيهارو کن سال اڳ جڏهن ڍنڍن ۽ دريائن ۾ پاڻي جام هوندو هو ته لکين پکي اتي اچي آرامي ٿيندا هئا. درياءَ ۽ ڍنڍون ته پکين سان ڀريون پيون هونديون هيون پر ارد گرد جا وڻ ۽ ٽڪر به پکين سان سٿيا پيا هوندا هئا ۽ اهڙو ته دلفريب منظر هوندو هو جو بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهي. ڪاش ان زماني ۾ وڊيو هجي ها ته شايد اسان پنهنجي نئين نسل جي بهتر رهنمائي ڪري سگهون ها ۽ کين ٻڌائي سگهون ها ته فطرت ڪيتري نه حسين آهي، جنهن کي اسان هٿ وٺي برباد ڪري رهيا آهيون. شڪار ته تڏهن به ٿيندو هو مگر ڪو شوقين ورلي پاڻ وٽ اهو شوق پورو ڪندو هو. پر هاڻ ته قاعدا قانون سخت هوندي به هر ڪنهن جي هٿ ۾ بندوق آهي.

پکين جي بچاءَ لاءِ اسان وٽ جهنگلي جيوت (Wild Life) جي بچاءَ جو کاتو آهي، جنهن کاتي جا،

هنن ناياب پکين جي سلامتي لاءِ ڪجھ قانون بہ ٺهيل آهن. جيئن تہ:

- ڪنهن بہ اهڙي پکيءَ يا جانور جي شڪار جي اجازت ناهي هوندي, جنهن کي جهنگلي جيوت جي ڪاتي تحفظ فراهمي ڪيو هجي. پرمٽ بنا ڪنهن بہ پکيءَ يا جانور کي مارڻ قانوني ڏوهہ آهي.

- ڪنهن بہ جانور يا پکيءَ کي ڄار, ڦُنڊي يا آٽوميٽڪ هٿيار سان مارڻ تي بندش آهي, سواءِ ٻارهن بور جي بندوق جي يا پوائنٽ ٽوٽو رائيفل جي. ان ڪانسواءِ ڪنهن بہ طريقي سان شڪار ڪرڻ ڏوهہ آهي.

- ڪنهن بہ جانور يا پکيءَ کي ڪنهن بہ قسم جي گاڏيءَ تي سوار ٿي يا گاڏيءَ اڳيان 200 گزن تائين شڪار ڪرڻ ڏوهہ آهي.

- ڪنهن بہ جانور يا پکي کي سج ايرڻ کان اڳ يا سج لهڻ کانپوءِ شڪار ڪرڻ منع آهي.

پر بقول نورين جي, جنهنجو ”پرڏيهي پکين جي ميزبان سنڌ“ تي لکيل مضمون ڪنهن اخبار ۾ پڙهيو هوم, تہ اڪثر ڏٺو ويو آهي تہ بااثر ماڻهو يا عادي شڪاري, مقرر ڪيل اصولن جي پرواهہ ڪرڻ ڪانسواءِ منع ڪيل جانورن ۽ پکين جو شڪار ڪن ٿا, جن کي وائيلڊ لائيف ڪاتي پاران تحفظ فراهم ڪيل هوندو آهي ان جي باوجود انهن جو شڪار ٿيندو رهي ٿو.

نورين پنهنجي ان مضمون ۾ لکيو آهي تہ هنن پرديسي پکين جي شڪار ڪندڙن ۾ اعليٰ سرڪاري عهديدار, قبائلي سردار, رئيس, وڏيرا ۽ مهمان, خاص ڪري عرب شامل آهن. ڪيترن عربن, شڪاري علائقن ۾ بنگلا ناهي رکيا آهن, جتي ڪيترائي شڪاري باز رهن ٿا. هڪ اندازي موجب هر سيزن ۾ 15 کان 20 هزار تلور پکي شڪار ڪيا وڃن ٿا, جنهن ڪري انهن جو نسل آهستي آهستي ختم ٿي رهيو آهي....

هونءَ پرديسي پکين تي سڀ کان گهڻو مارو تلور پکيءَ تي ٿئي ٿو. تلور کي انگريزيءَ ۾ Houbara Bustard سڏجي ٿو. ”ٿر جي سير“ واري مضمون ۾ من موهن گياني هن پکيءَ لاءِ لکي ٿو تہ.......

تلور پکي ٿر ۾ ڇڙيو ٿيندو آهي. نومبر ڌاري ايندو آهي ۽ اپريل جي پڇاڙيءَ ۾ موٽي ويندو آهي. مطلب تہ هي سردي گذارڻ لاءِ ايندو آهي. هن جو قد وڏي نَر ڪڪڙ جيڏو ٿئي ٿو. پري کان بندوق سان شڪار ڪبو آهي, ويجهو وڃڻ سان اڏامي ويندو يا اهڙي طرح ڪنهن ٻوٽي ۾ ڇپ هڻي ويهندو, جو ڏسڻ ۾ ئي ڪونہ ايندو. هي ڏهرن ۾ گهڻو وقت پٽ تي چوڻ ڪندو رهندو آهي, بعضي اٺ جي گرگ سان شڪار ڪبو آهي. هن جو گوشت لذيذ ٿئي ٿو. هونءَ بہ ٿر ۾ هر قسم جو گوشت لذيذ لڳندو آهي جو ڪڏهن ڪڏهن نصيب ٿئي ٿو....“

عزيز سولنگي هن پکيءَ لاءِ پنهنجي هڪ مضمون ”پرديسي پکي ۽ بي حَسِين جي ڏکهي اڏام“ ۾ لکي ٿو تہ....

”شڪاري پاليل باز وسيلي ناياب پکي تلور جو شڪار ڪن ٿا. حالانڪ اها جڳ جهان کي خبر آهي تہ تلور جو گوشت نہ غير معمولي ذائقي وارو آهي ۽ نہ وري جسماني سگهہ جي لحاظ کان اهو ايترو بي انتها ڪارائتو آهي. ان جي باوجود بہ هزارين ڪلو ميٽرن کان ڪهي اچي تلور جو ئي شڪار ڪرڻ جو بنيادي سبب اذيت پسنديءَ واري جذبي جي تسڪين آهي. البتہ تلور بابت اهو ٻڌايو وڃي ٿو تہ تلور زعفران کائي ٿي, جنهن ڪري ان جي گوشت ۾ هڪ خاص قسم جو هڳاءُ موجود رهي ٿو. ڪوهستان

جي هڪ پيرسن شڪاريءَ ٻڌايو ته تلور پکي پنهنجي حياتيءَ ۾ وڏيڪ نه ته هڪ دفعو ضرور انهن علائقن جو رخ ڪري ٿو جتي زعفران جي پوک ٿئي ٿي. حقيقت اها آهي ته پکين ۾ تلور ئي اهڙو واحد پکي آهي جيڪو آخري پساهن تائين باز سان مزاحمت ڪري ٿو ۽ شڪاري ان کي باز جو مقابلو ڪندي، وڙهندي، تڙپندي ۽ مرندي ڏسي تسڪين حاصل ڪن ٿا. ان جون وڊيو موويز پريون وجن ٿيون. بلڪل ائين ئي جيئن نار وارن ملڪن ۾ انن جي ڊوڙ ۾ معصوم ٻارڙن کي اٺ تي چڙهائي ڪنهيو ٻڌي انن کي ڊوڙايو وڃي ٿو ۽ ٻارڙن جي هراسيل ريهن مان مزو ورتو وڃي ٿو....."

تلور بابت تفصيلي طرح امر لغاريءَ پنهنجي ڪتاب "ناري جي ڪناري" ۾ لکيو آهي ته تلور (Houbara Bustard) جي ڇاتي نيري آسماني رنگ تي ٿئي ٿي، جنهن مٿان هيٺ لڙڪندڙ ڪنبي نظر ايندا آهن. تلور جي اک نهايت خوبصورت ٿئي ٿي ۽ هوءَ وزن ۽ قد ۾ ڪڪڙ (نر) جيڏي ٿئي ٿي، پر هن جون ٽنگون ان کان وڏيون ٿين ٿيون. چنهنو ننڍو ۽ اسپنجي ٿئيس ۽ ڪڙيءَ وٽان آڱوٺو ڳولئي نه لهيس. سندس ڳچي ڊگهي ۽ پٺ واريءَ جهڙي رنگ تي ٿئيس ۽ ان مٿان انگريزي جي اکر V جهڙي شڪل جا هلڪا هلڪا دٻڪ ٿينس. پٺ جا ڪنب لسا ۽ هيٺ تي مڙيل ٿيندا اٿس. مادي نر کان ننڍي ٿئي ٿي پر رنگ ۾ هڪجهڙي. تلور جو هيٺيون ڌڙ سفيد ٿئي ۽ پڇ تي ڪارا چورس ٽڪا ٿينس. مٿي جو تاج ڪارڙو پر سفيد لڪير سان هيٺ ورندڙ ٿئي. ڳچي هيٺان ڪمان جيئن لڙڪندڙ ڪنين جو ڇڳو سندس خاص نشاني آهي.

تلور سڀ کان وڏيڪ ڇانيي جي فصل ۽ پوءِ توريي کي اهميت ڏئي ٿي. ان ڪانپوءِ ٻجن کي ۽ پوءِ ٻوٽن جي ڳونچن کي. جي اهي به نه مليس ته پوءِ ٻين ساهه وارن تي ورندي. ٽنڊڻ، ڏينيو مڪڙ ۽ ٻيا ڪيترائي جيت جڻا سندس بک اجهائڻ ۾ مددگار ثابت ٿين ٿا. نئين آيل تلور کي جيڪي ڪجهه هٿ اچي ٿو اهو ڪائي ٿي. پوءِ بهتر ڪاڏي جي ڳولا ۾ رات جو آس پاس وارو علائقو گهمي ڦري ڏسندي آهي. ڇڳڻ مهل صفا جهاپي تي نٽي هلي، پر هر طرف لوٽا هٽندي رهي ٿي. ماٺهو يا مال جي ڪڙ تي پيڙڪو ڪائي اڏامي ٿي يا چنبين تي زور ڏئي ڪنهن ٻوڙي جي آڙ وٺندي. تلور ڪڏهن ڪڏهن اڪيلي به چڳندي آهي. جيڪڏهن پنهنجي ساٿي کي سڏڻ جي ضرورت پوندس ته گلي مان "ٽڪ ٽڪ" جو آواز ڪڍندي.

امر لغاري صاحب تلور پکي بابت وڏيڪ لکي ٿو ته بازن وارو عرب شيخ هن جو سڀ کان وڏو دشمن آهي. هو تلور کي شڪري بازي لاءِ استعمال ڪري ٿو. هو ان کي "ڊيڪواء برڊ" طور ڪتب آڻي باز جهليندو آهي. سنڌ ۾ تلور ختم ٿيڻ جا ڪيترائي سبب آهن، پر اجوڪي دؤر ۾ اسمگلنگ هن جي سڀ کان وڏي دشمن آهي. تلور پاڻ به اسمگل ٿئي ٿي ته ان جا بيضا ۽ ٻچا به عرب ملڪن ڏانهن موڪليا وڃن ٿا. جهنگ يا ٻيلن جو ڪٽجڻ يا انهن جو تباهه ٿيڻ، سوڪهڙو ڏڪار ۽ نيڪو وٺي شڪار ڪرڻ هن جي ختم ٿيڻ جا ڪجهه ٻيا ڪارڻ آهن. تلور ٽي يا چار بيضا ڏئي ٿي. هن جو ڪوبه آکيرو نه ٿيندو آهي. هيءَ ڪنهن ٻوڙي هيٺان کڏ کوٽي ان ۾ بيضا لاهي ڇڏيندي آهي ۽ پوءِ پاڻ مادي ئي ان ۾ آري تي ويهندي آهي. نر وچي ڪا ٻي مادي تاڙيندو آهي.

corrected on 16th Oct 09

امن جا سفير، محبتن جي علامت

پرديسي پکين (Migratory Birds) بابت هي مضمونَ، هتان اتر يورپ جي ملڪن، خاص ڪري ناروي، سئيڊن ۽ فنلئنڊ مان لکي رهيو آهيان. ننڍپڻ ۾ سنڌ ۾ آڙيون، ڪونجون، تلور، بدڪون، ڪاز، ٻگهلا ۽ ٻيا پرديسي پکي ضرور ڏٺاسين پر ڪين غور سان ڏسڻ جو موقعو هنن اتراهن ملڪن ۾ اچي مليو آهي. جهازن ڪي جڏهن هنن سرد اتراهن ملڪن ناروي، فنلئنڊ وغيره ڏي وڃي اچبو هو يا سئيڊن ۾ تعليم حاصل ڪرڻ وارن ڏينهن ۾ رهائش دوران يا هاڻ انهن ملڪن ۾ گهمڻ لاءِ اونهاري جي موسم ۾ ٿو اچجي ته هنن سهڻن ۽ رنگين ٻگوشن، بدڪن، نيرڳن، آڙين جهڙن پکين ڪي شهر جي بس اسٽاپن تي، اسان جي پيرن اڳيان چڳندو ڏسي يا وري پارڪن ۾ اسان جي بينچن تي اسان سان گڏ وهندو ڏسي دل خوش ٿيو وڃي.

آئون سئيڊن يا ناروي جي ماڻهن ڪي هميشه چوندو آهيان ته توهان ته هتي فقط پنهنجي ملڪ يا وڌ ۾ وڌ پاڙي واري ملڪ جا چند پکي ٿا ڏسو پر اسان وٽ ڪينجهر ۽ هاليجي، منڇر ۽ سانگهڙ جي ڍنڍن تي هلي ڏسو ته توهان ڪي توهان جي يورپ جي هڪ هڪ ملڪ جا ۽ سائيبيريا ۽ وچ ايشيا جا پکي نظر ايندا! ڪڏهن ڪڏهن پکين جي لڏپلاڻ کان اڻواقف ماڻهو پڇي وهندا آهن ته هي ته سردي جا پکي آهن، توهان جو ملڪ ته گرم آهي، اتي ڇو ٿا وڃن؟ آئون کلي ڪين چوندو آهيان ته اسانجو ملڪ گرم ضرور آهي پر فقط اونهاري ۾. سياري جا چار پنج مهينا ته ٿڌو آهي. ڪن کي يقين نه ايندو آهي ته چوندو آهيان ته پوءِ هتي جي سياري شروع ٿيڻ سان توهان جا هي پکي ڪيڏانهن ٿا وڃن؟ اهي ڏکڻ طرف اسان جي علائقن سنڌ، پنجاب، راجستان ۽ گجرات ڏي وڃي ٽِڪن ٿا. يا وري چرچي طور چوندو آهيان ته توهان کي جي اعتراض آهي ته توهان جا پکي توهان کي ڇڏي اسان ڏي نه اچن ته ڪين سينٽرلي هيٽيڊ آڪيرا ٺهرائي ڏيو يا ڪين ڪوٽ سئيٽر ٺهرائي ڏيون ته هتي ئي ويٺا هجن جيئن اسان وٽ سنڌ ۾، سياري جي موسم ۾ ٻڪرين کي لنڊا بازار جا چنل سئيٽر پارائي ڇڏيندا آهن.

هڪ دفعي مالمو شهر (سئيڊن) جي پارڪ ۾، پنهنجي هم پيشه جهازي انجنيئر ظهير بابر قريشيءَ کي ڪجهه خوبصورت هنجر ۽ چيڪلا قسم جي پکين ڏي اشارو ڪندي چيم ته هتي جا ماڻهو ڪيڏا خوش نصيب آهن جن وٽ هن قسم جا سهڻا پکي آهن پر پاڻ وٽ ته رڳو ڪبرون ۽ ڪارا ڪانوَ آهن! ظهير بابر جيڪو دادوءَ جو آهي، منهنجي ڳالهه تي ٻهرين ٺهڪ ڏنو ۽ پوءِ وراڻيو "ادا هتي جي ماڻهن کان ته پاڻ وڌيڪ خوش نصيب آهيون. منڇر ڍنڍ تي ته هلي ڏسو خبر ناهي ڪهڙن ڪهڙن ملڪن جي پکين سان ڀري پئي آهي."

پر اها ڳالهه 1990ع جي آهي، جڏهن ظهير بابر مالمو شهر جي يونيورسٽي مان MSc ڪري رهيو هو ۽ منهنجي جهاز ڊئنمارڪ جي بندرگاه ڪوپن هيگن ۾ لنگر ڪيرائڻ سان آئون فيريءَ ذريعي بالٽڪ سمنڊ اڪري، هن جي شهر مالمو ۾ هن وٽ ٻه ڏينهن وڃي ترسيو هوس. اج ان ڪي 20 سال اچي ٿيا آهن. اج اها نه منڇر رهي آهي نه اهو پکين جو وڏو تعداد، جنهن جو تفصيلي ذڪر دادوءَ جي اديب، محقق ۽ صدارتي ايوارڊ حاصل ڪندڙ سائين تاج صحرائيءَ پنهنجي انگريزي ۾ لکيل ڪتاب Lake Manchar

(منچر ڍنڍ) ۾ ڪيو آهي، جنهن ڪتاب لاءِ ڊاڪٽر غلام علي الانا لکي ٿو تہ هن ڪتاب جو هڪ هڪ چئپٽر ريسرچ ورڪ آهي ۽ بقول محمد ابراهيم جويو صاحب جي هي ڪتاب تواريخ، آرڪيالاجي ۽ ائنٿراپولاجي جو مڪسچر آهي.

ڳالهہ هيءَ آهي تہ سائيبيريا پاسي جويا هنن اتراهن يورپي ملڪن جو سيارو ايڏو سخت ٿئي ٿو جو اڄ تہ هر وقت اهو سوچيندو رهان ٿو تہ جڏهن اليڪٽرسٽي ايجاد نہ ٿي هئي تہ هنن ماڻهن جو هنن ٿڌن ملڪن ۾ ڪيئن گذارو ٿيندو هوا جتي اونهاري ۾ بہ اسان جهڙو سيارو ٿئي ٿو. مثال طور هي جولاءِ جو آخري هفتو آهي تہ بہ هتي، ناروي جي هن شهر اوسلو جو پد 16 ڊگريون آهي. يعني سخت سياري ۾ سکر پاسي ايتري ٿڌڪار هوندي آهي. اهو تہ آهي اونهاري جو حال، سياري ۾ هنن ملڪن ڏي ڪاٿو 25 ڊگريون ٿڌڪار تہ هڪ عام ڳالهہ آهي. ٿڌڪار جو اهو پد، ڊيپ فريز جي ٿڌڪار کان بہ وڌيڪ ٿڌو ٿيو چو جو فريزر واري خاني جي ٿڌڪار وڌ ۾ وڌ ڪاٿو 15 يا 20 ٿائين هوندي آهي. اهـ ٿڌڪار بہ ايتري تہ گهٽي ٿي لڳي جو ان ۾ گوشت يا مڇي رکڻ سان ائن ڪلاڪن ۾ پٿر ٿيو وڃي.

ڪنهن چيو تہ هي پکي سياري ۾ هتان (يعني يورپ جي اتراهن علائقن مان) ڏکڻ ڏي ڇو ٿا هليا وڃن؟

سوال ٿو پيدا ٿئي تہ جڏهن اليڪٽرسٽي نہ هئي تہ بہ انسان وٽ تہ قدرت طرفان اها ڏات هئي تہ هو جانورن جون کلون بہ پائي پنهنجو سيءَ کان بچاءُ ڪري، سڄي رات باهہ ٻاري پاڻ کي گرم رکي، برف جي سرن جو ڪمرو يا Igloo ناهي، پاڻ کي ٿڌي هوا کان بچائي جو هوا جي ڪاٿو 25 ڊگرين کان وري بہ برف گهٽي گرم آهي، جنهن جو ٽيمپريچر وڌيڪ ۾ وڌ ڪاٿو هڪ يا ٻہ ٿئي ٿو. پر پکي ڇا ڪن؟ اهي تہ هتي جي سياري جي هن ٿڌ ۾ جمي برف ٿي وڃن. پکي تہ ڇا سئيڊن، ناروي ۽ فنلئنڊ جهڙن ملڪن جي سياري ۾ انسان ذات بہ رات جو هيٽنگ سسٽم بند ٿيڻ تي يا دري کُلڻ تي ننڊ ۾ برف ٿي وڃي! انهي ڪري هتي اوسلو ۾، ڇاهي اسٽاڪهوم يا مالمو وغيره ۾، گهرن ۾ ٽهيل درين کي ٻہ ٻہ شيشا ٿين ٿا جيئن هڪ شيشو پاڻهي ڀڄي پوي يا ٽڙڪي پوي تہ بچاءَ لاءِ ٻيو تہ هجي.

سو اهڙين حالتن ۾ هنن پکين لاءِ ههڙي ظالم موسم کان پنهنجي جان بچائڻ ۾ ئي عاقبت ۽ عافيت آهي. هتي جي پکين لاءِ هجرت ڪري سنڌ، پنجاب يا جهوناڳڙهہ ڪاٺياواڙ ۽ راجستان جهڙن هنڌن ڏي وڃڻ جڻ فطرت ۾ شامل آهي. ڇو جو سندن نسلي بقا جو راز ئي انهيءَ ۾ آهي، ۽ اهو هجرت جو عمل قدرت ئي کين سمجهايو آهي. هو يورپ جي اتراهن ملڪن کان، جيڪو سندن اصلي وطن آهي ۽ جتي هو آنا ڏين ٿا ۽ ٻچا ڪن ٿا، سردي جي موسم ۾ هجرت ڪري ڏاکڻ ملڪن ڏي وڃن ٿا، جتي ايتري سردي ناهي. هو ڏاکڻ علائقن ۾، جن ۾ اسان جي سنڌ بہ شامل آهي عارضي قيام ڪري، وري واپس موٽن ٿا. اهو سندن فطرت ۾ شامل آهي. اتر جي سخت ٿڌ کان بچڻ لاءِ هو ٻہ ٽي ٽي هزار ڪلوميٽر سفر ڪن ٿا جنهن ۾ هنن کي جابلو سلسلن ۽ سمنڊن مٿان بہ لنگهڻو پوي ٿو ۽ اها هنن جي هر سال جي روٽين آهي. هوائي جهاز وانگر هو ساڳيا رستا ۽ ساڳيا Stop Overs ڏئي ڏکڻ ڏي سيارو گذارڻ وڃن ٿا ۽ وري واپسي جي مقرر واٽن تان موٽن ٿا. اها انهن جي جڻ تہ لائيف سائيڪل آهي يا فطري مجبوري آهي. رب پاڪ انهن پکين کي جديد مواصلاتي نظام جهڙي جبلت عطا ڪئي آهي جنهن ڪري هو موسمن جي تبديلين مطابق پنهنجا يورپ پاسي جا ڪک ڇڏي سنڌ ڏي مهمان ٿي وڃن ٿا ۽ وري ساڳين ماڳن

تي موٽن ٿا! باوجود ماڊرن اوزارن جي اسان کان رستو ڀُولڻ ۾ غلطيون ٿيو وڃن پر هنن پکين کان هرگز نه!

ڪجهه عرصو اڳ سنڌيءَ جي هڪ اخبار ۾ نواز ڪنڀر صاحب جو هنن پرديسي پکين بابت مضمون پڙهيو هوم. جنهن ۾ هن لکيو آهي ته ”هي پکي سنڌ ۾ اچڻ مهل صفا ڪمزور هوندا آهن پر موٽڻ وقت ڏاڍا متارا ٿي ويندا آهن. ايستائين جو آخري ڏينهن ۾ شڪار ٿيل پکين کي ترڻ وقت گيهه وجهڻ جي به ضرورت محسوس ڪونه ٿيندي آهي، ايتري چربي هوندي اٿن! شروع ۾ جڏهن پرديسي پکي سنڌ ۾ لهندا آهن ته بک جي ڪري مسلسل کائيندا رهندا آهن پر ڪجهه ڏينهن بعد کائڻ گهٽائي ڇڏيندا آهن.....“

ڪنهن مون کان پڇيو ته ڇا هتي يورپ پاسي، جتان هو سنڌ ڏي روانا ٿين ٿا. کائڻ لاءِ نٿو ملين ڇا جو هوا ايڏو ڪمزور حالت ۾ سنڌ ۾ لهن ٿا؟

نه. اها ڳالهه ناهي. هيڏانهن يورپ پاسي ته پکين لاءِ تمام گهڻو کاڌو آهي. هن پاسي تي روڊ رستن تي به ڪيترن ئي فروٽن جا وڻ آهن، جن کي بنا ڊپ ڊاءَ جي پکي پيا کائين. ان کان علاوه هتي جا ماڻهو رستي جي ڪپرن تي، پارڪن ۾ ۽ بس اسٽاپ تي مختلف قسم جا ٻج ۽ Nuts پکين کي ڏيندا رهن ٿا. ساوڪ ۽ گاهه به جام ٿئي ٿو جنهن ۾ موجود ڪينئان ماڪوڙا هو کائيندا رهن ٿا. سياري جي ٿڌي هوا شروع ٿيڻ سان جڏهن هي پکي (Migratory Birds) ڏکڻ ڏي روانا ٿين ٿا ته ان وقت هو بيحد ٿلها متارا هوندا آهن. بلڪ هڪ زولاجسٽ ٻڌايو ته اها قدرتي Phenomenon آهي ته لڏڻ وقت هنن تي چربي چڙهيل هجي، جيڪا هنن جي سفر دوران ڳري ٿي. ذرا اندازو لڳايو ته هي پکي ڇا ته ڊگهو سفر ڪن ٿا، جنهن کي سرانجام ڏيڻ لاءِ ڪيترائي ڏينهن بلڪ ڪيترائي هفتا هنن کي پَرڙا هڻڻا پون ٿا ۽ چربي جي صورت ۾ هو انرجي ساڙين ٿا. پوءِ ظاهر آهي ته منزل تي پهچڻ مهل هو ڳري هلڪا ٿيو وڃن ٿا. اهڙي طرح ورِي واپس موٽڻ کان اڳ هنن لاءِ ضروري ٿيو پوي ته گهڻو کائي جسم تي چربي چاڙهين، جيئن هو ڊگهي اڏام جي مشقت ڪري سگهن. واپسيءَ جو سفر پورو ڪري هو جڏهن يورپ جي هنن اتراهن ملڪن ۾ پهچڻ شروع ڪن ٿا ته ان وقت به هو بيحد ڪمزور ۽ ڏٻرا هوندا آهن. هتي جي (يعني يورپ جي) ماڻهن جو پکين لاءِ پيار جو اندازو ان مان لڳائي سگهو ٿا ته هو هنن پکين جي اچڻ کان اڳ هنن لاءِ اناج ۽ ٻيون کائڻ جون شيون وٺي رکن ٿا ۽ جتي ڪٿي هنن پکين اڳيان اڇلائيندا رهن ٿا جيئن هيڏي وڏي سفر بعد کين آرام ملي ۽ کاڌي جي ڳولا ۾ يڪدم تڪليف نه وٺن. ان ڪري هنن ملڪن ۾ پکي انسانن کي پنهنجو دوست سمجهي ٿو ڇو جو هتي سندن قتل عام نٿو ٿئي. پر اسان وٽ سنڌ ۾ هي پکي انسانن جي آواز کان پيا ڇرڪن.

ماڪن شاهه رضويءَ جو هنن پرديسي پکين بابت هڪ مضمون ”مارجي ويل مهمان پکي ۽ احساس کان خالي دليون“ پڙهيو هوم. جنهن ۾ هو صاحب لکي ٿو ته هنن پکين جي قسمت به عجيب. ته پنڌ به بنهه ڊگها آهن. الائي ڪهڙا ڪهڙا ڊگها سفر ڪري هي پکي سنڌ سان پريت نباهڻ خاطر اچن ٿا پر افسوس جو اسان اهڙا بي حِس ٿي ويا آهيون جو اسان مان ڪنهن کي به هنن جي اکين ۾ لڪل عاشقي نظر نٿي اچي. هي پکي وڏا ويساهي آهن. هنن جي معصوم مَن ۾ ماريءَ جي مڪر جو ڪو به پتو نه هوندو آهي. هي پنهنجي ويساهه ۾ ئي مارجي ويندا آهن.

دلبو منجهہ درياءَ، پکي پسي آئيا
ويچارن ويساهہ، آٽي ات اڙائيو. (شاهہ)

لطيف سرڪار جي وقت ۾ ۽ ان کان اڳ بہ اهي شوق شڪار هوندا هئا پر اڄ جي شڪارين تہ سنڌ ۾ باهہ ٻاري ڇڏي آهي. هڪ هڪ ڏينهن ۾ هزارين پکي ماريا وڃن ٿا. ڏگوش، لاڪا، ڄاڄي، ڇيخلا، آڙيون، هنجهہ، ڪانئرا، هنج، ڪونجون... الائي ڪهڙي ڪهڙي نسل جا ناياب ۽ حسين پکي مارجيو وڃن ٿا. ڪن شڪارين تہ نہ رڳو ڏيندين تي پر ٽر تائين پرديسي پکين جو قتل عام شروع ڪري ڇڏيو آهي. تلور جي پوبان تہ شڪاري ايئن ٿا لڳن جڻ اها ڪو ڏوهہ ڪري ماڻهو ماري آئي هجي. پکي، جيڪي امن جا سفير ۽ محبتن جو نشان هوندا آهن، انهن کي اسان وٽ سنڌ ۾ پنهنجا ۽ پراوا اڇيو بيدرديءَ سان ماريو وڃن.

اخبارن جو پکين جي بچاءَ لاءِ لکڻ

ڪڏهن ڪڏهن آئون اهو ئي سوچيندو آهيان تہ اسان جي سنڌ جهڙي جاگرافيائي بيهڪ جيڪڏهن ملائيشيا، ٿائلنڊ، جپان جهڙن ملڪن جي نصيب ۾ هجي ها تہ هو ڏورانهن ڏيهن کان ايندڙ هنن پرديسي پکين جي ايڏي تہ پرگهور لهن ها، جو سئيڊن وانگر سنڌ ۾ بہ هي پکي فٽ پاٿن، بس اسٽاپن ۽ دڪانن اڳيان بي ڊپا ٿي ماڻهن جي پيرن اڳيان چُڳندا رهن ها ۽ سنڌ ۾ مهمان طور ايندڙ انيڪ ملڪن جا انيڪ جنسن جا پکي ڏسڻ لاءِ دنيا جا ماڻهو هلي ملي اچن ها. پر اسان جي سنڌ جي اها بدنصيبي آهي ۽ اسان جي ماڻهن جي اها جهالت آهي، جو هو قدرت جي هن نعمت جو خيال نٿا ڪن. نہ وري منجهن ڪو احساس آهي. مقامي وڏيرا، سردار، آفيسر توڙي عام ماڻهو تہ هنن پکين ڪي ماري منجهن تاهہ وجهي رهيا آهن پر هو بين ڏارين کي بہ گهرائي هُنن هٿان پنهنجي گهر جي سونهن تباهہ ڪري رهيا آهن. صحافي نياز ڪوکر جي ’سچ‘ اخبار ۾ هڪ رپورٽ پڙهي هيم تہ سنڌ ۾ ايندڙ پرديسي پکي اصل ۾ پنهنجن ملڪن ۾ گهڻي سردي پوڻ ڪري موت کان بچڻ لاءِ هجرت ڪن ٿا. پر وري بہ موت سندن پيڇو نٿو ڇڏي ۽ سرديءَ جي موت کان بچڻ لاءِ هزارين ميل سفر ڪندڙ هي پرڏيهي پکي، سنڌ پهچندي ئي بندوقن ۽ رڇن ذريعي موت جي منهن ۾ هليا وڃن ٿا. افسوس جي ڳالهہ اها آهي تہ اسان ماڻهو جيڪي سنڌ ڌرتي جا رهواسي آهيون، انهن کي ڪو احساس جرم بہ نٿو ٿئي!

ساڳي ڳالهہ ڪالم نويس ماڪن شاهہ رضوي بہ ڪئي آهي تہ ... ”حيرت تہ اها آهي جو انهن ڏور ڪان آيل مجبور پکين جي موت تي اڄ تائين ڪو تڏو ناهي وڇايو ويو!“ ۽ پوءِ وري پاڻ ئي جواب ۾ لکي ٿو: ” ان معاشري تي ڀلا ميار ڪجي تہ ڪيئن ڪجي، جنهن ۾ احساس مري ۽ جذبا جهري ويا آهن. جتي محبتن کي ڪارو ڪري ماريو ٿو وڃي، جتي ڪنوارين اکين ۾ ڪجل بدران لڙڪ پريا ٿا وڃن، جتي چڱ مڙسيءَ جي پڳ پاتل ڏسٽا وائسٽا ماڻهو اختيارن جي حاصلات لاءِ سڀ ڪجهہ وساري ٿا ويهن، جتي سڪل درياءَ جو ڦاپايل پاڻي واپس ونڻ جي جاکوڙ ڪرڻ بدران ان جي ويران ڪنارن تي خفتي ڪڪڙ ويڙهائي لکين رپيا هارائي خوش ٿا ٿين، جتي نام نهاد شاعر تُڪبندي ڪري عوامي امنگن جي نالي تي فحش ڪلام لکي ڪئسٽ پرائيندا ۽ ڪمپنين کان پاڻ ڦُرائيندا آهن، جتي تدريسي ادارن ۾ استاد ۽ مائٽ گڏجي اولاد کي ڪاپي ڪرائي علم کان دور وٺي ويندا آهن، جتي ٽپيدار ۽ صوبيدار شهنشاهي اختيار رکندا هجن، جتي گلاب ڊگين جي پيچن ۾ ڀڏا ويندا آهن، جتي سونهن شٽل ڪاڪ جهڙي برقعي ۾ قيد آهي، جنهن ديس جو هر ماڻهو شڪ جي نگاهہ سان ڏٺو ٿو وڃي، جتي هاڻ مينهن وسڻ ۽ يار ورڻ بہ ڇڏي ڏنو آهي. اتي تڏا وڇائي بيگناهہ ماريل پکين جون عذرخواهيون وٺڻ وارو ڀلا ڪير هوندو؟...“

اڳارو 17 فيبروري جي هڪ سنڌي اخبار ’خبرون‘ سامهون اٿم. اخبار جي رپورٽر اڪبر شورو جي ڏنل هڪ خبر پڙهان ٿو:

جهمپير- سيني خوبين جي مالڪ ڪينجهر ڍنڍ پرديسي پکين لاءِ کوس گهر بڻجي وئي آهي. شڪاري وائلڊ لائيف وارن کي رشوت ڏئي، پکي ماري صبح سويري وڪري لاءِ کڻي وڃن ٿا. شڪارين

جي مسلسل شڪار سبب پکي آڙي، نيرڳي، ڊگوش، ٽراندو، نيلس ۽ لالس جي نسل ڪشي ٿي رهي آهي. جيڪي پکي ڍنڍ ۾ ٽٻندي نظر ايندا هئا، اڄ اهي پڳل ٽنگن سميت ڍنڍ ڪناري نظر اچي رهيا آهن، جن کي به شڪاري پڪڙي ڪٺي وڃي وڪرو ڪن ٿا. ڪينجهر ڍنڍ جي صفائي نه ٿيڻ ڪري ڍنڍ پنهنجو اصلي حسن وڃائي ويني آهي. پکين جي نسل ڪشي ۾ فشريز کاتو به ڀاڱي ڀائيوار بڻجي ويو آهي. سڄاڻ ڌرين اختيارين کان مطالبو ڪيو آهي ته پرديسي پکين جي نسل ڪشي خلاف قدم کنيو وڃي.

هنن پکين جي بچاءَ ۽ سلامتي لاءِ اسان جا ڪيترائي اديب ڪالم لکندا رهن ٿا. ان سان گڏ ڪيترين ئي اخبارون، خاص ڪري عبرت، ڪاوش، عوامي آواز وغيره اداريه لکنديون رهن ٿيون. 26 آڪٽوبر 1999ع جي ڪاوش اخبار منهنجي سامهون آهي، جنهن جو اداريو آهي: ”مهمان پکين کي جان جي امان ڏيو.“ جنهن ۾ ان ڳالهه لاءِ ڳڻتي ظاهر ڪئي وئي آهي ته جڏهن به پرانهين پار کان پنهنجي جوءِ ڇڏي سنڌ جي سرزمين تي ڪونجون ۽ ٻيا پکي پنهنجا پر پکيڙين ٿا تڏهن آهيڙن ۽ ٻيرن جا خفتي ور ڪنجي فصلن ۾ لهي پون ٿا ۽ ڏڙا ڏڙ هڪبئي پٺيان اهي معصوم ۽ ابوجهه پکي جيڪي پنهنجو وطن ڇڏي هن علائقي جي سونهن ۽ سوڀيا ۾ اضافو ڪرڻ لاءِ اچن ٿا انهن جي نسل ڪشيءَ لاءِ ڪات ڪهاڙا اُڀا ڪري، انهن مهمان پکين جي ميزباني، ڪين ڄار ۾ ڦاسائي، سندن ڳچين تي سير وهائي ڪئي وڃي ٿي.

سنڌ ۾ انهن پرديسي پکين جي تحفظ لاءِ سرڪار طرفان ”جهنگلي جيوت“ (Wild Life) جو کاتو ٺهيل آهي، پر انهن جي ڪارڪردگي کان ڪوبه مطمئن نه آهي. ڪاوش اخبار جي 7 نومبر 2006ع جي ڪاپي به منهنجي سامهون آهي، جنهن جي هڪ ايڊيٽوريل جو عنوان آهي. ”پرڏيهي پکين جي نسل ڪشيءَ جو نوٽيس ڪير وٺندو؟“ هن ۾ مٿين ڳالهه جي نشاندهي ڪئي وئي آهي.

”....سنڌ ۾ پرڏيهي پکين جي نسل ڪشي ٻاهران آيل شڪارين جي هٿان گهٽي ٿئي ٿي ۽ پکين جي تحفظ لاءِ ذميوار اداري وائلڊ لائيف وارا پڻ ان قتل عام ۾ شامل ۽ شريڪ رهن ٿا. هو اهو قتل عام روڪڻ ته پنهنجي جاءِ تي، شڪارين کي مشروط طور تي اهڙيون سهولتون ۽ رهنمائي فراهم ڪندا رهن ٿا. هو پرڏيهي شڪارين جو پروٽوڪول ۽ خاطرداريءَ ۾ وسان نه گهٽائيندا آهن. دنيا جو فطرتي حسن انهن پکين سان ئي قائم آهي پر ان شڪار ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿي ان حسن کي به قتل ڪرڻ جو ڏوهه ڪيو پيو وڃي....“

عوامي آواز اخبار جي 24 آڪٽوبر 2006ع جي ڪٽنگ اٿم، جنهن خبر جو عنوان آهي: ”سنڌ ۾ اتر جون هوائون شروع، پرديسي پکي پهچي ويا، عرب شڪارين جون به ڪئمپون قائم.

“ ڳنهرو، روجهاڻ، اچڙو، ڪانجهرو ۽ حمل ڍنڍ تي آڙين، نيرڳ، کهنگ، ڪنيراٽي، انڊي سانءِ ۽ ٻين ناياب نسلن جي پکين تي شڪارين جا ڪڙڪا. ميهڙ جي سياسي، سماجي ۽ ادبي حلقن ناياب پکين جي نسل ڪشيءَ جي مخالفت ڪري ڇڏي. قادر چانڊيو نياز پٽي، حفيظ سنڌي، حبدار شاهه، گلزار چانڊيو، رياض چانڊيو رياض جهتيال ۽ ٻين پاران حڪومت کان شڪار تي بندش جو مطالبو.“

شايد اهڙن ظالم شڪارين لاءِ شاهه لطيف چيو آهي ته:

ماري مرين شال! ڏيہ وڃنئي ڏيهون،
جو تو اڇي ڪالهہ، وڏو وڇ ورهن ڪي.

هنن پرديسي پکين جي مار مارا جي سلسلي ۾ اخباري رپورٽر سائين بخش رند هڪ دلچسپ خبر ڏني آهي تہ سنڌ ۾ پکين جي نسلن جي بربادي ان حد تائين وڌي وئي آهي جو ملاح جن پکين کي حرام سمجهي نالو نہ وٺندا هئا اڄ انهن جو انت بہ ديڳڙي ۽ ڪٽيءَ ۾ ٿي رهيو آهي. هن لکيو آهي تہ منڇر ڍنڍ ۾ هونءَ تہ لاتعداد پکي ڪُڪي، ٻگهو سانهہ، پرهي، ڪانئرو ڪانيرو گولاڙو بگ، ڪينو ڍنڍ ڪينو ڪوراڇو سانولو ڪاراهي، چورٻائي، ڪار ٻائو ٽِمر، گاجيرو رتياگ، دلگ، سام ٽيٽو کڳ ٽيٽو ٽينگلو لڪ، ٻاڙهي ڪنگٽي ۽ جهنگ ڪڪڙ وغيره اهڙا پکي آهن جن کي اسان جا ماڻهو حرام سمجهي انهن جو نالو نہ وٺندا هئا، اهي بہ هاڻ شڪار ڪري کائي رهيا آهن. ان سلسلي ۾ جڏهن منڇر ڍنڍ جي هڪ جهوني رهواسي ڏمڻ ملاح کان معلوم ڪيو ويو تہ هن چيو تہ اصل ۾ اهي پکي حرام ناهن. مهاڻن، پيٽ پرائيءَ جي ڪري انهن کي حرام ٿي سمجهيو ۽ هاڻ جڏهن جيئڻ جا سڀ ذريعا ختم ٿي ويا تہ پنهنجي غلطيءَ جو احساس بہ هاڻ ٿيو آهي پر اهي پکي خريد تہ ڪير بہ نٿو ڪري، پاڻ ئي کائي ڇڏيندا آهيون.

بهرحال حقيقت اها آهي تہ قدرت طرفان اسان جي سنڌ کي پرديسي پکين جي شڪل ۾ جيڪو تحفو مليو آهي ان جي بربادي اسان پنهنجن هٿن سان ڪري رهيا آهيون. دنيا جو شايد ئي ڪو ملڪ هجي جتي هھڙن خوبصورت پکين جي اهڙي بيدردي سان مار مارا ٿيندي هجي جهڙي اسان وٽ اڄ ڪلهہ ٿي رهي آهي. پکي بہ ڇا سوچيندا هوندا تہ هڪ طرف يورپ ڏي سندن ڪيڏو خيال رکيو وڃي ٿو ۽ ٻئي طرف اسان وٽ سنڌ ۾ ڪين سک جو ساهہ بہ پٽڻ نٿو ڏنو وڃي. يورپ جي ملڪن لاءِ تہ لکي چڪو آهيان تہ هي مهاجر پکي جڏهن ڏکڻ ۾ سيارو گذاري واپس اتراهن ملڪن ۾ پهچندا آهن تہ هنن کي ننڍا وڏا مختلف اَن ۽ ٻج کارائين ٿا تہ هو وڏي منزل طئي ڪري ٿڪجي پهتا آهن ۽ گهٽ ۾ گهٽ ڪجهہ ڏينهن کاڌي جي ڳولا ۾ پريشان نہ ٿين. اتر جا ماڻهو هنن کي امن امان ۽ سونهن جي علامت سمجهن ٿا. هو هنن پکين جي حفاظت لاءِ اسان کي بہ منٿون، آزيون نيزاريون ۽ پيغام موڪليندا رهن ٿا تہ پکين جي نسل ڪشي نہ ڪريو. سانگهڙ جي ڪنهن ڍنڍ تي هڪ نيرڳ (Mallard Anas) جهليو ويو جنهن جي پيرن ۾ ٻڌل ڇلي تہ لکيل هو:

"Save Us. Save the Nature".

هاليجي ڍنڍ جي هڪ مير بحر ٻڌايو تہ هو سينڌر پکي (Teal)کي ڦاسائي ان جون ڪنيراٽيون ۽ پَر پٽي رهيو هو تہ ان جي پيرن ۾ ٻڌل ويڪرن ڇلن تي لکيل هو:

"We beg your pardon,
Turn your gun aside."

هڪ رٽائرڊ ڪسٽم آفيسر لاءِ مشهور آهي تہ هو پنهنجي شڪاري مهم جوين سان گڏ اهو ڇلو سيني کي اجان تائين فخر سان ڏيکاريندو آهي، جيڪو هن کي بندوق ذريعي ماريل رتونبي (Red Crested Pochard) جي پيرن ۾ ٻڌل مليو. ان تي لکيل آهي:

A Glance, not the bullet..... اسان کي نگاهن سان ڏسو يعني اسان جو فقط ديدار ڪريو بندوق جي گوليءَ کان ڪم نہ وٺو.

ميوزيم ۾ رکڻ لائق پنهنجي Made in Spain بندوق کي بئليسٽڪ ميزائيل سڏيندڙ هن تعليم يافتہ شڪاريءَ پنهنجا ڪارناما ٻڌائيندي ٻڌايو تہ ”پکي جڏهن ڊنڊ ۾ ويهندا آهن تہ هميشہ جوڙي جوڙي تي ۽ ٻچي ٻچيءَ سان ملائي ويهندا آهن. مون هڪ دفعي ٻچي ٻچيءَ سان ملائي ويٺل سانهن پکين جي جوڙي تي فائر ڪيو. هڪ پکي تہ بئلسٽڪ ميزائيل کان بچي نہ سگهيو جڏهن تہ ٻيو ميزائيل جي رينج ۾ ئي نہ آيو. بچي ويل پکي پنهنجي ساٿيءَ جي مرڻ تي تمام گهڻي دير منهنجي مٿان ريهون ڪري لامارا ڏيندو رهيو ۽ شڪار ٿيل پکيءَ جي پير ۾ ٻڌل چِلي تي لکيل هو:

The Envoy of Peace….. from C. Sasha.

اسان جي هڪ سنڌي اخبار ۾ ”مسافر پکين جي موت جو ذميوار ڪير....!؟“ نالي هڪ ايڊيٽوريل ۾ هو تہ اسان وٽ سنڌ ۾ مسافر پکين جي مقدر ۾ رڳو گوليون آهن. سياري جي موسم ۾ جڏهن پرديسي پکي اسان جي ديس جي ڍنڍن، ڍورن ۽ ڍبن تي لهن ٿا تہ صبح ساجهر کان وٺي رات دير تائين رڳو بندوقن جا پڙاڏا گونجندي ٻڌا وڃن ٿا. غير قانوني ۽ غير اخلاقي طريقي سان پکين کي مارڻ هتي جي ماڻهن جو ڪم ٿي چڪو آهي. انهن پکين جي تحفظ جي ڊاڙ هڻندڙ ڪاتي وائيلڊ لائيف جي ناڪارپڻ سبب سرعام فطرت جي حسن ۽ ناياب نسل جي پکين تي ڪاهون ڪيون وڃن ٿيون. ڏينهن جو بندوقن ذريعي ۽ رات جو ڪوڙڪين، گلولين، ڄگهن رڇن ۽ ڪلو ذريعي پکين جو شڪار ڪيو وڃي ٿو. انهن پکين ۾ وڏي پئماني تي ڪونج، آڙي، هنجهر، طور، لاکي، جاني، چيڪلو پگو پوراڙو نيرڳي وغيره شامل آهن. ماحول جي سونهن تي اهڙا حملا ۽ فطرت سان دشمني رکندڙ پکين کي پنهنجي ڪاج ٻڌائيندڙ اهڙن ماڻهن کي قانون جي ڪابہ پرواهہ نٿي رهي. سستو تحفظ فراهم ڪندڙ جهنگلي جيوت ڪاتو بہ ان ڏس ۾ بلڪل اپاهج ۽ انڌو نظر اچي ٿو. سو انهيءَ ڪاتي جي اهڙي خاموشي ڪانپوءِ سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ صوفين جي ڌرتي سنڌ ۾ پکين جي اهڙي غير قانوني ۽ غير اخلاقي موت جو ذميوار ڪير آهي؟

اڄ پکي وري نڌڻڪا ٿي ويا آهن

سنڌ ۾ اندازن اڍائي سؤ کان مٿي ننڍيون وڏيون ڍنڍون آهن. 200 ڪلو ميٽر سامونڊي پٽي آهي ۽ 250 ڪلو ميٽرن جو رڻ آف ڪڇ جو ڏيڍ وارو علائقو آهي جتي سياري جي موسم ۾ يورپ جي اتراهن ملڪن ۽ سائيبيريا جي برفاني ۽ ميداني علائقن مان لکين آبي ۽ شڪاري پکي هزارين ميلن جو فاصلو طئہ ڪري، قدرت جي مقرر ڪيل اصولن هيٺ پنهنجي مقرر رستن تان ٿيندا، مهيني کن جي اڌ ڪندا، اچي سنڌ جي آبگاهن تي پناهہ وٺن ٿا، جتي هزارين سالن کان سنڌن وڏڙا ايندا ۽ ويندا رهيا آهن. پاڪستان ايندڙ پکين جو تعداد ڏهہ لکن کان بہ مٿي هو پر هاڻ انهن جو تعداد هر سال وڃي گهٽجندو. بقول نواز ڪنير جي هنج تہ جهڙوڪر ختم ٿي ويو آهي. هنج جي خاتمي جي شروعات شايد شاهہ لطيف اڳ ۾ ئي محسوس ڪري ورتي هئي جو چيائين:

ويا مور مري هنج نہ رهيو هيڪڙو
وطن ٿيو وري ڪوڙن ڪانئيرن جو.

هن پيري تہ سنڌ جون ڪيتريون ئي ڍنڍون پکين کان خالي ٻُڌجن پيون. ڪٿي ڪٿي آڙي ۽ چيڪلو نظر اچي ٿو باقي ٿيو خير پلو- پکين جي نفسيات جا ماهر ٻڌائين ٿا تہ هيٺين سببن ڪري پکين اڳ وارين مشهور ڍنڍن تي اچڻ ڇڏي ڏنو آهي: شڪارين جي انگ وڌڻ سبب، بندوقن جي نڪائن ۾ اضافو ٿيڻ، ملڪ ۾ پئسو وڌڻ ڪري ڪارتوسن ۽ گاڏين تي وڏيڪ خرچ ڪيو وڃي ٿو ڪيترائي ماڻهو سياستدان، ڪامورن، پيرن، رانديگرن ۽ ٻين نالي وارن ماڻهن کي شڪار ڪرائي پاڻ بہ خوش ٿين ٿا تہ انهن کي بہ خوش ڪن ٿا ۽ واسطا وڏائي ڪم بہ ڪڍن ٿا تہ اوڙي پاڙي وارن تي دابو بہ وجهن ٿا. ڍنڍن جي پسگردائيءَ ۾ انساني آبادي وڌڻ، اتي بجلي پهچڻ ڪري پکين کي گهربل ماحول ميسر نہ ٿيڻ، سانگهڙ، کپرو پرسان انڊيا جي بارڊر پريان پکين کي مناسب ماحول ۽ تحفظ ملڻ سبب پکين جو اوڏانهن هليو وڃڻ... وغيره.

واوڙي ڳوٺ مان ”پرهہ سنڌو“ جو خط ڪنهن اخبار ۾ پڙهيو هوم، جنهن جو عنوان هو ”پرديسي پکين جي پارت اٿو.“ ان ۾ هوءَ (يا شايد هو) لکي ٿي تہ هزارين ڪوهن جو پنڌ ڪري، ڪوهہ قاف کان کهي ايندڙ پرڏيهي پکيئڙن لاءِ، سنڌ ڌرتيءَ جون ڍنڍون ڍورا زهر قاتل بڻجي پيا آهن. ڪارخانن جو زهريلو پاڻي ڍنڍن ۾ پوڻ سبب هي امرت زهر ۾ بدلجي چڪو آهي. آب جي آس ۾ اچايل هنن پرديسي پکين کي ڪهڙي ڳل تہ سدائين سنڌوءَ جو آب حيات پي نئون جيون ماڻيندڙ اهي ڍنڍون ۽ ڍورا هنن لاءِ سورن جو سامان بڻجي پيا آهن. ڌرتيءَ سان دل رکندڙ انهن پکين صديون اڳ لاکيڻي لطيف جي چيل انهن سدا سچين سٽن جي صدا شايد ڪانہ ٻڌي هئي، جن ۾ هن کين هدايت فرمائي هئي تہ ”چيتاري چڻيج!“

ڪن شڪارين ڍنڍون تہ نهيو پر ٿر تائين باهہ ٻاري ڇڏي آهي. پرهہ سنڌو پنهنجي خط ۾ لکي ٿي تہ

هاڻ توهان کي ٿر جي ڪنهن به ڳوٺ ۾ اَسر ويل مورن جا اهي ٽهوڪا ٻڌڻ ۾ نه ايندا. ٿر ۾ ته مورن سان گڏ هرڻن جي به پيننگ ٿي رهي آهي. پکي امن جا سفير ۽ محبتن جا نشان هوندا آهن. شايد انهن محبتن جي سفيرن ۽ امن جي اهڃاڻ پکين کي اها ڳالهه ڪانه رهي ته جنهن مٽيءَ جي موهه کين جڳن کان سڪ جا سفر ڪرايا، اتي هاڻي ڪيترائي ميرا من پاڻيءَ کي زهر بڻائڻ ۾ مصروف آهن. روايتون، ريتون ۽ رواج بدلجڻ ٻي ڳالهه آهي پر بي زبان مهمانن لاءِ زهريليون مهمانيون ڪرڻ هن مٽيءَ جو مرڪ ته ناهي؟ اسان جيءَ جهريل ۽ اٿهوند جي آڙاهن ۾ ٻرندڙ ماڻهو به سٺون لکي پکين جي ڏک تي به لڙڪ ته هاري سگهون ٿا، پر اسان جا ٻي پهچ هٿ ٻي موت مرندڙ پکين کي ان ڏوهه کان بچائڻ کان شايد قاصر آهن. پوءِ به پرڏيهي پکين کي لطيف سائينءَ جو هي نياپو ته ضرور پهچائڻ گهرجي:

آءُ اڏامي هنجڙا، سر ۾ سارينئي
متان مارينئي، پاريهڙي پهه ڪري.

اسان وٽ هنن پرديسي پکين ۽ ٻين جانورن ۽ مقامي پکين جي حفاظت ۽ بچاءَ لاءِ جيڪو جهنگلي جيوت Wild Life نالي سرڪاري کاتو آهي، ان جي ڪارڪردگي کان ته هرڪ واقف آهي. يورپ پاسي، جيڏانهن منهنجي اڌ زندگي گذري آهي، اتي جو نه فقط عوام هنن پکين جو خيال ڪري ٿو پر ڪيترائي غير سرڪاري ادارا آهن، جيڪي ماڻهن کان چندا حاصل ڪري هنن پکين جي زندگي بهتر بنائڻ لاءِ اڻٿڪ ڪوشش ڪن ٿا. اهڙن ئي ادارن مان هڪ بين الاقوامي شُهرت جو کاتو World Wide Fund for Nature آهي، جيڪو ڊبليو ڊبليو ايف (WWF) به سڏجي ٿو. هن اداري کي شروع ۾ ورلڊ وائيلڊ لائيف فنڊ جي نالي سان سڏبو هو ۽ اهو نالو اڃا تائين ڪئناڊا ۽ آمريڪا ۾ مشهور آهي. هن اداري جون 90 ملڪن ۾ شاخون آهن. هو ناياب پکين ۽ جانورن جي سلامتي، تحفظ ۽ پلائي لاءِ ڪيترائي پروجيڪٽ هلائين ٿا، جيئن هيءَ ڌرتي قدرت جي اهڙين ناياب شين کان خالي نه ٿي وڃي. انهن ڪمن لاءِ هو اڌ کان وڌيڪ پئسو خيرات طور رضاڪارن کان حاصل ڪن ٿا ۽ باقي چاليهه سيڪڙو آمريڪا، برطانيا ۽ نيدر لئنڊ ڏئي ٿو. هن اداري WWF جو بنياد 1961ع ۾ سئٽزرلئنڊ ۾ رکيو ويو. هن اداري جو 14 سال کن نيدرلئنڊ جو شهزادو برن هارڊ صدر ٿي رهيو. اهڙا 15 سال کن 1996ع تائين شهزادو فلپ، ڊيوڪ آف ايڊنبرگ صدر ٿي رهيو. پاڪستان جي به اها خوش نصيبي آهي ته هن بين الاقوامي اداري جي صدارت 1996ع کان 1999ع تائين هڪ پاڪستاني جناب سيد بابر علي کي سونپي وئي.

حق جي ڳالهه ڪبي ته هن قسم جا غير سرڪاري ادارا وري به پنهنجو فرض بهتر نموني سان نباهين ٿا. باقي سرڪاري ادارا توڙي اسان جي ملڪ جا زوراور جن ۾ سرڪاري ڪامورا، سياستدان، وزير ۽ انهن جا ماڻهو نواب، جاگيردار، وڏيرا ۽ انهن جا چمچا هنن پکين پويان هٿ ڌوئي اچي پيا آهن. پر يارو! انهن ۾ به ڪي اهڙا ماڻهو ٿي گذريا آهن جن هنن پکين کي پنهنجن ٻچن وانگر سمجهي هنن جي ساهه ۽ سک لاءِ گهڻو ئي ڪجهه ڪيو آهي ۽ سندن نالا تاريخ ۾ ڳايا وڃن ٿا. انهن مان هڪ سانگهڙ جو گيم وارڊن ڪريمداد جوڻيجو به ٿي گذريو آهي، جنهن لاءِ چيو وڃي ٿو ته هن ڪنهن خان

جي پٽ کي بہ اجائي ۾ اجازت کان متي بندوق هڻڻ نہ ڏني. بقول ”نواز ڪنير“ جي، اج جا پرديسي پکي پنهنجن وڏن کان ڪريمداد جوڻيجو جون پڌل ڳالهيون ضرور ورجائيندا هوندا تہ ڪاش ڪريمداد جوڻيجو وري اچي يا ان جهڙو ڪو بيو پيدا ٿي پوي، جيئن هنن کي جيئڻ جي ضمانت ڏئي سگهي.

ڪريمداد جوڻيجو لاءِ اهو چيو ويجي ٿو تہ هو هر سال هنن پکين جي آمد کان اڳ ڍنڍين جي ڪنارن تي ساريون ۾ بيو اَنُ ڇَترائي ڇڏيندو هو. هو وڏي کان وڏي آفيسر کي بہ اجائي شڪار کان منع ڪندو هو ۽ مٿس ڏنڊ هڻي ڇڏيندو هو. بقول نواز ڪنير سنڌي ليکڪ جي، هر سال سياري جي موسم ۾ سنڌ ۾ ايندڙ پرديسي پکي پنهنجي دل ۾ ڪريمداد جوڻيجو جي هجڻ جو آسرو ڪري ايندا آهن. ننڍا پکي وڏا پکي ٿيڻ بعد پهريون ڀيرو پنهنجي جنم ڀومي ڏسڻ لاءِ رات ڏينهن جو سفر ڪري اچي لهندا آهن پر هتي ڪوبہ ڪريم داد نہ هوندو آهي. هتي شڪاري بندوقون تيار ڪيو سندن خون ناحق ڪرڻ جي انتظار ۾ هوندا آهن ۽ پکين جو هتي آڏر پاءُ ڇتيل اَنَ سان نہ پر وڇايل ڄار سان ٿيندو آهي. پکين شايد هاڻ آسرو پکي ڇڏيو آهي تہ هاڻ هتي ڪوبہ ڪريمداد جوڻيجو ڪونهي، ان ڪري انهن پنهنجا رستا بدلائي ڇڏيا آهن. انهن هتي اچڻ ئي ڇڏي ڏنو آهي. ڪن جو تہ شايد نسل ئي ختم ٿي ويو آهي. اهي ڳوليا نٿا لڀجن. اڄ ڪيتريون ئي ڍنڍون پکين کان خالي رهجي ويون آهن!

چون ٿا تہ جن ڏينهن ۾ پٽيهل پراڻ ۽ هاڪڙي جو پاٽي سنڌ جي سينڌ سائي ڪندو هو تن ڏينهن ۾ ڏرتيءَ جو وڙائتو دلير پٽ بداماڻي پنرو راڄ پاڳ، جُوءَ ۾ جُوءِ سان گڏ پکين جي نگهباني بہ ڪندو هو. ڪنهن ماريءَ کي مجال نہ هئي جو سندس تَرَ مان ڪنهن مهمان پکيءَ کي ماري سگهي. پوءِ ارغونن جي مڪر سان جڏهن پنرو شهيد ٿي ويو تہ ڪوبہ هٿ اهڙو ڪونہ هو جيڪو انهن پکين کي پناهون ڏيئي سگهي. تڏهن تہ پٽ ڏٽيءَ انهن معصوم پکين کي سمجهائيندي چيو هو:

چيتاري چئيج، بداماڻي پٽ ۾
نيٽين نند نہ ڏيج، جو چيڙون چپر آئيون

سنڌ جو مشهور ليکڪ ماڪن شاهہ رضوي پڌائي ٿو تہ بداماڻيءَ کانپوءِ..... گهٽو گهٽو پوءِ... صدين کانپوءِ فضل پنيري لڳ اسان جي برک کهاڻيڪار عبدالقادر جوڻيجو جي ڳوٺ جنهاڻ کي صفا ويجهو مهراڻي پٽ ۾ محمد حيات رند جو نالو ٿيو. اڳوڻي مختيارڪار قادر داد رند جو پٽ محمد حيات رند وڏو زميندار هو. سيپئي ارڪان وڏيرڪا هئس پر بہ ڳالهيون منجهس اهڙيون هيون، جن کي نہ مڃڻ وڙ ڪونهي. هڪ تہ هن ڪڏهن سياست ۾ حصو ڪونہ ورتو ۽ سندس تر ۾ ڪنهن کي شڪار ڪرڻ ۽ پکي مارڻ جي همت ڪانہ هوندي هئي. مور سئين ڳاٽ پيا هلندا ۽ ڍيلن سان عشق ڪندا هئا. ان ڪري ننگرپارڪر ۾ ويرا واءِ جا مور جڏهن اتي سرڪار جي ماڻهن سرڪاري بندوقن سان ماري کائڻ شروع ڪيا تہ مورن ۾ ڀاڪر ڪتو پئجي ويو ۽ نيٺ ٽروٽ جي ٽلهي، ساڙدري، مرگهہ ڇالا، پٽياڻي، گرٽياڻي، پوڏيسر ۾ ڪجلا سر جا پَٽ ترڪ ڪري مور آڏاڻا. ڪي جهليا، ڪي وڪيا، ڪي مئا، جيڪي بچيا تن حيات رند جي حدن ۾ اچي پناهہ ورتي. پر هاڻي ٻڌو اٿئون تہ بہ ٽي سال اڳ حيات رند بہ لاڏاڻو ڪري ويو ۽ سندس جُوءِ جا پکي وري نڌڪا ٿي ويا.

ڪانگ لنوي مِٺي لات

هي مضمون آئون سئيڊن جي ڏاکڻي شهر مالمو مان لکي رهيو آهيان. جتي جي يونيورسٽيءَ مان مون پنهنجي سبجيڪٽ مئرين انجنيئرنگ يعني جهاز هلائڻ جي انجنيئرنگ جي اعليٰ تعليم حاصل ڪئي. مالمو بندرگاهه به آهي، جتي مختلف بحري جهازن ۾ تعليم حاصل ڪرڻ کان اڳ ۽ پوءِ به اچڻ ٿيندو رهي ٿو. هن شهر جي پارڪن ۽ روڊ رستن جي ڪنارن تي جڏهن بدڪن، ٻگهن، هنجرن، ڊگوشن ۽ رتنبن ۽ نيرڳ پکين کي بي ڊپو ٿي اسان جي اڳيان چڳندو ڏسان ٿو ته منهنجي دل ۾ رکي رکي اهوئي احساس ٿئي ٿو ته ڪاش اسان وٽ به هو ائين هلندا چلندا رهن! اسان وٽ ته خبر ناهي ڪيترن قسمن جا پرديسي پکي هزارين سالن کان ايندا رهن ٿا پر هو اسان وٽ ايڏو ڊڄن ٿا جو هتي جي ملڪن (سئيڊن ناروي، فنلئنڊ، وغيره) وانگر اسانجي شهرن جي رستن ۽ دڪانن اڳيان ته بنهه نٿا هلن پر منچر، هاليجي، ڪينجهر جهڙين ڍنڍن تي به هو ڏڪندا رهن ٿا! سچي ڳالهه ته اها آهي ته اهي ڳالهيون سوچي ڪڏهن ڊپريشن به ٿي پوندو اٿم. هتي جي ماڻهن، خاص ڪري ٻارن کي، بس اسٽاپن تي ناز سان ٽلندڙ هنن پکين کي بوهي مڱ يا پٽاٽو چپس ڏئي فوٽو ڪڍرائيندو ڏسي، دل چوندي آهي ته هتي جي مڪاني سئيڊش ماڻهن کي ٻڌايان ته هي پکي ته ڪجهه به نه آهن. اسان وٽ ته ڪونجون، آڙيون، تلور، چيڪلا، ڳيڙٽا، هنجر، نيرڳ، رونهارا، سارس، هنج، لنج، ڪاز، طور، وڏورا، ٻرڙا، ٽرندا ويندي پونئترا، ٻاٽيپر، ٽيٽيهر، لاکا، ڪرارا ۽ ٻيا کهڙن کهڙن قسمن ۽ جنسن جا پکي آهن. پر هنن جي گهرن ۾ جيئن مختلف پکين سان گڏ فوٽو آهن مون وٽ ته هڪ به نه آهي! اسان وٽ ڪا آهي اهڙي جاءِ جتي پکي اچي اسان جي پير ۾ وهن ۽ اسين انهن سان فوٽو ڪڍرائي سگهون؟

اسان وٽ سنڌ ۾ پکين مارڻ جو هي نياڳو ڪلچر هاڻ گذريل اڌ صديءَ کان زور ٿي ويو آهي نه ته اسان ننڍا هئاسين ته ابابيل ۽ چيهن جهڙا پکي به. نه فقط اڏامندي نظر ايندا هئا پر گهرن جي ورانڊن ۾ ڇت ۾ لڳل ڪاٺ جي ڪامن ۾ ڪجهه دير ويهي ساهه پٽيندا هئا. 1959ع جي ڳالهه آهي جڏهن آئون نائين ڪلاس ۾ هوس ته مون کي ناني ايئرگن وٺي ڏني هئي. هالا ۾ پوسٽ آفيس وٽ وڻن تي ۽ پٽ تي ڪيترائي ڳيرا ۽ چتون نظر ايندا هئا، جن تي مون نشانو ٿي چٽيو ته هڪ ٻئي پويان ٻن واٺهڙن مونکي ڏاڍا دڙڪا ڏنا ته آئون بي زبان پکين کي ڇو ٿو مارڻ جي ڪريان؟ نتيجي ۾ مون کي ان ئي پيرين گهر موٽڻو پيو. پر اڄ ڏسان ٿو ته ڪانوَ ۽ ڪٻر جهڙو پکي به انسان جي پاڇي کان پيو ڊڄي ۽ ڪيڏي حيرت جي ڳالهه آهي ته اهي ساڳيا پکي جيڪي هنن يورپي ملڪن جي پارڪن ۾ اسان سان گڏ بينچن تي اچيو وهن يا بس اسٽاپ تي اسان جي پيرن وٽ پيا چڳن، اهيساڳيا پکي اسان جي ملڪ ۾ پهچي، انسان ذات کان خوف پيا کائين ۽ آهستي آهستي سنڌ ۾ اچڻ گهٽائي بارڊر جي ٻئي پار انڊيا جي راجستان ۽ گجرات رياستن ڏي پيا وڃن! مون کي اهوئي افسوس ٿئي ٿو. ان ئي ڳالهه جو ڏک ٿئي ٿو ته اسان جي سنڌ ۾ پکين جي ايڏي مار مارا ڇو ٿي ٿئي. سنڌ ته صوفين جو ديس آهي، سنڌ ته مهمان نوازي کان مشهور آهي، سنڌ ته امن جي ڌرتي آهي.... يا آئون زمان حال جو ”آهي“ ڪدي زمان ماضيءَ جو لفظ

”هو“ سمجهان. سنڌ ۾ ڪبوتر ۽ ڳيري ڪي ته ڇا ڪاري ڪانگ کي به پيار سان ڏٺو ويچي ٿو... ڇي

آءُ ڪانگا ڪر ڳالهه مون سان مون پرين جي
يا اهو به ته ڪانگ آهي جنهن کي عاشقن پنهنجا جان، جگر، جيرا ٿي ڏنا ته،

وڃي ڪاءُ ولايت ۾ جت دوست جو ديرو
ته من هو پڇي هڪ پيرو ته هيءَ قرباني ڪنهن ڏني!

نه فقط سنڌ ۾ پر سڄي نندي کنڊ ۾ پکين کي پنهنجو سمجهيو ٿي ويو. پکين سان پيار ڪيو ويو ٿي.

آ ڪاگا چن چن کايو ماس
اک نينا مت کايو
جنهين پيا ملن کي آس....

اڳاتي دؤر ۾ جڏهن ٽپال جو سرشتو موجود نه هو تڏهن پرين کي پيغام پهچائڻ لاءِ ڪڏهن ڪبوتر تي ياڙيو ويندو هو يا ڪڏهن ”ڪانگل“ جون خدمتون حاصل ڪبيون هيون. ويچارا عاشق پنهنجي راز ۽ نياز جون ڳالهيون به انهن ڪبوترن ۽ ڪانگن سان ڪندا هئا. ڪڏهن ڪڏهن ته پيار جي پيغام رسائڻ جي مهم جوئيءَ دوران ويچارن پکين جي پنهنجي حياتيءَ کي پڻ هاڃو رسندو هو. اردوءَ جو هڪ شاعر اهڙي ئي هڪ منظر جو ذڪر ڪندي چوي ٿو:

خط ڪبوتر ڪس طرح لي جائي بامِ يار پر،
پَر ڪترني ڪو لگي هين، قئنچيان ديوار پر
پر وري پاڻ ئي اٽڪل ڏسيندي حل ٻڌائيس ٿو:
خط ڪبوتر اس طرح لي جائي بام يار پر،
ڪه خط ڪا مضمون هو پرون پر، پر ڪٽين ديوار پر.

شاهه لطيف جو نه فقط انسان ذات لاءِ پر پکين ۽ پسن لاءِ به تمام گهڻو قرب هو. هن ڪنهن به پکي پکڻ کي ڏک نه رسايو. شڪارين کي اجل جي يادگيري ٿو ڏياري جيئن ويچارن گگدامن کي مارڻ کان باز اچن. شاهه صاحب فرمائي ٿو ته:

شڪار تون شهباز جو تون تان منجهه شڪار!

شاهه لطيف پنهنجي نج سنڌي زبان ۾ پکين جي درد کي هن طرح بيان ڪري ٿو:

پکي اڏاٽا پنهنجي ديس: الطاف شيخ

اصل سندي آسري، آيون ڏور ڏري
ڪنيڙان ڀونءِ ڪري، پاڻ پيير ڏکويا پکڙين

شاهه لطيف باز ۽ ڏسي ٿو ۽ ڪرو ۽ ڏسي ٿو ۽ ڳجهه جهڙو ماس کائو پکي ۽ پسي ٿو. سيني جي عادتن کي سامهون رکي فرمائي ٿو:

ڪڻ بورائو باز کي، ڳجهه جي ڪج مَ ڳول،
ڏوڙ جنهن جي ڏوڻ ڏي، رڻ ۾ وتي رول
جو ڀهون ڀاري ڀول، سو هٽان چڏم شڪرو.

مور پکيءَ کي ڪارايل ۽ چوندا آهن. هو پکين جو شڪار نه ڪندو آهي پر نانگ بلائون ناس ڪري ڇڏيندو آهي. شاهه صاحب مورن لاءِ ٿو فرمائي:

سر ۾ سانجهيءَ وار، مون مانداٽا ڪيا
ستون ڏين سپن تي، ڪئين ڪارايل ڪٽدار
ماري نانگ اپار، وه پيتائون وتيين.

سنڌ ۾ چٻون، طوطا، چيها، جهنگلي پکي ۽ هئا. سر سسئي ۾ وٽڪار يا جهنگن جي ڳالهه ڪندي شاهه لطيف فرمائي ٿو:

وڏا وڻ وٽڪار جا، جت چتون چانگارين
۽ هڪ ٻئي هنڌ فرمائين ٿا:
وڏا وڻ وٽڪار جا، چٻون جت چيها

پکين جو واقفڪار وارهه جو سنڌي ليکڪ محمد ابراهيم لاشاري ڪانيئري لاءِ لکي ٿو ته هي ڏنڊ جو پکي آهي، جنهن جو رنگ ڪار مائل ٽيندو آهي. هي آڙي جهڙي پکيءَ کان ٿورو ننڍو ٿئي ٿو. ڳچي ڊگهي ٽيندي اٿس. ڪانيئر جا پيير بدڪ جي پيرن جهڙا هوبهو ٿين. هميشه ڏنڍن ۽ دٻن ۾ رهندو آهي. هن جي پسند جو کاڌو جيت ۽ مٺل مڇي ۽ گاهه هوندو آهي. هي پکي طبيعت ۾ سست ۽ ڪاهل هوندو آهي. ڪانيئرو ٻين پکين کان گهٽ اڏامي سگهندو آهي. لطيف سرڪار ۽ سرڪارايل ۾ ڪانيئر کي اهڃاڻ ٻڌائي انسان ذات کي سستي ۽ ڪاهلائپ کان روڪيو آهي.

ويا مور مري، هنج نه رهيو هڪڙو
وطن ٿيو وري، ڪوڙن ڪانيئرن جو

بهرحال شاهه لطيف پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪانگ تي ڪافي بيت چيا آهن: چي:

گهوڙا! گهڻي پون ووءِ! وڃن نڱئا،
مادر! مٿا مون، ڪانگ لوندا ڪڏهن.

شاهه صاحب سر پورب ۾ فرمائي ٿو:

قريبن جو ڪانگڙو، مٿي ٿار ٿلي
ڪڏيو ڪنيا تو خبرون، ڪيرون ڏيون ڪلي
لائي، جنهن لالن سان، منهنجي بات بلي
سو ور چشمن تي چلي، جو درباري دوس جو.

نہ فقط شاهه لطيف پر سچل بہ پنهنجي شاعريءَ ۾ ڪانگ پکيءَ کي خوب ياد ڪيو آهي: چي

ڪانگل آيم اڄ پريان سندي پار ڏانهن
ڳالهيون ڪيائين سڄڻان، سي روح ٻڌي ڪيو رڄ،
پکي ڪيو ناپڄ، ظاهر ڪيائين زبان سين.

سچل سائين جو ڪانگ تي هڪ ٻيو بيت آهي تہ:

اڄ لاتيون ڪانگ لتيون، سي ڪي سٺو سرتيون
جو ڪهڻ سان ڪهيو وڃهي، ويڙهي منجهہ وتيون،
سنديون راز رتيون، ٿو پڙ ڪري پڌريون.

اسان جي ڳوٺ جي شاعر سيف بخاري ”تنها“ جي هڪ وائي جو بند آهي تہ:

ڪانگُ لنوي مٿي لات....
اڄ تہ منهنجو محب ايندو
اڄ تہ دل ۾ ڪتڪي ٿي
ڪانگل واري سا بات
اڄ تہ منهنجو محب ايندو..

سيف بخاري اسان کان ننڍي عمر ۾ جدا ٿي ويو. مشهور ليکڪ ۽ پروفيسر سيد ممتاز بخاري جو هي

فرزند 20 فيبروري 1977ع تي ڄائو ۽ 19 ورهين جي ڄمار ۾ جڏهن هو NED يونيورسٽي ڪراچي ۾ سول انجنيئرنگ جي ٻئي سال ۾ هو تہ گذاري ويو. سندس شعرن جو مجموعو ”سرس آهي سونهن“ سندس وفات بعد ڇپرايو ويو جنهن جي هڪ وائيءَ جو مٿيون بند آهي.

آخر ۾ ڪانگل تي هڪ ٻيو بيت، جيڪو درازن جي سچل جو آهي.

آءُ ڪانگل ڪائين، تا توي عطر اوتيان
اچي ٻاجهون اوهان جي، اپاٽڪ آئين،
ڏاها گهٽا ڏينهڙا، متان تون لائين،
پيير اڳڙ پائين، تہ منهنجو ساهہ سڌير ٿئي....

ڪيڏو لُڙ مچايو اٿئيءِ او ٽيٽيھر ٽرڙا

گذريل مضمون ۾ ڪانگ پکي تي چيل ڪجھ بيتن جي ڳالھ ڪئيسين. اھڙي طرح ٻين پکين بابت پڻ اسان جي ڪيترن ئي شاعرن شاعري ڪئي آھي. سچل سرمست جو ھڪ بيت آھي.

سگھو اڏامي آءُ، پکيئڙا پرين جا،
سڀ ڪنپ ڪريان تنھنجا، ساڻ جواھر جڙاءُ،
عطر ڪٿوري اوتيان، ٻيا ماڻڪ تو مٿاءُ،
ساري سنھيا ڪي، آڻي ڏج عجيب جا.

شاھ لطيف فرمائي ٿو تہ انسانن کان وڌيڪ پکين ۾ ساڃاھ آھي جو ھو وڳر ڪيو پاڻ ۾ پريت ونديين ٿا پر ھيڏانھن انسان انسان کان وئون پيو وڃي!

وڳر ڪيو وتن پرت نہ ڇنن پاڻ ۾
پسو پکيئڙن ماڙھنئان ميٺ گھڻو.

ڳنگ ھڪ قسم جو پاڻيءَ جو پکي ٿئي ٿو. ڪنگ جو رنگ اڇو ٿيندو آھي. سندس ڳچي ۽ ٽنگون ڊگھيون ٿين. پير ۽ چھنب ڪاري ٿئيس. بقول محمد ابراھيم لاشاريءَ جي، ھي پکي ٻگھ جو قسم سمجھڻ کپي. جيتوڻيڪ قد ۽ وزن ۾ ٻگھ کان ننڍو ٿئي ٿو. ڪنگ جي خوراڪ مڇي، ڏيڏر، تڏ وغيره آھي. سر سھڻي ۾ شاھ لطيف ڪنگ ۽ ٻگھ تي ھن طرح نظر وڌي آھي.

ڪانڌي ڳنگ ٿياس، وَھَڻُ جنازو سُھڻي
ٻگھا جي ٻيٽن جا ڪلھا تن ڏناس
اکين مَلَڪَ ڏِٺاس، توءِ من ڪاڍو ميھار ڏي.

مٿين بيت ۾ وَھَڻُ جو مطلب پاڻي جو وھڪرو آھي. مَلَڪَ معنيٰ ملائڪ، حساب ڀچندڙ فرشتا (منڪر ۽ نڪير)، ڪاڍو ميھار ڏي اشارو آھي معنيٰ ھن جي ڪشش (ڇِڪَ) ميھار ڏي ئي آھي. سھڻيءَ جو ميھار لاءِ نينھن اَمر آھي. موت ڪانپوءِ بہ سھڻيءَ جي دل جو لاڙو ميھار ڏي آھي. مٿين بيت ۾ شاھ لطيف فرمائي ٿو تہ ڪنگ سندس ڪانڌي ٿيا ۽ درياھ جو وھڪرو سندس جنازو، ٻيٽن جي ٻگھن ڪيس ڪلھا ڏنا. حساب ڀچندڙ فرشتا اچي اڳيان بيٺس، تہ بہ من جو لاڙو ميھار ڏانھن ھوس.
شاھ جو ھڪ ٻيو شعر آھي:

اڇو پاڻي لڙ ٿيو ڪالوڙيو ڪنگن

ايندي لڄ مرن، تنھن سر مٿي ھنجڙا.

پاڻي جي پکين جو ذڪر شاھہ صاحب ھڪ جدا سر ڪارايل ۾ ڪيو آھي. ھنج ۽ للو پکي پاڻيءَ وارن پکين ۾ سڀني مھانڊي وارا ۽ وڏڙ پکي ٿين ٿا. ڪنگ ۽ بگھہ پکي بہ تنگن ڏگھا اڇا پکي ٿين ٿا، جن جو گذران جيئڻ مٿي لکي آيو آھيان تہ پاڻي جي جيتن ۽ مڇين تي آھي پر ٻنھي قسم جي پکين جي ڍيل ڍول ۾ وڏو فرق آھي. شاھہ صاحب پنھنجي ديس جي انھن پکين کي ڏسي ٿو. ھو ھنج کي خاص انداز ۾ نصيحت ڪندي چوي ٿو تہ:

ھاريا ھنج، بگھن سين، ڪيھي ٻڌين ٻيلھہ،
ميرو متائج تون، اڇي ڪر اڪيل،
ڪنگن سان ڪويل، للا جم لڙ پئين.

مولانا دين محمد وفائيءَ پنھنجي مضمون "شاھہ جي شاعريءَ ۾ پکين جو ذڪر" ۾ مٿين بيت جي ڏکين لفظن جي معنيٰ ھن ريت لکي آھي تہ ھاريا معنيٰ بيڪار، ٻيلھہ معنيٰ دوستي، اڪيل معنيٰ اڪلائڻ، ڪويل معنيٰ بي وقتو جم معنيٰ چو لڙ پوڻ معنيٰ پاڻيءَ ۾ ترڻ.
شاھہ جو ھڪ ٻيو بيت آھي:

ھنجن سان ھيڪار، جي ڳڻ ڪري نھارين
بگھن ساڻ ٻھار، ٻيلھہ نہ ٻڌين ڪڏھن.
شاھہ عبدالڪريم بلڙي واري جو ھڪ بيت آھي:
ھنج تہ تيئن ھوءِ، اونھي ۾ اوڙاھہ جو
ھي ڪانيرو ڪوءِ، ڇاڇر ۾ ڇيرون ڪري.

۽ شاھہ لطيف جو ھنجن بابت اھو بيت تہ ھر ھڪ ٻڌو ھوندو تہ:

ويا مور مري ھنج نہ رھيو ھيڪڙو
وطن ٿيو وري، ڪوڙن ڪانئيرن جو.

ڍنڍ جي پکين ۾ ڪانگ جھڙا ڪارا پکي بہ ٿيندا آھن، جن کي ڪانئيرو سڏيندا آھن. انھن جون عادتون نہ ھنجن جھڙيون ھونديون آھن نہ وري للن جھڙيون. مڇي جي ورن لاءِ پاڻيءَ کي ميرو لڙو ڪري ڇڏيندا آھن.
شاھہ لطيف ٿو فرمائي:

سر وڃايو سرهو ڪو، وڙن ڪانيرن
آڌي رات اٿي ڪري، ددا دانهون ڪن
سندي ذات هنجن، منهن ڪوڙي موتي چڻي.

ڪانوَ جو رات جو لنوڻ سنڌي رسمن موجب بدسوڻ آهي. مٿين بيت ۾ شاهه صاحب ان ڏانهن اشارو ڪندي ڪانئرن جي بد ذات (بي وڙائتي عادت) ڏي اشارو ٿو ڪري.

هنج پاڻيءَ جو پکي آهي. هنج ٻين ڍنڍ وارن پکين جيان خوراڪ ۾ مڇي جي در ۽ گاهه تي گذران نه ڪندو آهي. هن جو چوڻو ماڻڪ ۽ موتي هوندا آهن. هنج اونهي جو اسرار ڄاڻندو آهي. سوين فوٽن جو غوطو هڻي وڃي موتي ڪڍي موٽندو آهي. هنج پکي پٽر ڪي پاڻي ڪرڻ جي سگهه رکي ٿو. هو هڪ موتي پيٽ ۾ ٻڌي پنهنجي اڄ ٻڪ لاهيندو آهي. اهو موتي ڳري ڪاچ ٻڄي ويندو آهي ته هو هفتن جو ڍوءُ پنهنجي جسم ۾ پيري ڇڏيندو آهي. ڀٽائي هنج لاءِ هڪ هنڌ چوي ٿو:

ماڻڪ چوڻو جن جو، هنج حضوري سي،
چلر ۾ چهنب هڻي، مڇي کين نه اي،
لوڪ نه لکئا ئي، جيلاهه پوڻن ٻگهن ته گڏئا.

شاهه جو هڪ ٻيو بيت آهي:
سرهو سر وڃايو ڪوڙن ڪانئيرن
رڻا روهه وڃن تنهن هيٺائيءَ ڪان هنجڙا.

مولانا دين محمدوفائيءَ شاهه جي شاعري ۾ پکين جو ذڪر ڪندي هڪ هنڌ لکي ٿو ته هيءَ دنيا ساگر آهي. سالڪ هن هنج پکي مثل آهن. هن دنيا ۾ نفساني خواهشن جا موئرا ۽ ڪاٺ جا ڪرنگهه ناهي نيڪ انسانن جي ڦاسائڻ لاءِ جتن ڪيا وڃن ٿا. تنهن ڪري شاهه صاحب انهن حالتن ڏانهن پنهنجي شعر ۾ اشارا ڪيا آهن. سالڪ کي چوي ٿو ته، دنيا جي گندگين ڪان جند ڇڏائي اڳتي وڌ نه ته شڪارين جو طعام ٿي ويندين.

آءُ اڏامي هنجڙا، سر ۾ سارينئي
هتان مارينئي، پارهيڙي پهه ڪري.

پرديسي پکين ۾ پاڻي سان واسطو رکندڙ هڪ پکي ٻگهه به آهي. جنهن کي اسان جي ننڍي ڪنڌ جا ڪي ماڻهو درويش پکي سمجهندا آهن ۽ ڪيس ٻگهه ڀڳت به چون ته ڪي هن کي احمق ۽ بي افعالو پکي ڪوٺين. سنڌي جو ڪالم نويس ابراهيم لاشاري صاحب ٻگهه پکيءَ لاءِ لکي ٿو ته هي ڪنگ وانگر هڪ پاڻي جو پکي آهي. رنگ جو اڇو ٿيندو آهي. ڳچي ڊگهي، پير ۽ چهنب ڦڪي ٿيندي اٿس.

ڪيترن ٻگهہ پکين جي ٽِڪڙ (مٿو) بہ ڦڪي رنگ جو ٿيندو آهي. گهڻن ٻگهن ڪي مٿي تي گل جهڙي چوٽي بہ ٿيندي آهي. ٻگهہ پکي اڪثر ڪري هڪ ٽنگ تي بيهندو آهي. ٻگهہ جون اکيون هميشہ پوريون (بند) پيون هونديون اٿس. جڏهن مڇي يا ٻيو ڪو شڪار ور پوندو اٿس تہ امالڪ ٽپ ڏئي ان جو شڪار آسانيءَ سان ڪري وٺندو آهي. ٻگهہ پنهنجي خوراڪ اڪثر ڪري ڏُٻن مان در، مڇي، ڏيڏر، گاهہ، جيت ۽ ڪِن ڦِٽ بہ کائيندو آهي. شاهہ لطيف ٻگهہ جو ذڪر هن طرح فرمايو آهي

ٻگهن سان ٻاڻ هٽي اڏاڻو آڪاس
جتي پرين سندياس سوسر مٿي هنجڙو.

شاهہ عبدالڪريم بلڙي واري جو هڪ بيت آهي

سڪ روحاني سامين، جسمي جاهلن
ٻگهہ نہ مڇي من، پارس پسن ڪين ڪي.

سنڌ ۾ ايندڙ پرديسي پکين ۾ ڪونج جو وڏو شان آهي. هوءَ سونهن ۽ امن جو پکي سمجهيو وڃي ٿو ۽ ٽولن ۾ ٿي هلڻ ڪري هي پکي ٻڌي ۽ ڀائپي جي علامت پڻ سمجهيو وڃي ٿو. ڪونج کي بہ اسان جي ڪيترن ئي شاعرن پنهنجن شعرن ۾ ياد ڪيو آهي، راڳيندڙن هن کي راڳن، ڪافين ۽ ڳيچن ۾ ڳايو آهي. ملائيشيا ۾ هندو سنڌين وٽ ڪاڄن ۾ ڪنوار جي سونهن جي شان ۾ اهو راڳ اڪثر ڳايو ويندو آهي تہ،

ڪونج پکيءَ جا پار اٿئي
سنهڙي ڳچيءَ ۾ هار اٿئي.

ڪونج جي ڊگهي ڳچي سونهن جي نشاني سمجهي وڃي ٿي. شاهہ صاحب هن مهمان پکيءَ لاءِ چوي ٿو

قسمت آنديون ڪونجڙيون، وطن سندن روهہ
ڪنهن جو ڪونهي ڏوهہ، رزق رازق هٿ ۾.

شاهہ لطيف سر ڏهر ۾ خاص طور ڪونج پکي کي ڳايو آهي:

روهِہ راماڻا ڪن، اڄ پڻ هلڻ هاريون،
ڪَر ڳِلُ ڪونجڙين، رائي ۾ رات ڪيو.

روهہ معنيٰ جبل ۽ راماڻا معنيٰ دانهون، ڪوڪاٽون. ڪرڱل معنيٰ هل هلاچو ۽ رائي جي معنيٰ بہ جبل آهي.

ان ئي سر ۾ هڪ ٻئي بيت ۾ آهي تہ:

وَڳُرَ وِيا وَهي، ڪالهہ تنهنجا ڪونجڙيؤ!
ڪنديءَ ڪوهہ رهي، سَرَ ۾ سپرين ري؟

هڪ ٻئي بيت ۾ شاهہ لطيف ٿو فرمائي:

ڪونجون ٿيون ڪُڪن، جيڪس هلڻ هاريون
ٻچا پو آٽَن، وڃن وانڌا ڪنديون.

ڪونج پکي تي شيخ اياز جو هڪ خوبصورت شعر هن ريت آهي تہ:

ڪونج ڳرڪي پئي ڪا اتر پار جي
ياد آئي اسان کي وري يار جي!

بهرحال پکين تي خاص ڪري پرديسي پکين کي، جن ۾ ڏگوش، آڙيون، نيرڳ، سارس، ٽيٽيهر بہ اچي وڃن ٿا، اسان جي ڪيترن ئي شاعرن پنهنجن شعرن ۾ ياد ڪيو آهي. آخر ۾ هتي بہ چار ٻيا بہ اهڙا شعر لکان ٿو. دادوءَ جي مشهور شاعر بشير سيتائيءَ جو هڪ سهڻو شعر آهي تہ:

منهنجي لڙڪن جي ڍنڍ تي سارس
تون لٿو هئين سا اڄ سڪي وئي آ.

دادوءَ جي هڪ ٻئي شاعر ابل اداس ٻبر بہ سارس کي هن ريت ياد ڪيو آهي تہ:

سارس جهڙا خواب لٿا هن،
نيڻن جي اڄ ڍنڍ ۾ ڪيڏا.

نوجوان شاعر ابل اداس جي شاعري اڪثر سوجهرو رسالي ۾ اچي ٿي، جنهن تان مون هي مٿيون شعر کنيو آهي. بشير سيتائيءَ جو هڪ ٻيو شعر آهي:

ذهن جي منڇر تي يادن جا لٿا آهن ڏگوش
پر غمِ دوران بہ ڪيڏو آ شڪار الامان.

ڊگوش هڪ خوبصورت بدڪ جهڙو پکي ٿئي ٿو جنهن کي هيڏانهن يورپ ۾ ”پن ٽيل“ سڏين. سندس ڪيٽريون ئي جنسون آهن. جن مان ڪي هيڏانهن سئيڊن ۽ ناروي پاسي نظر اچن ٿيون ته ڪي روس جي اتراهن ۽ بلقاني رياستن ۾. پر ڊگوشن جون سڀ جنسون، سياري ۾ سنڌ جي ڍنڍن تي اچيو نڪرن. اهڙي طرح هڪ ٻيو بيحد خوبصورت پاڻي جو پکي نيرڳ آهي، جنهن کي هتي يورپ ۾ ”مالارڊ اناس“ سڏين ٿا. هن پکيءَ جون به ڪيٽريونئي جنسون سنڌ ۾ اچن ٿيون. سنڌي ادبي سنگت ڪراچي برانچ جي سيڪريٽري بلوچ صحبت علي جيڪو هاڻ پاڻ کي ”تنها“ صحبت سڏائي ٿو جو هڪ شعر آهي:

ابر اٻري آئيا، وٺو ڪيڏو مينهن
نيرڳ تنهنجو نينهن، ٿيو ڪينجهر ڪپ سان.

۽ آخر ۾ هڪ دفعو وري بشير سيتائي جو هڪ شعر جنهن ۾ هن ٽيٽيهر (پلوور پکيءَ) کي ياد ڪيو آهي: چي

تنهنجي ڪن تي ڪو نہ پون ٿيون، هنجن جون ٻوليون
ڪيڏو لڙ مچايو اٿئي او ٽيٽيهر ٽرڙا........

ٻڳهي لڏپلاڻ ڪندڙ پکين

ڪيترن ماڻهن کي ٻين سڀني جانور پسند نه هجن پر پکي پنهنجي سونهن، رنگن ۽ ننڍي سائيز ڪري سڀني کي پيارا لڳن ٿا. اسان به پکين کي صحيح طرح ملائيشيا ۾ ڏٺو. ملائيشيا ۾ اٺ نَوَ سال کن رهڻ دوران اسان جو گهر سمنڊ جي ڪناري تي هو. يعني هڪ پاسي ’ملاڪا ڇڳي سمنڊ‘ (Malacca Strait) جو ٿانگهو ڪنارو (Beach) هو ته ٻئي طرف گهاٽو جهنگل. جهنگل به اهڙو جو سنڌ ۾ رهي مون تصور نٿي ڪري سگهيو. انهي جهنگل ۾ ملائيشيا جي ميريٽائيم اڪيڊمي هئي، جتي ملائيشيا جا جهازران ڪلاسن ۾ ٿيوري پڙهندا هئا ته سمنڊ تي جهاز هلائڻ جي سکيا وٺندا هئا.

جهنگل ڪري نانگ بلائن ۽ زهريلن جيتن ۽ ماڪوڙين ۽ ڏيڏرن جو آزار ضرور هوندو هو. اگوانا (وڏن سانڊن) پولڙن ۽ ٻين ننڍين وڏن جانورن جي به ڪجهه مصيبت هئي پر چوڏاري ڇا ته سهڻا پکي نظر ايندا هئا. صبح ساڻ هنن رنگين پکين جون لاتيون ٻڌڻ وٽان هيون. رستي تي ڪريل ڪنپ گڏ ڪرڻ جهڙا هوندا هئا. اسان ته سنڌ ۾ فقط هڪ قسم جو سائي رنگ جو طوطو ڏٺو پر هتي ڇا ڇا پهلوان ۽ رنگين قسم جا طوطا ڏسڻ ۾ آيا ٿي، جن کي ملئي ماڻهو پنهنجي زبان ۾ پوڙهي پيڻ (ڪاڪا تئا) سڏين ۽ ان ملئي نالي تان انگريزي نالو ڪاڪئٽو (Cockatoo) جُڙيو.

ملائيشيا ۾ رهڻ دوران هڪ طرف جهنگل جا پکي نظر ايندا هئا ته ٻئي طرف، سمنڊ جي ڪناري تي پاڻي جا پکي نظر ايندا هئا. ڪجهه پکي وري اهڙا هوندا هئا، جيڪي خوراڪ ۾ ننڍيون مڇيون، ڏيڏر ۽ ٻيون آبي شيون کائڻ ڪري ڪناري تي ڇڳندي نظر ايندا هئا پر گهمڻ ۽ سير سپاٽي لاءِ جهنگل ڏي هليا ويندا هئا. جنهن وقت ڇول گهٽبي هئي، يعني Low Tide ٿيندي هئي ته ان وقت هو جهنگل مان موٽي ڪناري تي اچي آبي ساهوارن کي کائيندا هئا. ظاهر آهي وير لهڻ تي ڪيترائي مڇيون، ڪيڪڙن، گانگٽن ۽ ٻين سامونڊي ساهوارين شين جا ٻچا پنيان رهجي وڃن ٿا، جيڪي گپ ۽ پاڻي جي ننڍين دٻن ۾ ڦُڏڪندا رهن ٿا، جن تي هي پکي ميزباني ڪن ٿا. قدرت جي تعريف ڪان رهي نٿو سگهجي جنهن هڪ طرف هنن پکين کي سهڻا رنگ ڏنا آهن ته ٻئي طرف هنن جون عجيب عادتون ۽ چاڻ آهي. روزانو ٻه دفعا وير لهي ٿي ۽ ٻه دفعا وير چڙهي ٿي پر دنيا ۾ ڪنهن به سمنڊ تي ان جو ساڳيو ٽائيم ناهي. اها روزانو چنڊ وانگر ڪجهه وقت جي فرق سان چڙهي ٿي، جيڪا سڄي سال جي اسان وٽ چارٽ ۾ لکيل ٿئي، جنهن کي اسان سج جي ايرڻ لهڻ وانگر حساب ڪري اڳوات لکون ٿا. پر هنن پکين جو اهو ڪمال آهي ته هنن کي ڪيئن ٿو الهام ٿئي جو هو هر روز صحيح وقت تي جهنگل کان موٽيو اچن!

ڪيڪڙو وڏي وير اچڻ تي زمين کوٽي اندر لڪي وڃي ٿو ۽ ڇهه ڪلاڪ کن ننڊ ڪري پوءِ وير لهڻ تي سڄاڳ ٿي ٻاهر نڪري اچي ٿو. تجربي خاطر توهان هن کي ڪاٺ جي

پيتيءَ ۾ بند ڪريو. جيئن هو سمنڊ کي ڏسي نہ سگهي. توهان ڏسندائو تہ وير چڙهڻ تي High Tide ٿيڻ تي هو اکيون پوري سمهي رهي ٿو. ڇهہ ڪلاڪن بعد Low Tide ٿيڻ تي اکيون کولي جاڳي ٿو ۽ هر روز وير چڙهڻ جي وقت ۾ اڌ ڪلاڪ کن جو فرق اچي ٿو.

ناروي جي هڪ ننڍڙي جابلو ٻيٽ تي اونهاري جي موسم ۾ اتي هڪ خاص قسم جا پکي سنهن ڪکن مان خوبصورت آکيرو ٺاهي ان ۾ آنا لاهي ٿو. اهو آکيرو ڏسڻ وٽان آهي ۽ هنن پکين جو ذڪر مون "ملير ڪان مالمو" يا "يورپ جا ڏينهن يورپ جون راتيون" ڪتاب ۾ بہ ڪيو آهي تہ هي پکي آکيري ٺاهڻ جا ماهر آهن. وڏا آرٽسٽ آهن. ماڻهن جو اهو خيال هو تہ هي پکي پنهنجن وڏن آکيرا ٺاهيندو ڏسي ٺاهڻ سکن ٿا. سائنسدانن ڇا ڪيو جو هنن پکين جي جوڙيءَ کي پڃري ۾ رکي هن کان اتي ئي سندن بيضا ڦوڙايائون. ان بعد انهن بيضن مان نڪتل ٻچن کي وڏو ڪري انهن کان انهن جا آنا ڦوڙايائون اهڙي طرح ڇئن جنريشن (ٽهين) کي پڃري ۾ رکي پنجينءَ کي آزاد ڪري جنگل ۾ ڇڏيائون. هنن ڏٺو تہ هنن پکين جن ڪڏهن پنهنجن ابن، ڏاڏن، پڙڏاڏن کان آکيرو ٺاهڻ نہ سکيو نہ ڏٺو اُهي ساڳيو آکيرو ٺاهڻ لڳا، جيڪي هنن جا جهونا ٺاهيندا رهيا! ڪيڏي وڏي قدرت جي ڪاريگري آهي! ڪنهن سائنسدان خوب چيو آهي تہ پکين يا تارن تي غور ڪرڻ وارو ڪڏهن بہ دهريو ٿي نٿو سگهي. يا بقول هڪ آمريڪن نئچرلسٽ مسٽر واٽرٽن جي تہ پکي اسان لاءِ معجزو آهن. جن تي غور ڪرڻ سان ان جي خلقڻهار اڳيان جهڪڻ تي دل چوي ٿي. "We Can but bow"

پکين کي غور سان ڏسڻ جو مونکي سئيڊن ۾ بہ سٺو موقعو مليو. جتي تقريباً سؤ سيڪڙو هجرت ڪرڻ وارا پکي Migratory Birds رهيا ٿي، جيڪي سياري جون ٿڌيون هوائون لڳڻ سان ڏکڻ طرف اسان جي ايشيائي يا آفريڪي ملڪن ڏي لڏي ويا ٿي. سئيڊن ۽ فنلئنڊ ۾ جتي مون کي تعليم سان وابستہ فيلڊ ورڪ جي سلسلي ۾ رهڻو پيو ٿي، پاڙي ۾ ڪجهہ اهڙا بہ شاگرد رهيا ٿي، جن پکين جي ڪنهن جنس تي يا انهن جي عادتن تي يا انهن جي Behavior تي ڊاڪٽوريٽ (پي ايچ ڊي) ڪئي ٿي. هنن کان پکين بابت دلچسپ ڳالهيون غور سان ٻڌندو هوس ۽ ساڳي وقت هنن کان ڪي سوال بہ ڪندو هوس. هونءَ بہ پکين بابت اخبار يا رسالي ۾ ڪو مضمون نظر ايندو آهي تہ ان کي غور ۽ دلچسپي سان پڙهندو رهان ٿو ۽ ڪيترين ڳالهين نوٽ بہ ڪندو رهان ٿو جن مان ڪجهہ هتي پڙهندڙن جي دلچسپي لاءِ Share ڪرڻ چاهيان ٿو. جيئن تہ هي سموريون ڳالهيون مختلف وقتن تي ۽ مختلف ذريعن کان حاصل ٿيل آهن، انهيءَ ڪري ضروري ناهي تہ منجهن ڪو تسلسل هجي يا اهي عنوان تحت هجن. بس سمجهو تہ Random آهن. پر انسان لاءِ انهن ڳالهين جي ڄاڻ بہ ضروري آهي، جنهن ذريعي هڪ انسان کي قدرت جي وڏائيءَ جو اعتراف ڪرڻو پوي ٿو چاهي هن جو واسطو ڪهڙي بہ مذهب سان هجي.

پکيءَ کي اڏامڻ لائق بنائڻ لاءِ قدرت هن کي هر خيال کان هلڪو بنايو آهي. جتي جانورن جا هڏا، وزن ۾ گهڻو ۽ ٿلها ٿين ٿا، اتي پکين جا هڏا بيحد هلڪا ۽ پورا ٿين ٿا ۽ ڪين

ڏندن بدران ڇهنبون آهن. ان ريت سندن ڏندن ۾ چاڙهين جي وزن جي بچت ڪئي وئي آهي.

پکيءَ جي نہ فقط نظر تکي ٿئي ٿي پر اک جي سائيز بہ وڏي ٿئي ٿي. پکيءَ جي جيڪا اک اسان کي ظاهري طرح نظر اچي ٿي اها سندس سڄي اک جو فقط هڪ ننڍڙو حصو آهي. سندس مٿي ۾ ايڏو ميڇالو نہ آهي، جيڏيون اکيون آهن. ڪن پکين جي تہ فقط هڪ اک بہ سڄي ميڇالي کان وڏي ٿئي ٿي. ڪيترن بازن ۾ ڇپرن جي اک جا بال اسان انسانن جي Eye ball کان بہ وڏا آهن. ڪيترن شڪاري پکين جي نظر اسان کان ڏهوڻ آهي. هو هڪ ميل کان مٿي جي فاصلي تان شڪار کي ڏسي سگهن ٿا.

ڪيترن نر پکين جي گلي ۾ قدرت اهڙو سرندو Syrinx رکيو آهي، جنهن مان هو مختلف سر ڪڍي مادي پکين کي ريجهائي سگهن ٿا.

هجرت ڪندڙ پکي 5000 فٽن جي بلندي تي اڏامن ٿا ۽ هر سال هزارين ميلن جو سفر ڪري ڏکڻ ڏي وڃن ٿا ۽ سيارو گذاري وري پنهنجي وطن ورن ٿا. هندستان تي حڪومت ڪندڙ انگريز ٿا ياد اچن جيڪي سياري جي موسم دهليءَ ۾ گذاريندا هئا تہ اونهاري جا گرم مهينا شملي ۾. هرهڪ آفيسر پنهنجن ڪلارڪ ڪڙن، پٽيوالن ۽ فائيلن سان گڏ لڏپلاڻ ڪندو هو. ان وانگر هي Migratory Birds ڪن ٿا. ڪي پکي تہ اتر ڪئناڊا جي ٿڌ کان بچڻ لاءِ برازيل ۾ سيارو گذارين ٿا. يعني هو 4000 ميل اوٽ ۽ 4000 ميل موٽ جو سفر هر سال ڪن ٿا. ٽيٽيهر جهڙو هڪ پکي جيڪو هتي Golden Plover سڏجي ٿو هر سال ناروي ۾ سئيڊن جي سخت سيءَ کان بچڻ لاءِ 8000 ميلن جو سفر طئي ڪري ڏکڻ آمريڪا جي ملڪ برازيل وڃي ٿو. هي پکي ڪيئن ٿا هر سال ساڳيا رستا وٺي پنهنجين منزلن تي پهچن، قدرت جو اهڙو ڪارنامو آهي، جنهن جي اڃان انسان کي صحيح ڄاڻ ئي نہ پئجي سگهي آهي.

جاگرافي ۽ نيويگيشن جي سالن جا سال تعليم ۽ سکيا وٺڻ بعد، رڳو ڪراچي کان ممبئي يا ممباسا وڃڻ لاءِ بہ سمنڊ جي چپي چپي جا سمورا چارٽ (سمنڊ جا نقشا) پاڻ سان کڻون ٿا. سئٽيلائيٽ نيويگيٽر جي سهوليت هوندي سيڪسٽنٽ بہ کڻون ٿا، جيئن ان ذريعي چنڊ تارن جو بہ حساب لڳائي پڪ ڪري سگهون تہ صحيح واٽ تي آهيون يا نہ. ۽ الله نہ ڪري جيڪڏهن سمنڊ تي طوفان ٿو اچي تہ پوڙهن جهازرانن کي بہ پگهر اچيو وڃن. ڇو جو جهازن اسان جي مرضي واري راهہ تان رڙهيو (ڊِرفٽ ٿيو) وڃي. ڪاڏي پيتي ۽ پاٽي جهڙو سامان الڳ ڪٽو ٿا تہ جيئن مٿان راهہ کان پٽڪي وڃون ۽ وڏيڪ ڏينهن لڳي وڃن تہ ڪاڏو خوراڪ تہ هجي ۽ سياري جي موسم ۾ جڏهن يورپ پاسي تيز هوائون ۽ ڏنڌ اسان جهازرانن جون وايون بتال ٿو ڪري تہ نقشن ۽ ريڊارن هوندي اسان مڪاني جهازران سُونهن (Pilot) کي کڻون ٿا تہ اسان جي مدد ۽ رهنمائي ڪن ۽ هو هئمبرگ کان راٽرڊم ۾، يا ڪوپن هيگن کان انٽورپ بندرگاهہ تائين پڄائي اچن ۽ هيءَ خدا جي مخلوق (مهاجر پکي) بنا نقشن ۽ بين نخرن جي، الله جي آسري جبلن، ريگستانن ۽ سمندن مٿان پيا ڏينهن رات اڏامن. شروع ۾ تہ آئون سمجهندو هوس تہ هنن مان پڪ ڪو پوڙهو پکي اڳيان هلندو هوندو، جنهن کي باقي

قومر فالو ڪندي هوندي. پر جهاز جي ڊيڪ (عرشي) تي ليٽي مٿان ڪوچ ڪندڙ پکين کي غور سان ڏٺم تہ اهڙي ڪا ڳالهہ ناهي. رکي رکي اڳيان اڏامندڙ پکي پٺيان ٿيو وڃن ۽ پٺين مان ڪڏهن ڪو تہ ڪڏهن ڪو هن جاءِ تي ليڊر ٿيو وڃي. ڪڏهن تہ پکي قطار جنهن کي ڊرل (پريڊ) جي زبان ۾ ”سنگل فائيل“ سڏجي، اها سڄي قطار اڳيان وڌندي رهي ٿي، ڪڏهن تہ هي پکي انگريزي جي اکر ’V‘ جي شڪل ۾ اڏامن ٿا.

۽ هي پکي ڪراچي کان ممبئي تائين ڪو 400 کن ميلن جو سفر نٿا ڪن پر هزارين ميل اڏامن ٿا. هيڏانهن ناروي سئيڊن پاسي، جتان هي مضمون لکي رهيو آهيان، سِي گل (Sea Gull) پکيءَ جهڙو پاڻيءَ جو پکي آهي، جنهن کي هن پاسي جا ماڻهو پنهنجي مڪاني ٻولين جي نالي سان سڏين ٿا پر عام طرح انگريزي نالي ’آرڪٽڪ ٽرن‘ سان سڏيو وڃي ٿو. ٽرن پکي اسان وٽ سنڌ ۾ بہ سياري ۾ نظر اچي ٿو جنهن کي سنڌيءَ ۾ بہ ”ٽرن“ سڏيو وڃي ٿو پر هيڏانهن ايندڙ سانگهڙ ۽ دادو جي همراهن ٻڌايو تہ هتي جي هن Arctic Tern پکي جي هڪ ٻي جنس جيڪا سانگهڙ ۽ منڇر ۾ نظر اچي ٿي، ان کي سنڌ ۾ ڪنائي سڏيو وڃي ٿو. هتي رهندڙ ايراني هن پکي کي خرشند بہ سڏين. بهرحال اسان وٽ ڪراچي ۽ بدين پاسي سمنڊ تي اڏامندڙ Seagull پکين جو هي سوٽ ماسات ئي سڏجي. سندس ڊيگهہ 13 کان 15 انچ ٿيندي ۽ هڪ پَرَ جي ڪنڊ کان ٻي پر جي ڪنڊ تائين ماپ (Wing Span) 26 کان 30 انچن تائين ٿيندي. سندس مٿي جو مٿيون حصو اکين تائين ڪارو ٿئيس. اکيون بہ ڪاريون ٿينس. سندس ڳلن وارو ۽ هيٺيون حصو کير جهڙو اڇو ٿئيس. سندس پَرن جو مٿاهون حصو هلڪي سليٽي رنگ جو ٿئيس. چهنب ۽ پيرن جو رنگ رت جهڙو ڳاڙهو ٿئي. بيحد دلير ۽ ٻي ڊپو پکي آهي. جهاز جو بورچي رڌڻي جي صفائي بعد بچيل سچيل ڪاڌو جڏهن سمنڊ ۾ اڇلائيندو آهي تہ سي گل جهڙا پکي ڊبل روٽي ۽ مانيءَ جا ڪنا ڪٽي کائيندا پر هي پکي ”آرڪٽڪ ٽرن“ ٽٻي هڻي پنهنجي لاءِ تازي مڇي ڪڍي وٺندو ۽ مڇي بہ جهڙي تهڙي نہ پر سندس قدبت جيڏي. خاص ڪري eelجهڙيون مڇيون ڦاسائي کائي. مون وٽ هن پکيءَ جا ڏاڍا فوٽو آهن. ڪي اڏامندي، ڪي پاڻيءَ ۾ ٽٻي هڻندي، ڪنهن ۾ هو وات ۾ مڇيءَ سان آهي. اتر طرف سج منجهند جو بہ هيٺ ٿئي ان ڪري هر فوٽو بيحد چٽو ۽ سٺو اچي ٿو. اهي فوٽو پڙهندڙن سان Share ڪرڻ تي دل چوي ٿي پر اخبار يا رسالي ۾ گنجائش نہ هجڻ ڪري نٿا ڇپجن ان ڪري منهنجي اها ئي ڪوشش هوندي آهي تہ ڪالم ڇپجڻ بعد اهي فوٽو پڙهندڙن کي اِي ميل ڪيا وڃن. بهرحال اتر قطب جي سمنڊن جو رهاڪو هي پکي ”آرڪٽڪ ٽرن“ سمنڊ ۾ ٽٻي هڻي مڇي ڦاسائڻ ۾ هوشيار آهي. ڪڏهن ڪڏهن تہ هو غوطو هڻي بہ مڇيون چهنب ۾ جهلي ٻاهر نڪرندو آهي. ٻن مڇين کي هڪ ئي وقت چهنب ۾ ڪيئن ٿو جهلي، اهو هن آرڪٽڪ ٽرن پکيءَ جو ڪمال آهي ۽ توهان کي حيرت ٿيندي تہ ڪئناڊا ۽ آئسلئنڊ جي وچ واري سمنڊ ۾ مون هڪ اهڙي ٽرن جي بہ تصوير ڪڍي آهي جنهن جي وات ۾ هڪ ئي وقت ٽي مڇيون آهن! پر هن پکيءَ جو جيڪو وڏو ڪمال آهي ۽ قدرت جو ڪرشمو چئجي، اها هن جي ڊگهي لڏڻ پلاڻ آهي. آرڪٽڪ ٽرن دنيا جو اهو

Migratory پکي آهي، جيڪو هر سال سيپ کان ٻگهو سفر ڪري ٿو. هو اتر قطب واري سمنڊ Arctic Sea کان اڏامي ٿو تہ ٻاويهہ هزار ڪلو ميٽر جو سفر ڪري ڏکڻ قطب واري سمنڊ Antarctic ۾ اچيو دنگ ڪري! هو روزانو 240 ڪلو ميٽر اڏامي ٿو. سائنسدانن کي پهرين شڪ هو تہ ائين نہ هوندو پوءِ هنن هتان ناروي کان ڪجهہ آرڪٽڪ ٽرن پکين جي پيرن ۾ اليڪٽرانڪ جا ڇلا چاڙهيا ۽ ٽن مهينن بعد هي پکي آسٽريليا ۽ نيوزيلنڊ ۾ رڊار ذريعي لڌا ويا.

سمنڊ تي جهاز هلائيندڙيا مسافر، ڊيڪ تي ليٽي ڏسندا تہ مٿي ڪونجون، آڙيون، نيرڳ ۽ هنجر هجن يا نہ پر هي پکي Arctic Tern هر وقت سفر ۾ نظر ايندا پوءِ پلي ائٽلانٽڪ سمنڊ هجي يا پئسفڪ سمنڊ! هنن پکين جا ولر ڪڏهن ڏکڻ طرف پيا ويندا تہ ڪڏهن اتر طرف. نئين ماڻهوءَ لاءِ هن پکيءَ جي بهترين سڃاڻپ سندس ٻگهو پڇ آهي جيڪو آخر ۾ ابابيل پکيءَ جي پڇ جهڙو ڪئنچيءَ جهڙو نظر اچي ٿو.

پکين ۾ Navigation جي قوت

هڪ دفعو پاڻ وري پکين بابت حيرت انگيز ۽ دلچسپ ڳالهين جو ذڪر جاري رکنداسين.
اڄ کان ڇهه سؤ سال اڳ تائين يورپ، توڙي اسان پاسي جي ماڻهن اهوئي سمجهيو ٿي ته هي لڏپلاڻ ڪندڙ پکي سال جا پنج ڇهه مهينا ڪو اتي ڪٿي پر پاسي ۾، جبلن جي غارن يا سامونڊي ٻيٽن تي ٿا وڃيو لڪن. پر پوءِ آهستي آهستي جيئن ماڻهن ڌورانهن ڏيهن ڏي نڪرڻ شروع ڪيو ته ڪين خبر پئي ته هي پکي هر سال وڏو سفر ڪري اچن ٿا ۽ مقرر وقت پرديس ۾ گذاري، پنهنجي وطن روانا ٿي وڃن ٿا. گذريل صديءَ جي آخر ۾ جيئن آءِ سي چپ Integrated Circuit ايجاد ٿي ته سائنسدانن لاءِ هنن پکين جو ٽرئڪ رکڻ (پيڇو ڪرڻ) آسان ٿي پيو.
سئيڊن جي گوٿابرگ يونيورسٽي جي هڪ بائلاجسٽ ٻڌايو ته گذريل سال هنن اٽڪل هڪ لک پکين جي پيرن ۾ پؤنچيون (Bands) يعني اليڪٽرانڪ ڇلا چاڙهي ڇڏيا. سياري شروع ٿيڻ سان هو جيڏانهن جيڏانهن وڃڻ لڳا، سندن ڪمپيوٽر ذريعي رڪارڊ رکيو ويو. ڪجهه پکين سان ريڊيو ٽرانسميٽر به اٽڪايا ويا، جيئن هنن جي چرپر جي تفصيلي ڄاڻ حاصل ٿي سگهي ته هو ڪيتري رفتار سان اڏامن پيا ۽ ڪيترن ڪلاڪن بعد فرحت وٺن ٿا ۽ آخر ۾ هو ڪهڙي منزل چونڊي ان تي سيارو گذارين ٿا. حيرت جي اها ڳالهه ته سيارو گذاري هو جڏهن مئي ڌاري سئيڊن ۾ موٽيا ته ان ساڳي ساڳي هنڌ تي اچي لٿا، جتان هو روانا ٿيا هئا.
سوال ٿو پيدا ٿئي ته پکي لڏپلاڻ ڇو ٿا ڪن؟
آخر اهو ڪم ڪو آسان ته ناهي. ڏينهن رات پَرَ هلائي هنن کي اڏرڻو پوي ٿو ۽ پوءِ ڌارئين ڏيهه ۾ به پهچي کاڌي خوراڪ جي ڳولا ڪرڻي پوي ٿي. هنن جو سفر ڪو انسانن وارو ته نه آهي جيڪي هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ جمبو جهازن ۾ سفر ڪن ٿا ۽ منزل تي پهچي هو فائيو اسٽار هوٽلن ۾ رهن ٿا ۽ هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ ڪارن موٽرن ۾ گهمن ٿا. پکين وانگر انسانن مٿان هر ڳٽ تي شڪاري بندوقون تاڙيو نٿا بيهن.
سائيبيريا، يورپ جي اتراهن ملڪن ۽ ڪئناڊا طرف سياري جي سخت سيءَ کان بچڻ لاءِ اتي جا پکي هر سال ڏکڻ طرف هجرت ڪن ٿا. ڪنهن چيو ته هي پکي کاڌي خاطر ڏکڻ ڏي ڪوچ ڪن ٿا جو سياري ۾ اتراهن علائقن ۾ هر هنڌ برف ڇانيل رهي ٿي. ڪو گاهه يا سنگ ته نٿو اپري پر ساوا وڻ به نوڙها ٿيو وڃن. سو اهڙن ملڪن جا رهاڪو پکي سيءَ کان نه پر بک کان ڀڄن ٿا. آمريڪا جي ڪيترن ئي شهرن ۾ جڏهن Bird Feeders، يعني پکين جي چُڳڻ لاءِ اناج سان ڀريل ڇاريءَ جون ٿيلهيون لڳايون ويون ته هرهڪ ڏٺو ته سياري ۾ گهرن ۾ ايندڙ ننڍن پکين جو تعداد هيڪاندو وڌي ويو. ان جو مطلب واقعي اهو ٿي نڪتو ته ڪيترائي پکي اهڙا آهن جن کي جي پيٽ ڀرڻ لاءِ کاڌو ملي ته هو سيءَ جي به پرواهه نه ڪن. پر اهڙن پکين جو تعداد تمام گهٽ آهي ۽ هي اهي ئي آهن جيڪي گهرن ۾ اچن ٿا، گهرن ۾ رهن ٿا، جيئن پاڻ وٽ جهرڪيون ۽ ڪبوتر آهن. ٻاهر وٽن تي رهندڙ پکين لاءِ اهو ڪيئن ممڪن آهي ته هي سائيبيريا، ڪئناڊا يا ناروي، سئيڊن ۽ آئس لينڊ جهڙن ملڪن جي ڪاٽو 20 ڊگريون يا ان کان به وڌيڪ ٿڌ برداشت ڪري سگهن.

سائنسدان چون ٿا تہ پکين جي هجرت ڪرڻ جو هڪ سبب روشني بہ آهي. سمهڻ لاءِ رات ضروري آهي پر پنهنجي ۽ پنهنجن ٻچن جي پيٽ قوت لاءِ ڏينهن جي روشني ضروري آهي. جنهن ۾ هو کاڌي خوراڪ لاءِ اَن ڪڻا، ڪينئان ماڪوڙا يا مڇيون ڏيڏر ڦاسائين ٿا. پنهنجو ۽ پنهنجن آنن ۽ ٻچن جو بچاءُ بہ ڏينهن جي روشني ۾ بهتر ٿي سگهي ٿو. رات جي وقت اونداهہ ۾ ڪيترائي چمڙن ۽ چٻرن جهڙا پکي، نانگ بلائون ۽ ٻيا جانور هنن پکين ۽ انهن جي ٻچن کي کائڻ لاءِ سرگردان رهن ٿا. سياري جي موسم ۾ اتراهن ملڪن ۾ رات تمام وڏي ٿئي ٿي. اسٽاڪهوم ۽ اوسلو ۾ بہ 18 ڪلاڪن جي ٿيو وڃي. اجان متي نيسنا، ٽرومسو هارسٽئڊ ۽ ڪرونا جهڙن شهرن ۾ تہ ويندي 20 ڪلاڪن کان بہ ڊگهي رات ٿيو وڃي. هاڻ اهڙن هنڌن تي جتي ڏينهن ٻن ٽن ڪلاڪن جو مس ٿئي ٿو چوڌاري ڄميل برف تي پکي پنهنجي کائڻ لاءِ ڇا حاصل ڪري سگهن ٿا.

پر اها بہ حيرت جهڙي ڳالهہ آهي تہ سيءَ، بک ۽ اونداهين ڊگهين راتين کان بچڻ لاءِ ننڍڙا پکي جن ۾ پاءُ گوشت جو مس ٿو ٿئي، ٻن ڪنيڙاٽين تي ڪيئن اڌ دنيا لتاڙين ٿا. هڪ اڻ ڏٺل دنيا ڏي پکي پنهنجي اڏام جو ڪورس ڪيئن پلاٽ ڪن ٿا، ڪمال جي ڳالهہ آهي! سمنڊ تي رستا نهيل نہ آهن سو اسان هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ڏي وڃڻ لاءِ پهرين سامونڊي نقشن (Charts) تي پنهنجي سفر جي پلاننگ ڪيون ٿا. مثال طور پهرين اولهہ ڏي وڃڻو آهي، پوءِ فلاڻي ٻيٽ وٽان گذرڻ تي ڏکڻ ڏي رخ ڪرڻو آهي، پوءِ ٿورو اتر طرف لڙي وري اولهہ جو رخ ڪرڻو آهي..... رستي تي جهاز لاءِ تيل ۽ ماڻهن لاءِ راشن پاڻي جي ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ فلاڻي فلاڻي بندرگاهہ تي ترسڻو آهي.... وغيره وغيره. ۽ هي پکي فقط ۽ فقط دعائن ۽ توڪل تي ئي سفر ڪندا رهن ٿا، شايد!

سئيڊن ۾ پنهنجي پاڙي ’هولما‘ ۾ رهندڙ هڪ مڪاني سُئيڊ شاگرد کان پڇيم. جيڪو سئيڊن جي يونيورسٽي مان هنن لڏپلاڻ وارن (Migratory) پکين تي ڊاڪٽوريٽ Ph.D ڪري رهيو آهي، تہ هي پکي جن نيويگشن جي ڪنهن بہ ڪاليج مان تعليم حاصل نہ ڪئي آهي ۽ نہ وري ڪا جاگرافي پڙهيا آهن، پنهنجي منزل تي ڪيئن ٿا پهچن؟ ۽ سڄو سيارو اسپين، موراڪو يا سنڌ ۽ راجستان ۾ گذاريو وريو اچيو هن شهر مالمو جي پارڪن ۽ بس اسٽاپن تي پهچن.

هن جي ڄاڻ مطابق:

قدرت هنن تي اهو علم وَحي ڪيو آهي يعني Instinct جو حصو آهي، جيئن ٻار ڄمڻ سان ٿڃ پيئي ٿو. اجان بہ بهتر مثال ڪميءَ جي ٻچن جو آهي. ڪمي (ڪڇون) بيضا ڏيڻ لاءِ سمنڊ مان نڪري ڪناري تي اچي ٿو ۽ سمنڊ کان ڇڱو پري ريتيءَ ۾ کڏ کوٽي ان ۾ پنجاهہ سٺ آنا لاهي کڏ پوري واپس هليو ٿو وڃي. ڪجهہ عرصي کانپوءِ ٻچا آنا ڦوڙي ٻاهر نڪري، متي اچن ٿا ۽ يڪدم سمنڊ جو رخ رکن ٿا. هنن کي ڪيئن ٿي خبر پوي ٿي تہ سمنڊ هن پاسي آهي! ڪين مخالف طرف ڪرڻ سان هو مڙي وري سمنڊ ڏي رخ ڪن ٿا. هنن کي قدرت طرفان وحي ٿيل آهي تہ سمنڊ ڪهڙي طرف آهي ۽ هنن جو بچاءُ سمنڊ ۾ آهي. دير ڪرڻ سان ڪانگ، سرٽيون ۽ ڪتا ٻلا کين کايو وڃن. سو هجرت ڪندڙ پکين کي قدرت طرفان Instinct آهي.

جبل، نديون، چراگاهہ ۽ ٻيون ڌرتي مٿان نظر ايندڙ شيون Topographic Clues بہ هنن جي مدد ڪن ٿيون. جيڪي هنن لاءِ ائين آهن جيئن رستي تي لڳل بورڊ. هي جبل اچڻ کان اڳ کاٻي مڙڻو آهي،

پوءِ وهندڙ درياهه مٿان سڌو ئي سڌو اڏامڻو آهي..... وغيره وغيره.

ڪن سائنسدانن جو اهو به خيال آهي ته پکي پنهنجي راهه جو تعين سج جي پوزيشن ذريعي به ڪن ٿا. جيئن اسان جهاز جي رفتار جو اندازو ۽ 24 ڪلاڪن ۾ ڪيل سفر جو مفاصلو مختلف وقتن تي سج جي پوزيشن ذريعي حاصل ڪريون ٿا. بهرحال جي ائين آهي ته پوءِ هي پکي وڏا سياڻا چئبا جو بنا سيڪسٽنٽ (Sextant) ، بنا لاگ ٽيبل يا ڪئلڪيوليٽر جي، بنا ڪاغذ ۽ قلم جي، پنهنجي دماغ ۾ سڄو حساب ڪتاب ڪريو وٺن ۽ دماغ به ڪو خاص وڏو نه اٿن. پکيءَ جو مٿو چيري ڏسو! منجهس اڌ کان گهڻو حصو اک والاري ٿي. ميچالو ته ڪو ذرو پرزو اٿس جو مٿي جي پٺين حصي جي هڪ ڪنڊ مس ٿو والاري.

پکين تي PhD ڪندڙ مالمو (سئيڊن) جي هن شاگرد ٻڌايو ته ڪيترائي پرديسي پکي رات جي وقت سفر ڪن ٿا، جڏهن سج ۽ ڌرتي تي موجود شيون (Landscape) نظر نٿيون اچن. رات جي وقت هو گهڻو ڪري تارن کان مدد وٺي پنهنجي منزل ڏي وڃڻ جي راهه جي آگاهي حاصل ڪن ٿا. هي سائنسدان چون ٿا ته ائين به هوندو. ڪجهه ڪجهه لڳي به ائين ٿو جو ڪيترا پکي پئرس، روم، نيويارڪ، لنڊن جهڙن شهرن مان گذرڻ وقت، وڏين عمارتن ۾ ٻرندڙ بتين جي جهڳمڳ جهڳمڳ يا عمارتن جي چلڪندڙ شيشن ۾ بتين جي اولڙن تي پلجي پون ٿا. هو جن تارن گڏين ۽ جِٽن (Constellations) کي دماغ ۾ رکي اڏامن ٿا، اهي هنن جي دماغ مان نڪريو وڃن ۽ صحيح ٽريڪ تي اچڻ جي ڪوشش ۾ هو اتي ئي چوڌاري ڦرندا رهن ٿا. نيٺ ٿڪجي فنا ٿي هيٺ ڪري پون ٿا يا انهن عمارتن سان ٽڪرائجيو پون. ان ۾ ڪو شڪ ناهي ته هر سال وڏن شهرن جي عمارتن سان ٽڪرائجي لکين پکي مرن ٿا. سنگاپور، هانگ ڪانگ، جبرالٽر يا ٻين وڏن بندرگاهن يا سوڙهن رستن تان اسان جي جهازن جو لنگهه ٿئي ٿو ۽ جڏهن جهازن ۽ شهرن جي عمارتن جون بتيون نيويگيشنل بتين (جهازرانن کي رستو ڏيکاريندڙ سمنڊ يا ڪناري تي لڳل بتيون) گڏ مڏ ٿيو وڃن ته ان وقت اسان جي به ڪهڙي حالت ٿيندي آهي. صحيح رستو وڃائي ويهندا آهيون ۽ وري ساڳي ٽرئڪ تي اچڻ لاءِ ڇا ته جدوجهد ڪرڻي پوندي آهي ۽ اهڙن موقعن تي ٿوري به ڪوتاهي يا انسان جي ذهني يا جسماني ٿڪاوٽ، حادثو ڪرايو وجهي ۽ موت جو سبب بڻجي ٿو.

صحيح آهي ته هجرت ڪندڙ Migratory پکين مان ڪي رات جو سفر ڪن ٿا ۽ واقعي رات جي وقت، خاص ڪري جهاز جي ڊيڪ تان، هي پکي نظر ايندا آهن. چوڌاري سمنڊ هوندو آهي ۽ هي پکي ڪڏهن ماٿ ۾ ته ڪڏهن لاٽيون لَوندا، موسم مطابق ڪڏهن ڏکڻ ڏي ته ڪڏهن اتر طرف پيا ويندا آهن. جهاز ڪٿي ائنڪر تي بڌل هوندو آهي يا خراب ٿيڻ ڪري انجڻ بند ٿي ويندي آهي ته سمنڊ جي چولين جي هلڪي ٿپ ٿپ سان گڏ هنن پکين جي پرڙن هڻڻ جو آواز به ٻڌڻ ۾ پيو ايندو آهي.

انهن پکين وانگر اسان وٽ هن سائنسي دور ۾ به ڪيترائي ناکئا بنا ڪنهن "اليڪٽرونڪ نيويگيشنل ايڊ" جي، فقط ۽ فقط تارن جي مدد ذريعي ڪراچي کان دبئي، ڪراچي کان ممبئي پهچيو وڃن. ڪي ناکئا ته ويندي ڪراچي کان جبو تي يا مغديشو (سوماليا) کان به وڃيو نڪرن. پر طوفاني راتين ۽ مينهوڳيءَ جي مند ۾ جڏهن آسمان ڪارن ڪڪرن سان ڀريل هوندو آهي ۽ واٽ ڏسيندڙ ڪو تارو نظر نه ايندو آهي ته هنن جون وايون بتال ٿي ونديون آهن. هنن کان ترَّ توائي ٿي ويندا آهن ۽

اونداهہ ڪارونڀار ۾ هنن لاءِ طرف سڃاڻڻ ڏکيا ٿي پوندا آهن. اسان جي جهازن تي ڪٽي ريڊار ٿين ٿا، ايڪو سائونڊر ٿين ٿا، ڊي ايف (Direction Finder) ٿين ٿا ۽ مختلف ڪمپاسن ذريعي ٿيئي اتر (جاگرافيائي اتر، چقمقي اتر ۽ True اتر) ڳولي وٺون ٿا. ان ڪري جهڙالين راتين ۾ بہ پنهنجي سفر کي جاري رکون ٿا. سوال ٿو پيدا ٿئي تہ اهڙين راتين ۾ جيڪي هنن پکين جي سفر ۾ پڻ ڪٽي نہ ڪٽي ضرور ايندڙيون هونديون ۽ تارا گُتيون غائب ٿي ويندڙيون هونديون، هي پکي رات جي وقت پنهنجو سفر ڪيئن ٿا جاري رکن؟

پکين جي معلومات رکندڙ هن شاگرد ٻڌايو تہ ڪجهہ پکي اهڙا آهن جيڪي جهڙالين راتين ۾ بہ پنهنجو سفر قائم رکن ٿا. هنن جي اندر ۾ قدرت طرفان ڪو اهڙو ڪمپاس (قطب نما) فِٽ ٿيل آهي جو هو ڌرتي جي چقمقي فيلڊ (Magnetic Field) کي پرکي سگهن ٿا.

پکين تي ڪوجنا ڪندڙ ڪجهہ سائنسدانن جو اهو بہ چوڻ آهي تہ ٿي سگهي ٿو لڏپلاڻ ڪندڙ هنن پکين جي ميڄالي ۾ پاليل ڪبوترن وارو ڪيميائي مادو هجي، جنهن کي انگريزي ۾ Magnetite سڏجي ٿو جنهن کان ڪيمسٽري جو هر شاگرد واقف آهي. ڪجهہ سائنسدانن جو اهو بہ چوڻ آهي تہ پکي اکين يا دماغ ذريعي نہ پر ڪنن ذريعي پنهنجي راهہ ڳولين ٿا، جنهن تي هلي هو منزل تي پهچن ٿا. هو ڪنهن ذريعي هيناهين فريڪئنسي وارا آواز جيئن تہ سمنڊ جي ڇولين جي اٿل پٿل، سوين ميلن تان ٻڌي سگهن ٿا.

ائين بہ ناهي تہ رستو ڳولڻ ۾ پکي غلطي نٿا ڪن. جڏهن انسانن کان ئي چُڪون ٿيو وڃن تہ پکين کان ڇو نہ ٿينديون هونديون. ڪڏهن ڪڏهن ائين بہ ٿيندو آهي تہ سمنڊ تي لڳندڙ طوفانن ۽ مونجهارن ڪري ڪيترا پکي واٽون وڃائي ويهندا آهن ۽ اتر ڪئناڊا کان نڪتل پکي ڏکڻ طرف برازيل يا وچ آمريڪا ڏي ويندي، طوفانن ۾ وچڙي ائٽلانٽڪ سمنڊ اڪري اوڀر طرف يورپ کان اچي نڪرندا آهن. بهرحال اها ڪا وڏي ڳالهہ ناهي. ڪولمبس جهڙو چڱو مڙس ئي سمنڊ تي رستو وڃائي ويٺو. هو ايسٽ انڊيز (انڊونيشيا، ملايا وغيره) لاءِ پنهنجي ملڪ اسپين کان نڪتو هو. آفريڪا کنڊ جي ڇيڙي تائين پهچي ڪاٻي پاسي اوڀر طرف رخ ڪرڻ بدران ساڄي اولهندي ڏي ڌوڪيندو ويو. چڱو جو ان طرف زمين هئي ۽ پوءِ هن کي ڪريڊٽ مليو تہ هن آمريڪا ايجاد ڪيو آهي پر جي زمين نہ هجي ها يا آمريڪا اڃان بہ هفتو ڪن ڏور هجي ها تہ بک ۾ پاهہ ٿيندڙ جهازران هڪ ٻئي کي ڪائي ڪپائي ڇڏين.

پکي لڏپلاڻ ڇو ٿا ڪن؟

ڪئناڊا جي هڪ ننڍي بندرگاهه ”بي ڪامو“ ۾ اسان جي جهاز تان گوار جهڙين ڦرين جو ٻج لهي رهيو هو. هن ٻج سان اسان سينيگال جي بندرگاهه ڊڪار مان جهاز کي ڀرائي، ڪئناڊا جي هن ڏور اتراهين بندرگاهه ۾ پهتا هئاسين. ٻج ۽ اناج تي ڪيترن ئي قسمن جا پکي هيڏانهن هوڏانهن ڇُڄڪي رهيا هئا. انهن ۾ هڪ پنج انچ ڪن ڊگهو جهرڪيءَ جهڙو پکي پڻ هو جنهن لاءِ اتي ڪم ڪندڙ هڪ شيدي فورمئن ٻڌايو ته هن جو نالو ٽينيسي واربلر آهي. اُهي جولاءِ جا ڏينهن هئا. شيدي ڏاڏي چيو ته جهاز خالي ٿيڻ ۽ مرمت بعد جڏهن اسان نيويارڪ، بالٽيمور، هيوسٽن ۽ آمريڪا (USA) جي ٻين بندرگاهن مان سامان کڻي ويسٽ انڊيز جي ٻيٽن ٽرنيڊاڊ ۽ ٽباگو نومبر ڌاري پهچنداسين ته هي پکي اسان کان اڳ اتي پهتل هوندو. ان وقت مونکي ڏاڏي جي ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي جنهن جي ڏاڏي 1932ع ۾ ٽرنيڊاڊ کان لڏي ڪئناڊا ۾ اچي گهر وسايو هو. بعد ۾ خبر پئي ته مٿيون پکي هجرت ڪندڙ پکي آهي ۽ هر سال ڪئناڊا جي سخت سيءَ کان بچڻ لاءِ 3000 ميلن جو سفر ڪري وچ آمريڪا ۽ ڏکڻ آمريڪا وڃي ٿو ۽ وري بهار جي موسم شروع ٿيڻ سان ڪئناڊا واپس وري ٿو. هو موٽڻ بعد ساڳي هنڌ تي پهچي ساڳي وڻ تي آکيرو ناهي آنا لاهي ٿو.

ڪئناڊا واري ڏاڏي (شيدي) فورمئن جي ڳالهه ائين آهي جيئن ماسڪو، لينن گراڊ، هيلسنڪي يا اسٽاڪهوم جي ڪنهن پارڪ ۾ ڪنهن ڪونج، هنجر يا نيرڳ کي ڏسي آئون چوان ته هي پکي نومبر جي مهيني ۾ توهانکي منڇر يا ڪينجهر ڍنڍ تي يا سانگهڙ جي سانگراڙو يا نونگهٽو ڍنڍ تي نظر ايندو.

پکين جي لڏپلاڻ بابت هڪ ٻيو نقطو!

ڇيو وڃي ٿو ته سيءَ کان بچڻ خاطر ۽ کاڌي جي ڳولا لاءِ اتراهن ٿڌن ملڪن کان سياري ۾ پکي ڏکڻ ڏي روانا ٿين ٿا. صحيح آهي. ائين ئي لڳي ٿو. پر يارو اهو به ته سوچيو ته انهن ۾ ڪي پکي پڪ عجيب مسخرا هوندا جو هيڪاندو گهٽو ڏکڻ ڏي هليا وڃن ٿا. جيئن ناروي، سئيڊن ۽ ٻين اتراهن ملڪن جا پکي سيءَ کان بچڻ لاءِ ڏکڻ طرف وڃ ۾ وڌ اسپين ۽ اٽليءَ تائين کٽي وڃن ۽ اتي ئي سيارو گذارين. ۽ اهو به آهي ته ڪجهه پکي اتيئي ٽِڪي پون ٿا پر ٻيا خبر ناهي ڇو سڄو ميڊيٽرينين (يوءَنچ) سمنڊ لتاڙي الجيريا، لبيا ۽ ڪي ته ترڪي ايران مان ٿيندا سنڌ ۽ گجرات (هندستان) کان وڃيو نڪرن. بهرحال ڪو اعتراض ناهي. بلڪ هنن پرديسي پکين جي اها سٺي ڳالهه آهي. جي هو عقل کان ڪم وٺي پاڻ کي وڏيڪ تڪليف ۾ وجهڻ جي نه سوچين ۽ فرانس ۽ اسپين جي ڏاکڻين ڍنڍن، درياهن ۽ ساموڊي ڪناري تي ئي ٽِڪي پون ته پوءِ اڄ اسانکي سنڌ ۾ ههڙا سهڻا پکي ڪٿي نظر اچن ها!

هڪ ٻي ڳالهه. سئيڊن جي شهر مالمو جي هڪ بس اسٽاپ جي بينچ تي آئون ۽ مون سان گڏ اتي جي يونيورسٽي مان M.Sc ڪرڻ وارو چيف انجنيئر حميد قاضي ويٺو هو. جولاءِ جو مهينو هو. هڪ ٻه رتنبا (Red Crested Pochard) ۽ اڇڙا (Marbal Ducks) اسان جي پيرن وٽ ناز سان هلي رهيا هئا. مون هڪ رتنبي جي پنيءَ تي هٿ ڦيريو. هو نه ڇرڪيو ۽ نه پڙڪو ڏئي ڀڳو. هو پنهنجي ناز وار چال سان اڳتي وڌندو ويو. مون کلي قاضيءَ کي چيو ته يار هي پکي به وڏا سياڻا آهن. نومبر ۽ ڊسمبر ۾ جڏهن

هو سنڌ ۾ آهن تہ اتي تہ ائين ڪنهن ماڻهوءَ جي ويجهو وڃن. هتي سئيڊن ۾ هڪ سنڌيءَ ڪان پنيءَ تي هٿ لهرائيندي بہ ٻڌن نٿا جو هنن کي خبر آهي تہ سئيڊن جي حڪومت ان معاملي ۾ سخت آهي. پرديسي پکين کي نقصان رسائڻ تي نہ فقط ڏنڊ آهي پر جيل جي سزا پڻ آهي. ائين جي نہ هجي ها تہ هي بدڪون ۽ آڙيون تہ ڇا، سئيڊن جا پاريهڙ بہ پاڻ وارو ٽيونيشيا جو عرب محمد عياض کُهي ڪائي ڇڏي ها. هڪ ڏينهن ڪوپن هيگن جي ريلوي اسٽيشن جي ڇت جي ڪامن ۾ ويٺل پاريهڙن ڏي اشارو ڪري محمد عياض مونکي چيو هو”الطاف! حڪومت طرفان بندش نہ هجي تہ روز ڇُري ڪٽي گهٽ ۾ گهٽ بہ پاريهڙ ڪُهي کٽي وڃان.“

مونکي حيرت مان گهوريندوڏسي چيائين،”توهان پاڪستاني شايد پکين کي نٿا کائو.“

”خير Reputation تہ اسان پاڪستانين جي، بلڪ اسان سنڌين جي بہ ڪا خاص سٺي ناهي.“ مون عياض کي ٻڌايو ”اسان تہ هنن خوبصورت پکين جو اهڙو سُک ڦتايو آهي جو اسان وٽ هاڻ اڇڻ ئي گهٽائي ڇڏيو اٿن. پر اسان پاريهڙن ۽ ڪبوترن جو نالو نہ وٺندا آهيون.“

منهنجي خيال ۾ سنڌ ۾ هاڻ اسان وٽ پاريهڙ ئي وڃي بچيا آهن. جن جو نہ ڪو وڏيرو وزير نالو وٺي ٿو نہ وري ڪو باگڙي پيپل. سنڌ ۾ پاريهڙ پکيءَ لاءِ چوندا تہ هي پکين ۾ سَيد آهي. هن کي مارڻ گناهہ آهي. آس پچڻ تي هنن پکين کي اَنُ پيا کارائيندا. باقي ٻين پکين کي نہ فقط اسين پاڻ، پر عربن کي بہ وٺي ايندا سين تہ اچي ڪُٺيون.

ناروي جي هڪ اتراهين بندرگاهہ ٽرنڊهام ۾، جتي پکين جون تمام گهڻيون ڪالونيون آهن، پکين جي هڪ ماهر Ornithologist کان پڇيم تہ پکي لڏ پلاڻ ڇو ٿا ڪن؟ هنن کي سرءَ جي موسم ۾ ڏکڻ ڏي ۽ بهار جي موسم ۾ واپس اتر ڏي ورڻ جي هورا کورا ڪيئن ٿي ٿئي؟

اورنيٿالاجسٽ ان کي سڏجي ٿو جنهن کي پکين جي ڄاڻ هجي جيئن بايولاجسٽ يا زولاجسٽ وغيره. بايولاجي ۾ دراصل باٽني ۽ زولاجي اچيو ٿيون وڃن. Ornithology زولاجي جي اها برانچ آهي جيڪا پکين ۽ انهن جي عادتن وغيره سان واسطو رکي ٿي. بهرحال هن آرنيٿالاجسٽ مطابق ”فوٽو پيرڊزم“ پکين کي هجرت لاءِ مجبور ڪري ٿو. فوٽو پيرڊزم دراصل ڏينهن جي ننڍي يا وڏي ٿيڻ جي اثر کي سڏجي ٿو. بقول ڊڪشنري جي:

Photoperiodicity is the physiological reaction of organisms to the length of day or night.

پکين جي سائنسدانن موجب ڏينهن جي واڌ يا کوٽ پکين جي Pituitary ۽ Pineal غدودن تي اثر ڪري ٿي ۽ پکي اڏامڻ لاءِ بي چين ٿيو وڃن ۽ آخرڪار هنن کي محسوس ٿئي ٿو تہ هاڻ اڏامڻ جو وقت اچي ويو آهي.سائنسدانن جو اهو بہ چوڻ آهي تہ انهن ئي ڏينهن ۾ پکين جون Pectoral muscles تي بہ سوڄ چڙهيو وڃي. هنن ۾ هيڪاندي گهڻي مضبوطي ۽ طاقت پيدا ٿيو وڃي. ۽ اها ئي شيءِ آهي جيڪا هڪ ننڍڙي ”همنگ برڊ“ جهڙي پکيءَ ۾ ايڏي قوت پيدا ڪري ٿي جو هو هڪ سيڪنڊ ۾ 50 دفعا پَر هڻي ٿو ۽ لڳاتار اڏامي خليج ميڪسيڪو (سمنڊ) جو 500 ميلن جو فاصلو 25 ڪلاڪن ۾ پورو ڪري ٿو.

سنڌ جي هڪ اخبار ۾ پڙهيو هوم تہ هي پرديسي پکي پنهنجي اتراهين وطن کان ٻُکيا اُڃيا نڪرن

ٿا جو جڏهن هو سنڌ جي ڏينهن ڏورن تي لهن ٿا تہ بيحد ڪمزور حالت ۾ هوندا آهن ۽ يڪدم ڇُڳڻ ۾ لڳي ويندا آهن. پهريان ٻہ ٽي ڏينهن تہ هنن کي جيڪي ڪجهہ ملندو آهي اهو ڇُڳندا رهندا آهن. ان بعد هو پنهنجي پسند جي خوراڪ جي ڳولا ڪن ٿا......

بهرحال مٿين ڳالهہ جو آخري حصو تہ صحيح آهي پر پهريون غلط آهي. سنڌ ۾ ايندڙ هي پرديسي پکي سرءُ جي موسم ۾ جڏهن هتان سفر جو سانباهو ڪن ٿا ان وقت هنن جي صحت ڏسڻ وٽان هوندي آهي ۽ پوءِ هفتن جا هفتا ٻَر هلائڻ ۽ رستي تي جهڙو تهڙو پيٽ ڀرڻ ڪري هو ڪمزور ٿيو وڃن. اهو ائين آهي جيئن هڪ ماڻهو ڊائيٽنگ هڪ طرف ڪري ۽ ٻئي طرف سڄو ڏينهن ڊوڙندو رهي تہ هفتي ٻن ۾ هن جي ڇا حالت ٿي ويندي. سو پکين جي بہ مشقت ڪري چربي ڳريو وڃي ۽ ڏٻرا نظر اچن ٿا ۽ وري ڪائي ڪائي جڏهن ٿُلها ٿين ٿا تہ بهار جي موسم اچيو وڃي ۽ هنن کي پنهنجي وطن ڪوچ ڪرڻ لاءِ تياري ڪرڻي پوي ٿي.

پکين جي هڪ سائنسدان چيو تہ قدرت طرفان جيئن ئي پکين جي جسم تي چربي چڙهي ٿي تہ پکي بي چين ٿيو وڃن ۽ هو ان کي ڳارڻ لاءِ اڏامڻ ضروري سمجهن ٿا. اهي پکي جيڪي لڏپلاڻ نٿا ڪن، هڪ ئي علائقي ۾ رهن ٿا اهي هيڏانهن هوڏانهن گهمڻ ڦرڻ لاءِ ڏهہ منٽ يا اڌ ڪلاڪ کن اڏامي وري ڪٿي وڻ تي يا پٽ تي اَن داڻو ڇُڳي پيٽ ڀرين ٿا. پر اهي پکي جيڪي هڪ ملڪ ڇڏي ڏورانهن ڏيهہ وڃن ٿا ۽ هنن کي لڳاتار اڏامڻو پوي ٿو انهن لاءِ سندن جسم تي چربيءَ جو هجڻ ضروري آهي، جنهن کي هو اڏامڻ وقت ساڙين ٿا جيئن هوائي جهاز جي انجڻ هلڻ لاءِ تيل جو هجڻ ضروري آهي. پوءِ ڪي پکي آرڪٽڪ ٽرن جهڙا، جيڪي ٻہ ٻہ مهينا سفر ڪن ٿا، اهي رستي تي نظر ايندڙ چراگاهن، جهنگلن ۽ ڍنڍن ڍورن تي ساهي پٽي ڇُڳندا وڃن ٿا پر سندن اهو ڇُڳڻ فقط گُجي ڀري ٻُڪ مٽائڻ آهي. ٻن ٻن ڏينهن جي ٻُڪ بعد لَپ ڳڙن مان هنن تي چربي نٿي چڙهي. ڪي پکي، جيئن تہ هڪ ڪارڪڙڇي جهڙي پکي (Blackpolls) لاءِ ٻڌائين ٿا تہ نيو انگلنڊ ڪان نڪري ٿو تہ يڪا 110 ڪلاڪن جي اڏار بعد (يعني چار راتين ۽ پنجن ڏينهن ۾) سڄو ائٽلانٽڪ سمنڊ ڪراس ڪري ڏکڻ آمريڪا جي سرزمين تي پهچي ٿو. ان سفر ۾ هي پکي هيٺ لهي بہ نٿو سگهي جو هيٺ سمنڊ ئي سمنڊ آهي. ائٽلانٽڪ ٽرن، هنجرن، رتنبن ۽ نيرڳ جهڙن پکين لاءِ سمنڊ مٿان اڏامڻ ڪا وڏي ڳالهہ ناهي. بلڪ اهڙا بدڪن ۽ سي گل قسم جا پکي سمنڊ مٿان ئي اڏرڻ بهتر سمجهن ٿا جيئن ٽڪ پيڄڻ ۽ مڇي ڏيڏر ڪائڻ لاءِ هنن لاءِ سمنڊ وڏيڪ Safe آهي جو هو آبي پکي آهن. پر ڪارڪڙڇي جهڙن پکين لاءِ ائٽلانٽڪ جهڙو سمنڊ اڪرڻ وڏو امتحان ۽ آزمائش آهي، جو اهو هيٺ لهڻ تي سمنڊ مٿان تري نٿا سگهن.

پکي سنا ناڪئا آهن

بهرحال پکين جي هيڏي معلومات حاصل ڪرڻ جي باوجود اڃان تائين ڪوبہ سائنسدان يا زولاجسٽ Navigation جو مسئلو حل ڪري نہ سگهيو آهي تہ پکي بنا ڪنهن نقشي، قطب نما، ايڪو سائونڊر، رڊار ۽ ڊئريڪشن فائينڊر (D.F) جي صحيح منزل تي ڪيئن ٿا پهچن. ان ۾ ڪو شڪ ناهي تہ ڏينهن جو يا رات جو اڏامڻ وقت هو سج، چنڊ ۽ تارن جي مدد وٺن ٿا پر انهن سان هنن کي فقط سندن پوزيشن جي خبر پوي ٿي تہ هو دنيا جي گولي تي ڪهڙي هنڌ آهن. جيئن اسان جهاز هلائيندڙ Sextant دوربين ذريعي چوويهن ڪلاڪن ۾ ٽي يا چار دفعا ڪن سج ۽ ڪجهہ خاص تارن جي پوزيشن معلوم ڪريون ٿا ۽ ٽرگناميٽري ذريعي حساب ڪري پنهنجي جهاز جي ڌرتي (يعني ان سمنڊ تي) پوزيشن معلوم ڪريون ٿا تہ اسان اتر اڌ گول ۾ آهيون يا دنيا جي ڏکڻ اڌ گول ۾، قطبن جي ويجهو آهيون يا خط استواجي، ۽ ميل اڌ جي فرق سان اسان Exact پوزيشن ڪڍيو وجون تہ ڪهڙي ويڪرائي ڦاڪ ۽ ڪهڙي ڊگهائي ڦاڪ (Longitude) تي اسان جو جهاز آهي. پوءِ چارٽ (سامونڊي نقشي) تي پينسل سان پنهنجي پوزيشن جو نشانو هڻون ٿا ۽ هڪ ڏينهن اڳ، ان وقت تي ورتل پوزيشن کان ماپ ڪيون ٿا تہ خبر پوي تہ جهاز دنيا جي گولي تي ڪيترا ميل سفر ڪيو. جهاز پاڻ ڪٿي چوويهہ ڪلاڪن ۾ 500 ميل هليو هجي، جنهن جي خبر جهاز جي انجڻ جي RPM ميٽر مان پئجيو ٿي وڃي، جيئن ڪار جي مائيلو ميٽر مان خبر پئجيو وڃي. ڪراچي کان حيدرآباد ويندي ڪار ڪيترا ميل هلي ۽ حيدرآباد پهچڻ ۾ ڪيترا ميل اٿس. هوائي جهاز جو فاصلو بہ ائين ماپي سگهجي ٿو پر پاڻيءَ جي جهاز ۽ پکين لاءِ ٻيا ڪجهہ فئڪٽر مسئلو پيدا ڪن ٿا. سامهون يا پٺيان کان لڳندڙ تيز هوائون کين سندن پرن هڻڻ جي حساب سان پٺيان يا اڳيان ڪريو ڇڏين. واچوڙا ۽ طوفان جن ۾ گهيري واريون هوائون لڳن ٿيون، پکين ۽ پاڻيءَ جي جهازن کي نہ رڳو اڳيان پويان پر ساڄي يا کاٻي لوڙهيو ڇڏين. پاڻي وارن جهازن کي تہ سامونڊي ڇوليون ۽ ڪُن بہ توائي ڪريو ڇڏين ۽ پوءِ ناپر اچڻ تي سج تارن ذريعي اسان معلوم ڪريون ٿا تہ اسان جو جهاز ڪٿي ۽ ڪهڙي هنڌ آهي ۽ پوءِ منزل تي وڃڻ کان اڳ اسان پنهنجي جهاز کي ان ڪورس تي آڻيون ٿا، جيڪا راهہ اسان چارٽ تي پينسل سان اڳواٽ ناهي آهي تہ اها وٺي هلنداسين تہ منزل ڏي وڃڻ رهنداسين.

سو سائنسدانن جي انهن ٿيورين کي تہ ڪٿي مڃتا ملي آهي تہ هل سائين پکي سج، چنڊ تارن کان مدد وٺن ٿا پر ان مدد ذريعي، هنن کي فقط سندن پوزيشن جي خبر پوندي هوندي تہ هو دنيا جي گولي تي ڪهڙي نقطي تي آهن. سندن مهيني مهيني جي اڏام ۾ هنن کي ضرور طوفانن ۽ جَهڪُن ۽ واچوڙن مان بہ گذرڻو پوندو هوندو ۽ دماغ ۾ رکيل اصلي اصلي راهہ تان ٿيڙ کائي ويندا هوندا. سو سوال اهو ٿي پيدا ٿئي تہ هو پنهنجو ڪورس ڪيئن ٿا سَيٽ ڪن ۽ طوفان جهڙين آفتن بعد ان ڪورس تي واپس ڪيئن ٿا اچن! اها ڳالهہ سائنسدانن کي اڃا تائين منجهائيندي اچي. ڏٺو وڃي تہ ويندي ٻيون ڳالهيون بہ فقط ٿيورين جي روپ ۾ آهن. پکي ڳالهائي تہ نٿا سگهن جو هو (پکي) ٻڌائين تہ اسان (انسان) جيڪي

سوچيون پيا اهي حقيقتون (Facts) آهن يا بيوقوفيءَ جا ڍُڪا.

جيئن مثال طور سائنسدان چون ٿا تہ هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ تائين پهچڻ ۾ پکي ڌرتي جي اهم شين کي ڌيان ۾ رکن ٿا. مثال طور ڪونجون سائيبيريا جي علائقي مان نڪرڻ وقت پهرين هندوڪش يا هماليہ جبلن جي قطارن کي نظر ۾ رکي پوءِ سنڌو نديءَ کي فالو ڪنديون سنڌ ۾ لهن ٿيون. پر ڪيترائي اهڙا تجربا ڪيا ويا آهن جن ۾ هنن لڏپلاڻ وارن پکين کي سندن اصلي وطن بدران ڪنهن ٻئي ڏورانهن هنڌ ڏي ڪٽي جڏهن اتان ڇڏيو ويو تہ بہ هو ڦري گهري ان منزل تي پهچيو وڃن جنهن تي هو سالن کان ايندا رهن ٿا.

هي پکي ڪيئن ٿا رستو ڳولين؟ ڪيئن ٿا منزل لهن؟ ان ڳالهہ سڀني کي حيرت ۾ وجهي ڇڏيو آهي! هڪ ٿيوري اها بہ آهي تہ هي پکي ڌرتي جي چوڌاري Field of Magnetism جي لهرن مان رستو ڳولين ٿا. جيئن اسان جهاز هلائيندڙ قطب نما جي سئيءَ مان طرفن جو حساب لڳايون ٿا ۽ اها سئي ڌرتي جي چقمقي لهرن جي چار مطابق پاڻ کي Set ڪري ٿي. انهن چقمقي لهرن کان علاوه پنهنجي راهہ جو تعين، هي پکي ڌرتي جي ڇڪ Vertical Direction of Gravity مان بہ ڪن ٿا.

لڏپلاڻ وارن (Migratory) پکين جي اڏام بابت هڪ اهم نقطو. هو ڏينهن جا ڏينهن، بلڪ هفتن جا هفتا اڏامندا رهن ٿا. ڪي تہ هڪ هڪ سؤ ڪلاڪ بہ لڳاتار اڏامن ٿا پر جن جي منزل ڏور آهي اهي ڏينهن ٻن جي اڏام بعد ڪڏهن ڪجهہ ڪلاڪ تہ ڪڏهن ڏينهن بہ رستي تي ڪنهن ڍنڍ تي، سمنڊ جي ڪناري تي يا ڪنهن پارڪ، جهنگل، چراگاهہ ۾ ترسي ساهي پٽين ٿا. هو ڪڏهن سمندن مٿان اڏامن ٿا تہ ڪڏهن رڻ پٽ ريگستان مٿان. جيڪي آبي پکي آهن، يعني جيڪي تري سگهن ٿا ۽ جيڪي کاڌ خوراڪ پاڻيءَ مان حاصل ڪن ٿا، اهي پکي ڪوشش ڪري سمنڊ يا درياهہ جو ڪنارو ڏئي هلن ٿا. هنن جي اها ئي ڪوشش رهي ٿي تہ جتي زمين جو حصو گهٽ هجي اتان گذرجي. جيڪي جبل، ريگستان يا زمين جا پکي آهن، اهي اهڙو رُوٽُ اختيار ڪن ٿا جتان هنن کي سمنڊ مٿان اڏامڻو نہ پوي. جيئن اسان اهڙو جهاز جنهن ۾ خرابي پيدا ٿيڻ جو انديشو هجي، يا اهڙي موسم ۾ جنهن مان اسان کي لڳي تہ اها جهاز کي رهڙي رکندي، ڪوشش ڪري ڪنارو ڏئي هلون ٿا. جيئن جهاز جي انجڻ جي بريڪ ڊائون ٿي پوي، يا آڏو طوفان جي اک ۾ وڃي پئون تہ يڪدم پڇي پاسو ڪري ڪنهن ويجهي بندرگاهہ ۾ هليا وڃون يا ڪنهن زميني آڏ ۾ (جتي سمنڊ جي ڇولين جو اثر گهٽ محسوس ٿئي) ترسي Shelter وٺون ٿا.

اڄ ڪلهہ طوفانن، بارشن ۽ زلزلن جي اڳواٽ خبر پئجيو وڃي پر اها فقط ڏينهن اڌ اڳ پوي ٿي. ائين ناهي تہ نئين سال شروع ٿيڻ تي ان سڄي سال جي اڳواٽ خبر پئجي وڃي جيئن سال شروع ٿيڻ تي، مختلف شهرن جو چارٽ ڇپجيو وڃي تہ ڪراچي، پنڊي يا لنڊن پئرس ۾ سج اڀرڻ جو هي ٽائيم هوندو تہ لهڻ جو هي. موسم، مينهن يا طوفانن جي اهڙي سڄي سال جي اڳواٽ خبر نٿي پوي تہ فلاڻن فلاڻن ڏينهن تي فلاڻن فلاڻن سمندن تي هن طاقت جا طوفان لڳندا. بهرحال اهو بہ سنو آهي تہ جهاز تي موجود اليڪٽرانڪ اوزارن ذريعي يا ڪناري جي ڪنهن ويجهي ريڊيو اسٽيشن ذريعي ڪنهن بہ هنڌ تي طوفان يا ساموندي سائڪلون لڳڻ جو ڏينهن اڌ اڳ اطلاع مليو وڃي ۽ اسان پنهنجو پاڻ کي يعني جهاز کي، ان آفت کان ٿورو پاسيرو ڪريو ڇڏيون. يعني چارٽ (ساموندي نقشي) تي ٺهيل ڪورس ۾ ٿوري

گهٽي تبديلي آڻيو ڇڏيون ۽ گهٽ ۾ گهٽ طوفان جي اک کان پاڻ بچايو وٺون. شروع وارن سالن ۾ يعني سٺ واري ڏهاڪي ۾ مون جڏهن جهاز جي نوڪري شروع ڪئي ته انهن ڏينهن ۾ موسم جي اڳ ڪٿي ڪرڻ جا اوزار اهڙا "هاءِ ٽيڪ" نه هئا. ريڊيو اسٽيشن طرفان موڪليل رپورٽون به اهڙيون خاطري جوڳيون نه هيون. سو نتيجي ۾ اسان اوچتو لڳندڙ طوفانن ۾ سٽجي ويندا هئاسين.

سوال ٿو پيدا ٿئي ته هي Migratory پکي جن کي اسين پرديسي، مهاجر، هجرت ڪرڻ وارا يا لڏپلاڻ ڪرڻ وارا پکي سڏيون ٿا، طوفانن ۾ پنهنجو بچاءُ ڪيئن ڪن ٿا. جڏهن مهينو مهينو ائٽلانٽڪ، پئسفڪ ۽ ٻين سمنڊن مٿان اڏرن ٿا؟ ان لاءِ پکين جي ڄاڻ رکندڙ سائنسدان (Ornithologists) اهو ٻڌائين ٿا ته پکين کي قدرت طرفان ٻين ڳالهين سان گڏ موسم جي سڃاڻ جي پڻ قابليت آهي. پکين لاءِ چيو وڃي ٿو ته هو بهترين Weather Forecasters آهن. هنن کي طوفانن، بارشن ۽ کنوڻ گجگوڙن جي گهڻو گهڻو اڳ خبر پئجيو وڃي ۽ هو عارضي طور ان روٽ کي avoid ڪن ٿا يا لِڪڻ لاءِ اَجهو ڳولين ٿا. سمنڊ جي اٿل پٿل ۽ موسم جي خراب ٿيڻ جي خبر ڪڏهن ڪڏهن اسان کي پکين جي Behaviour مان به پوي ٿي. سمنڊ توڙي ڪناري تي ڪبوترن جهڙا ساموندي اڇا پکي Sea Gulls نظر اچن ٿا. جيڪي ڪڏهن بندرگاهه جي ويجهو ايندي يا بندرگاهه ڇڏڻ وقت، جهاز جي پٺئين حصي تي قطارون ڪري ويهندا آهن. هو سمجهن ٿا ته اهڙن موقعن تي جهاز جو پنڌاري (ڪچن صاف ڪرڻ وارو) کاڌي پيتي جو بچيل سامان پٺيان اڇي سمنڊ ۾ اڇلي ٿو جو اهو ڪن ڪچرو بندرگاهه ۾ اڇلڻ جي اجازت ناهي. بهرحال عام حالتن ۾ اسان فقط اهي اڇا پکي ڏسندا آهيون. جهاز جي نوڪري شروع ٿيڻ بعد پهرين ئي هفتي هڪ ڏينهن ڪارن کنبن وارن پکين کي ڏٺوسين جيڪي ان وقت اسان کي سي گل جهڙائي لڳي رهيا هئا پر پوءِ ناروي سئيڊن ۾ رهڻ دوران خبر پئي ته سي گل پکين جهڙا اهي پکي ٽرن (Tern) سڏجن ٿا ۽ انهن جو اباڻو ديس آرڪٽڪ سمنڊ يعني سئيڊن ۽ ناروي پاسي جو اتراهون علائقو آهي. ٽرن پکي لاءِ خاص ڪري "آرڪٽڪ ٽرن پکي"، جيڪو سفيد رنگ جو ٿئي ٿو. چيو وڃي ٿو ته هي پکي هر سال سڀ ۾ وڏو مفاصلو طئي ڪري ڏکڻ اڌ گول ۾ آسٽريليا ۽ نيوزيلينڊ کان وڃيو نڪري. انهي آرڪٽڪ ٽرن جون ٻيون به ڪيتريون ئي جنسون آهن جيئن ته انڪا ٽرن، يا هي بلئڪ ٽرن. سو هن ڪاري پکيءَ کي ڏسي جهاز تي پراڻن جهازران دوستن يڪدم چيو ته ڄاڻ ته طوفان آيو ۽ ائين ئي ٿيو! هنن دوستن کان پوءِ خبر پيئي ته هي پکي، جيڪي عام حالتن ۾ جهاز جي ويجهو نه ايندا آهن، اهي اهڙي موسم جي اڳ ڪٿي تي ڪناري ۽ جهاز تي بچاءُ جو سهارو وٺڻ لاءِ اچن ٿا. چيو وڃي ٿو ته ڪيترن ئي پکين کي بئروميٽرڪ پريشر (هوائي دٻاءَ) ۾ معمولي رد و بدل اچڻ تي به ڄاڻ ٿيو وڃي!

اسان جهاز هلائڻ وارا چوندا آهيون ته نيويگيٽر (ناکئو) اهو سٺو جيڪو خراب موسم مان به فائدو وٺي سگهي. يعني هو سڙهن کي اهڙو ڪنڊائيٽو رکي جو هوا هن جي فائدي ۾ ٿي پوي ۽ جهاز هيڏانهن هوڏانهن ڀٽڪڻ بدران پنهنجي صحيح راهه تي ئي رهي. جهاز انهي ئي ڪورس تي رهي جيڪو منزل تائين پهچڻ لاءِ چارٽ ۾ لڳايو ويو آهي. بهرحال اهڙو ناکئو (يعني ناؤ خدا يعني ڪئپٽن) ته ڪٽي ڪو ڪو هجي پر هر Migratory (لڏپلاڻ ڪرڻ وارو) پکي ان ڪم ۾ ماهر آهي. هو اهڙي موسم ۾ هرويرو پنهنجي سفر کي روڪڻ بدران پوري پوري ڪوشش ڪري ٿو ته سندس سفر جاري رهي. هو پنهنجي فائدي واري هوا جي ڳولا ۾ عام ليول ڇڏي، مختلف هيناهين مٿاهين (Altitudes) تي اڏامي ٿو.

پکين جي نہ فقط ٻڌڻ جي طاقت وڏيڪ آهي پر ٻڌڻ جي پڻ. اسين انسان ذهن کان وڌيڪ Cycles per second جي وچ وارا آواز هرگز ٻڌي نٿا سگهون پر پکي چٽيءَ طرح ٻڌي سگهن ٿا. دنيا جي مشهور پکين جي ماهر سائنسدان اسٽيفن ايملين جو چوڻ آهي تہ:

"Birds are not living in the same sensory world we live in. They are hearing, seeing and sensing a world expanded from ours.

يعني پکي حواسن جي ان دنيا ۾ نٿا رهن جنهن ۾ اسين انسان رهون ٿا. پکين جي حواسن جي سگهہ اسان انسانن جي حواسن جي طاقت کان گهڻي وسيع، اونهي ۽ بلند آهي.

پکي بہ اهو ڪن ٿا جيڪو پائلٽ ڪري ٿو

لڏپلاڻ ڪندڙ (migratory) پکين بابت، ڪجھ عام ڳالهيون:

- لڏپلاڻ يا هجرت ڪندڙ پکي اتر جي سخت سيءَ کان بچڻ لاءِ سيارو اسان جهڙن گرم ملڪن ڏي رهڻ لاءِ نڪرن ٿا يعني هو ڏکڻ طرف سفر ڪري خط استوا جي ويجهو ملڪن ۾ اهي ٽي چار مهينا گذارين ٿا، جتي سياري ۾ ڪو خاص سيءُ نٿو پوي. ڏينهن ننڍو ٿئي ٿو پر ايڏو ننڍو نٿو ٿئي. اها ئي ڳالھ آهي تہ رات ڪان ڪٽي ڪلاڪ ڏيڍ ننڍو ٿئي ٿو. ناروي، ڊينمارڪ، اتر ڪئناڊا، آئس لئنڊ يا سائبيريا جي علائقن وانگر ڏينهن رات نٽي ٿئي، جتي سياري ۾ رات تمام ڊگهي ٿئي ٿي ۽ ڏينهن جي روشني ڪا بہ ٽي ڪلاڪ مس رهي ٿي.
- اونهاري جي موسم ۾ هي پکي اتر ڏي واپس ورن ٿا جتي هو آنا لاهي ٻچا ڪن ٿا. اتراهن ملڪن ۾ اونهاري جا ڏينهن هيڪاندا ڊگها ٿين ٿا جيڪا پکين لاءِ فائدي واري ڳالھ آهي. اتر سئيڊن، ناروي، فنلئنڊ وغيره پاسي اونهاري ۾ ڏينهن جي روشني ويھ ٻاويھ ڪلاڪ بہ رهي ٿي ۽ هي پکي ڊگهي ڏينهن مان فائدو وٺي پاڻ ۽ پنهنجن ٻچن جي خوراڪ جي چڱي طرح ڳولا ڪري وٺن ٿا. اونهاري ۾ اتراهن ملڪن ۾ خوب ساوڪ ۽ وڻن ۾ ميوو ٿئي ٿو. ماڻهو گهٽ آهن. رستن تي ڪيترائي صوفن، ٻيرن، ڇيرين، پستن ۽ بادامن جا وڻ اهڙا بہ آهن جن کي ڪو ماڻهو ڇيڻو هٿ ئي نٿو لاهي. پکي پکڻ ڪايو پيا پؤ ڪن.
- اتراهن ملڪن ۾ سخت سيءَ ڪري سياري ۾ پکي ڏکڻ ڏي لڏپلاڻ ڪن ٿا، پر ڪي ڪي جهرڪين جهڙا پکي ترسيو بہ پون ٿا. اهي گهرن ۾ ترسيو پون ۽ سياري جي ٿڌي موسم ۾ جڏهن چوڌاري برف جو ٿلهو تھ چڙهيو پيو آهي ۽ کائڻ لاءِ ڪو اَن گٽو يا مَک ماڪوڙي نظر نٽي اچي تہ ڪيترن ئي گهرن جا ماڻهو هنن پکين کي سڄو سيارو اَنُ ڏيندا رهن ٿا ۽ ان آسري تي اهي پکي هر سال ترسيو پون.
- مالمو (سئيڊن) ۾ منهنجي فلئٽ جي اتراهين دريءَ مان نظر ايندڙ ننڍڙي پارڪ جا سڀ پکي، سرد هوائن جي شروع ٿيڻ کان اڳ روانا ٿي ويا پر ڪجھ پاريهر ۽ ڪبوتر اتي ئي ترسي پيا. وڻن جا پن تہ سڀ ڇڻي ويا رڳو سُڪل ڪاٺيون نظر اچڻ لڳيون. رات جي بارش ۽ برفباري کان بچڻ لاءِ هي ڪبوتر سيمينٽ جي بينچن هيٺان لڪندا هئا ۽ هڪ ٻئي کان پري ويھڻ بدران هڪ ٻئي سان لڳي وهندا هئا جيئن ڪين سيءُ گهٽ لڳي ۽ جسم جي گرمائش اتي ئي رهي. آئون سوچيندو هوس تہ هي ڪاڏو خوراڪ ڪٿان ٿا حاصل ڪن. چوڌاري تہ برف ئي برف لڳي پئي آهي. ڪو ٻج يا ميوو تہ ٿي پري جي ڳالھ، ڌرتيءَ تي ڪنهن گاھ جو هڪ پترو بہ نہ آهي ۽ نہ وري ڪو ڪنهن وڻ ۾ ڪو هڪ بہ پن آهي. پر پوءِ ڏٺم تہ صبح جي وقت جيڪي ماڻهو پنهنجن ڪتن کي هنگائڻ مُتائڻ لاءِ اُن پارڪ ۾ اچن ٿا اهي پاڻ سان هنن ڪبوترن لاءِ ٻج ۽ اناج کڻيو اچن.
- هڪ دفعي مالمو شهر جي هڪ ڊپارٽمينٽل اسٽور تان ڇانهينءَ جي ٻجن جي ٿيلهي (پاڪيٽ)

خريد ڪري، يونيورسٽي ۾ رسيس ۾ ڪائي رهيو هوس تہ ڊئنمارڪ جي ڪئپٽن مون تي حيرت ڪائيندي پڇيو: ”هي ڇا پيو ڪرين؟“

”ڇا پيو ڪريان! ٻج پيو کاوان ٻيو ڇا پيو ڪريان.“ مون وراڻيومانس.

”ڪمال آهي“، هن چيو ”ٻج تہ پکين لاءِ هوندا آهن پر لڳي ٿو اسپين وانگر توهان جي ملڪ ۾ بہ ماڻهو ٻج کائين ٿا.“

پوءِ خبر پئي تہ سيارو شروع ٿيڻ سان مالمو يا سئيڊن جي ٻين شهرن جي ننڍين وڏن اسٽورن تي ٻين ملڪن کان ٻجن جا پاڪيٽ اچڻ شروع ٿي ويندا آهن. اهي ٻج اسان انسانن لاءِ نہ هوندا آهن پر هتي جا نيڪ انسان اهي ٻج وٺي انهن پکين کي کارائيندا آهن جيڪي اڏامڻ کان لاچار ۽ معذور هوندا آهن ۽ سياري ۾ هتي ئي رهجي ويندا آهن.“

– پڙهندڙن جي ڄاڻ لاءِ اهو بہ ٻڌائيندو هلان تہ هيڏانهن سئيڊن ۽ ناروي پاسي ”نٽ ڪرئڪر“ نالي هڪ اهڙو بہ پکي ٿئي ٿو جنهن جي چوڏاري سنهن ڪنين جا ايڏا تہ تهہ آهن جو هن کي نہ ٿڌ جي پرواهہ ٿئي نہ بک جي. ٻيا پکي ٿڌيون هوائون شروع ٿيڻ سان هتان لڏي ويندا آهن پر هي سڄو سيارو هتي پيو گهمندو آهي ۽ اهڙا پستن بادامن جهڙا Nuts پيو کائيندو آهي جنهن جي موسم ئي نہ هجي. ڳالهہ اها آهي تہ هي پکي اونهاري جي موسم ۾ جڏهن وڻ ٽڻ مختلف ميون سان ڀريل هوندا آهن تہ هي پکي (Nutcracker) سياري جي موسم لاءِ مختلف نٽ ـ خاص ڪري pine nuts گڏ ڪرڻ شروع ڪندو آهي. هتي جي ماهرن تجربا ڪيا آهن تہ هن جنس جو هڪ هڪ پکي پنهنجي ڪاڏي لاءِ اٽڪل ٽيهہ هزار ”پائين نٽ“ گڏ ڪري ٿو ۽ اهي سڀ هڪ هنڌ لڪائڻ بدران 15 ميلن جي گهيري ۾ اٽڪل 5000 کن ننڍين ننڍين کڏن ۾ لڪائي ٿو ۽ پوءِ سيارو اچڻ تي پنهنجي يادداشت کان ڪم وٺي هڪ هڪ کڏ کي کوٽي ان مان نٽ ڪڍي کائي ٿو. هن پکيءَ جي يادداشت جو ڪو مقابلو نٿو ڪري سگهجي. ذرا سوچيو تہ سياري ۾ هتي جي ڌرتي برف جو لسو تهہ ٻڌجي وڃي ٿي. ان لس ئي لس برف تي اندازو لڳائڻ تہ هن ڪهڙي هنڌ کڏ کوٽي سياري جي خوراڪ لڪائي آهي، ڪمال جي ڳالهہ ئي آهي.

بندرگاهہ ۾ جهاز جي گهڙڻ وقت اسان جهاز هلائيندڙن مان هر هڪ کي پنهنجي چڪڻ لاءِ سگريٽن جي فقط هڪ ڪارٽن يعني ڏهن پاڪيٽن جي اجازت هوندي آهي. بندرگاهہ ۾ جهاز پهچڻ تي ان ملڪ جو عملو سختي سان چڪاس ڪندو آهي تہ ڪنهن وٽ مقرر مقدار کان وڌيڪ شيءِ تہ نہ آهي. اسان جو هڪ سائين بخش نالي اليڪٽريڪل انجنيئر جيڪو ”چين سموڪر“ هو پنجاهہ کن سگريٽن جا پاڪيٽ لڪائي ڇڏيندو هو. ڪو پاڪيٽ ڪنهن مشين اندر تہ ڪو ڪنهن پمپ اندر. ڪو سگريٽ ڪنهن پائيپ کي کولي ان اندر وجهي ڇڏيندو هو تہ ڪو پاڪيٽ ڪنهن تيل يا پاڻي جي ٽانڪي ۾ پنيان. پوءِ مقرر ڪوٽا جا سگريٽ ختم ٿيڻ تي ٻاهران مهانگا سگريٽ خريد ڪرڻ بدران پنهنجا لڪايل سگريٽن جا پاڪيٽ هڪ هڪ ڪري ڪيندو هو. اسان سندس يادگيري ۽ پاڪيٽن کي ڳولڻ جي خوبيءَ کي داد ڏيندي کيس Nut Cracker پکي سڏيندا هئاسين.

– پکين جي اڏام جا رستا سالن کان ساڳيا هلندا اچن جيڪي Fly ways سڏجن ٿا. اهي رستا (routes) گهڻو ڪري جبلن جي قطارن، سامونڊي ڪنارن ۽ درياهن مٿان لنگهن ٿا. هنن راهن (fly ways) جي ڄاڻ جڻ پکين کي ورثي ۾ ملي ٿي يعني هنن جي جينيز ۾ (Genetically Programmed)

آهن ۽ ڪنهن حد تائين هو پنهنجن وڏن کان سکن ٿا. ڪيترن پکين جا وڃڻ جا رستا هڪڙا آهن ته موٽڻ جا ٻيا.

- لڏپلاڻ ڪندڙ هي پکي هميشه ولر ۾ اڏامن ٿا. وڏا پکي انگريزي اکر V جي شڪل ۾ اڏامن ٿا. رڊار ذريعي ساڳي پکي جي اڪيلي اڏامڻ ۽ ولر سان اڏامڻ جو حساب ڪيو ويو آهي ته ولر ۾ اڏامڻ سان پکيءَ جي رفتار 5 ڪلوميٽر في ڪلاڪ وڌيڪ رهي ٿي.

- هي پکي جنهن اوچائي (Altitude) تان اڏامن ٿا اهو سڄي سفر ۾ مختلف رهي ٿو. ايوريسٽ جبل جي چوٽيءَ تي چڙهڻ وارا اهو ٻڌائين ٿا ته هنن کي 5000 ميٽرن (16400 فوٽن) جي بلنديءَ تي، کمپ گلئشير وٽ ڪيترن ئي ڪنگن، هنجرن ۽ ڏگوشن (Pintail ۽ Black Tailed Godwit) جا هڏاهان پڃرا نظر اچن ٿا. ڪاز جي قسم جو هڪ پکي (Bar headed Geese) هماليا جبلن جي اتاهين چوٽين مٿان، جيڪي 8000 ميٽرن (29000 فوٽن) کان به مٿاهيون آهن، لنگهي ٿو جيتوڻيڪ ڪجهه فاصلي تي 3000 ميٽرن جي بلنديءَ تي هيٺاهون لنگهه به آهي پر هي پکي پنهنجي ولر سان گڏ هن هيٺاهين بدران مٿاهون لنگهه اختيار ڪري ٿو.

آبي جانور سمنڊ مٿان لنگهڻ وقت ڪافي هيٺاهين Altitude تي اڏامن ٿا ان ڪري جهاز جي ڊيڪ تان انهن کي آساني سان ڏسي ۽ فوٽو ڪڍي سگهجي ٿو.

- هونءَ گهڻي تعداد ۾ پکي 500 فوٽن کان 2000 فوٽن جي وچ واري بلنديءَ تي اڏامن ٿا ۽ پکين جي هڪ ٻئي سان ۽ ڊگهين عمارتن سان ٽڪرائجي مرڻ جا واقعا به 2000 فوٽن کان هيٺاهين بلنديءَ تي رونما ٿين ٿا. اهي پکي جيڪي 6000 فوٽن کان مٿاهين بلندي تي اڏامن ٿا انهن ۾ هڪ جو به ٽڪرائڻ نٿو ٿئي.

- پکين سان گڏ پينگئن جهڙا سامونڊي پکي جيڪي فقط ترڻ سگهن ٿا يا پيرن تي هلي سگهن ٿا پر اڏامي نٿا سگهن، پڻ لڏپلاڻ ڪن ٿا. پينگئن جون ڪيتريون ئي جنسون انٽارڪٽڪ سمنڊ ۾ برف ڄمڻ کان اڳ پنهنجو وطن ڇڏين ٿيون. هو هر سال 1000 کان به مٿي ڪلوميٽرن جو سفر سمنڊ ۾ ترڻ پورو ڪن ٿيون.

- هوائي جهاز هلائيندڙ پائلٽ کان توهان پڇندائو ته هو توهان کي ٻڌائيندو ته مختلف بلندين (Altitudes) تي هوا جا مختلف دٻاءَ رهن ٿا. ڪڏهن ڪڏهن موسم جي خرابي ڪري هوائي جهاز ۾ سفر ڪندڙ مسافر لڳاتار جهٽڪا به محسوس ڪن ٿا ۽ اڪثر ڇپيو ويندو آهي ته هوائي جهاز "ايئر پاڪيٽ" ۾ اچي ويو آهي ۽ پوءِ اهڙين خراب حالتن ۾ هوائي جهاز ۽ ان ۾ سفر ڪندڙ ماڻهن جي سلامتيءَ لاءِ پائلٽ هوائي جهاز کي ڪجهه هيٺاهين Altitude تي وٺي ايندو آهي يا مٿاهين تي، جيئن ماڻهو ۽ هوائي جهاز بهتر حالت ۾ رهي. ڪڏهن ته پائلٽ کي هوائي جهاز جو ڪجهه رُخ بدلائي هلڻو پوندو آهي جيئن سامهون ايندڙ طوفان وغيره سان گهڻو مهاڏو نه ٿئي. بهتر موسم ٿيڻ تي هو وري جهاز کي صحيح ڪورس تي آڻي ٿو. ائين ڪرڻ سان هن جو سفر ڪجهه ڊگهو ضرور ٿئي ٿو پر جهاز ۽ ان ۾ سفر ڪندڙن انسان سُک ۽ سلامتي ۾ گذارين ٿا.

- مٿيون ساڳيو حال پکين سان ٿئي ٿو ۽ هو به خراب موسم کي منهن ڏيڻ لاءِ هوائي جهاز وانگر

ڪڏهن هيٺاهين ليول تي اچيو وڃن ته ڪڏهن مٿاهينءَ تي ۽ ڪڏهن ته پنهنجي ڪورس کي بدلائي ٿورو ڪاٻي يا ساڄي طرف اڏامن ٿا. هيڪاندي خراب حالت ۾ هو اڏامڻ بدران هيٺ سمنڊ تي لهيو اچن. آبي پکي آهن ته سمنڊ يا درياهه جي ڪپر تي ۽ جي ٻيا پکي آهن ته خشڪي تي. اهو ئي سبب آهي جو آبي پکي اهڙي روٽ اختيار ڪن ٿا جنهن ۾ خشڪي گهٽ ۽ سمنڊ جو حصو وڌو هجي. ويندي سائبيريا ۽ ازبڪستان پاسي کان سنڌ ۾ ايندڙ ڪونجون جبلن جو سلسلو ٽپڻ بعد يڪدم سنڌو درياهه مٿان اڏامن ٿيون.

– ڪراچي ۽ حيدرآباد جي وچ ۾ جيڪو گهڻو سفر ڪندا رهن ٿا انهن کي خبر آهي ته سندن گاڏي ڪيترو پيٽرول يا گئس کائي ٿي ۽ هنن کي اها به خبر آهي ته جي سامهون جي تيز هوا آهي ته هنن کي ايڪسلريٽر کي وڌيڪ دٻائي رکڻو پوي ٿو ۽ ساڳي سفر ۾ گهڻو پيٽرول خرچ ٿئي ٿو پر جي پٺيان جي هوا آهي ته پوءِ عام حالتن کان به گهٽ ٿئي ٿو. ساڳيو حال اسان جو سمنڊ تي آهي. پٺيان جي هوا هوندي ته جهاز ترندو ويندو. هڪ قسم جي عجيب فرحت محسوس ٿيندي ۽ تيل به گهٽ سڙڻ ڪري بچت ٿيندي. سامهون جي هوا هڪ ته جهاز کي گڏهه وانگر اهڙو ڪڏائي ٿي جو ڪيترائي سي سڪنيس جا مريض ٿيو پون ۽ اُلٽين جو ڦهڪو لاهيو ڏين ۽ تيل به گهڻو سڙي ٿو. حيرت جي ڳالهه آهي جو هي لڏپلاڻ ڪندڙ پرديسي پکي ان معاملي ۾ به سياڻا آهن. هو سفر جي Start تيستائين نه وٺندا جيسين هنن کي اها پڪ نه ٿئي ته پٺيان جي هوا هنن جي اڏام ۾ فائديمند ثابت ٿيندي ۽ پوءِ هڪ دفعو هنن سفر شروع ڪيو ته پوءِ دنيا جي ڪا طاقت هنن کي موٽائي نٿي سگهي. ڪيترا پکي (خاص ڪري وڏي قد بت جا) تمام مٿاهين Altitude تي ان ڪري اڏامن ٿا جو اتي گهٽي ٿڌ آهي ۽ لڳاتار پَرَ هڻڻ ڪري هنن ۾ گرمي پئدا ٿئي ٿي. هي ائين آهي جيئن تکو تکو واڪ ڪندي اسان پگهرجي وڃون ٿا ۽ واڪ جو جيڪو مزو ٿڌن ملڪن ۾ آهي اهو اسان وٽ سنڌ ۾ يا ملائيشيا، ٿائلنڊ ۾ ناهي. سو پکي به ٿڌڪار ۾ اڏامندي فرحت محسوس ڪن ٿا.

قدرت جوئي ڪمال آهي

هنن Migratory (لڏپلاڻ وارن) پکين جو سوچجي ٿو تہ حيرت ٿي ٿئي تہ هو ڄمڻ کان وٺي مرڻ تائين دنيا جي هڪ ڪنڊ کان ٻي ڪنڊ تائين اوٽ موٽ جو سفر ڪن ٿا. ۽ ائين بہ ناهي تہ ڪو هو اسان انسانن وانگر هوائي جهازن ۾ سفر ڪن ٿا. هوائي جهاز جيڪو هلائي ڪو ٻيو ٿو اسان مسافر آرامده ڪرسين تي ننڊون ڪندا، ڪافيون پيئندا ۽ هاڻ تہ T.V جا مختلف چئنل ڏسندا، سفر پورو ڪريون ٿا تہ بہ منزل تي پهچڻ وقت ٿڪل محسوس ڪريون ٿا. توهان ڪراچي کان اسلام آباد، ممبئي، دبئي يا جده تائين ٻن ٽن ڪلاڪن جو سفر ڪريو ٿا تہ توهان کي مزو اچي ٿو پر انهن مسافرن کان پڇو جيڪي ڪراچيءَ کان ٽوڪيو ڪوبن هيگن، ٽورنٽو يا نيويارڪ تائين سفر ڪن ٿا۔ پوءِ پلي هنن کي رستي تي ڪنهن هڪ يا ٻن ايئرپورٽن تي لهي ٽنگ ڊگهي ڪرڻ جو موقعو ملي. هنن جي ڇا حالت ٿئي ٿي!

مٿين ڳالهہ کي ڌيان ۾ رکي ذرا سوچيو تہ هي مهاجر پکي هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ تائين پهچڻ ۾ ڪيڏي جدوجهد ڪن ٿا. هنن کي نہ فقط وڏن شڪاري پکين کان پاڻ بچائڻو پوي ٿو پر منزل تي پهچڻ لاءِ صحيح راهہ جو بہ تعين ڪرڻو پوي ٿو. واٽ تي ملندڙ خراب موسم جو سوچڻو پوي ٿو. راهہ (چونڊيل رُوٽ) تان ڀٽڪي وڃڻ جي صورت ۾ هنن کي وري ساڳي ٽريڪ تي پنهنجو پاڻ کي آڻڻو پوي ٿو. ۽ هي سفر ڪو ٽن، چئن يا چوويهہ ڪلاڪن جو نٿو ٿئي پر ڏينهن جا ڏينهن بلڪ هفتن جا هفتا هلي ٿو. علم فلڪيات (Astronomy) پڙهڻ وقت جيئن انسان حيران ٿيو وڃي تہ ڇا تہ ڪائنات آهي. اسان جي ڌرتيءَ کان گهڻو گهڻو وڏا سَيارا ۽ سج ۽ تارا، ملين بہ نہ پر بلين جي حساب سان. هن ڪائنات ۾ جنهن تيز رفتاري سان ڊوڙي رهيا آهن. انهن بابت هڪ علم فلڪيات جو شاگرد فقط سوچي اهو مڃڻ لاءِ تيار ٿيو وڃي تہ هي سڄو ڪاروبار هلائڻ وارو هڪ حڪيم، داناءُ، طاقت وارو، هر وقت هر هنڌ موجود، خبير ۽ عليم آهي ۽ جيڪو ماڻهو بہ انهن ڳالهين تي سوچي ٿو جاڻ حاصل ڪري ٿو عقل کان ڪم وٺي ٿو ان کي اهڙيون ڳالهيون پنهنجي رب جي وجود جي خاطري ڏين ٿيون. هي سڀ ڳالهيون انسان لاءِ قدرت طرفان ڏنل نشانيون آهن. سالن کان سائنسدان اڃا ان جو ئي فيصلو ڪري نہ سگهيا آهن تہ پکي پنهنجو رستو ڪيئن ٿا ڳولهين؟ ڪو چوي ٿو تہ سج ذريعي، ڪو تارن ذريعي ٻڌائي ٿو ڪو ڌرتي جي چقمقي شعاعن (Magnetic Field) جي ڳالهہ ڪري ٿو ۽ هاڻ اها بہ ٿيوري پيش ڪئي وئي آهي تہ پکين کي سونگهڻ ۽ ٻڌڻ جي وڏي سگهہ آهي جنهن ذريعي هو سوين ميل اڳيان جا رستا ۽ موسم جو حال معلوم ڪري سگهن ٿا. بهرحال سڀ ڪو قِريو ڦِريو ان ڳالهہ تي پهچي ٿو تہ پکي هن قسم جا ڪرتب instinct ذريعي ڪن ٿا. يعني اهو سڀ علم رب پاڪ هنن کي وحي ڪيو آهي ۽ اها ئي تہ ڳالهہ اڄ کان 1400 سال اڳ قرآن ۾ آئي آهي تہ:

وَاَوحي رَبُڪَ اِلَي النَحلِ ..... (النحل 16، آيت 68)

۽ (ڏسو) تنهنجي پروردگار ماکيءَ جي مک جي دل ۾ هيءَ ڳالهہ وجهي ڇڏي (وحي ڪري ڇڏي) تہ جبلن ۾، وڻن ۾ ۽ انهن جاين ۾ جيڪي انهيءَ مطلب لاءِ ڪنهن مٿاهين جاءِ تي ناهيون وڃن ٿيون،

پنهنجو مانارو ناهين....

سو اهڙي طرح هنن لڏپلاڻ ڪندڙ پکين جي دلين ۾ به رب پاڪ اهي سموريون ڳالهيون وحي ڪري چڏيون آهن ۽ جيڪو جيڪو وقت اچي ٿو هو ان تي اهو مقرر ڪم ڪن ٿا ۽ رستن، راهن، منزلن، موسمن وغيره جو علم، جيڪو اسان سالن جا سال ڪتابن ۽ ماهر ناڪئن ذريعي حاصل ڪريون ٿا هنن پکين جي دماغ ۾ اڳهين قدرت طرفان موجود آهي ۽ پکيءَ جو دماغ به وري ڇا ذري پرزي جيڏو آهي! ڪيترن پکين جي مٿي ۾ موجود ميجالي ڪان سندن فقط هڪ اک وڏي ٿئي ٿي. بهرحال اهي سڀ ڳالهيون قدرت طرفان انسان لاءِ نشانيون (Signs) آهن جيڪي نيو من لائين پريان سندي پار جو.

رب پاڪ ساڳي مٿين سورت ۾ مينهن وسڻ ۽ مردار زمين سرسبز ٿيڻ جو مثال ڏيئي فرمائي ٿو ته بيشڪ هن صورتحال ۾ انهن ماڻهن لاءِ هڪ نشاني آهي جيڪي (حق جي دعوت کي دل جي ڪنن سان) ٻڌن ٿا. يا ساڳي سوره ۾ چوپائي مال جو کير ڏيڻ ۽ انگورن مان نشو ڪندڙ عرق يا مفيد غذا حاصل ڪرڻ جو مثال ڏئي رب پاڪ فرمائي ٿو ته بيشڪ هن ڳالهه ۾ انهن ماڻهن جي لاءِ (فهم ۽ بصيرت جي) هڪ نشاني آهي جيڪي عقل کان ڪم وٺن ٿا.

هنن Migratory (لڏپلاڻ ڪندڙ) پکين وانگر جانورن ۽ مڇين جا به ڪي اهڙا ڪارناما آهن جن لاءِ اهو ئي چئي سگهجي ٿو ته هنن کي اهو علم ۽ ڄاڻ قدرت طرفان وحي ٿئي ٿو ۽ هنن جو هر ڪم بامقصد ٿئي ٿو. هڪ ماهرِ طيور (پکين جي ماهر سائنسدان) جو چوڻ آهي ته هنن پکين جون هر سال هي ڊگهيون اڏامون ڪي اجايون نه آهن. انهن پنيان مقصد رکيل آهي. انهن جي حيثيت هڪ اعليٰ درجي جي جاگرافيائي بندوبست (Geographical Arrangement) هيٺ آهي. هنن پکين جو سفر ايترو ئي بامعنيٰ آهي، جيترو ڪنهن انسان جو سوچيل سمجهيل سفر.

گوٿابرگ يونيورسٽي سئيڊن جو سائڪالاجي جو پروفيسر ميٽارڊ جانسن، جيڪو مالمو شهر ۾ منهنجو پاڙيسري آهي، سني انگريزي پڻ ڳالهائي ٿو. هڪ ڏينهن لانڊري روم ۾ ڪپڙا ڌوئڻ دوران پڇيومانس ته يار تون هر وقت instinct جي ڳالهه ڪرين ٿو مون کي ان شيءِ جي آسان وصف ٻڌاءِ. هن اهو ئي مثال ڏنو ته جيئن سامونڊي ڪُميون (Turtles) هر سال ڪناري تي ڪڏ ڪوٽي آنا لاهي هليون وڃن ٿيون ۽ پوءِ ڪجهه ڏينهن بعد انهن مان جيئن ئي ٻچا نڪرن ٿا ته اهي سڌو سمنڊ ڏي رُخ رکن ٿا. هڪ نئون ڄاول ڪميءَ جو ٻچو جنهن کي نه ڪنهن سيکاريو ۽ جنهن نه ڪنهن ٻئي کي ڏٺو ڪيئن ٿو يڪدم سمنڊ ڏي رخ رکي! اها منجهس قدرت طرفان inbuilt ڄاڻ ۽ urge آهي، جيڪا هن کي ائين ڪرڻ لاءِ مجبور ڪري ٿي ۽ اهو ئي instinct آهي. هڪ گهوڙي جو ڦر ڄمڻ سان هڪ ڪلاڪ اندر اٿيو بيهي، هلي ۽ ٽپ ڏئي ٿو. اهڙي طرح ماکيءَ جي مکين جي حيرت انگيز زندگي ۽ انهن جا عجيب ڪم آهن. يا ڪٽي چئجي ته پکي ڪيئن ٿا آکيرو ٺاهين ۽ هر پکي پنهنجي نموني جو آکيرو ٺاهي ٿو! اهي سڀ ڳالهيون هو اسان وانگر يونيورسٽين يا ورڪشاپن مان نٿا سکن ۽ نه ئي ڪنهن کي ڏسي سکن ٿا پر قدرت طرفان هنن کي اها ڄائي ڄم کان ڄاڻ مليل آهي ۽ مقرر ڪيل fixed پيٽرن مطابق ڪم ڪن ٿا. ان شيءِ کي اسين instinct سڏيون ٿا. هن جو مطلب هو ته:

Instinct is the in-born behavior of a living organism that is not learned. It is a fixed action pattern which is inherited.

قرآن مجيد ۾ آيل لفظ وحي (وَ اَو حيٰ رَبُڪ اِلَي النَحلِ....) جي سمجهاڻي مولانا مودوديءَ تفهيم القرآن ۾ بهتر نموني سان ڏني آهي تہ:

.... وحي جي لغوي معنيٰ آهي ڳجهو ۽ لطيف اشارو جيڪو اشارو ڪرڻ وارو ۽ اشارو حاصل ڪرڻ واري کان علاوه ٻيو ڪو محسوس نہ ڪري. انهي مناسبت سان هي لفظ اِلقاءَ (دل ۾ ڳالهہ وجهڻ) ۽ الهام (لڪل تعليم و تلقين) جي معنيٰ ۾ استعمال ٿئي ٿو. الله تعاليٰ پنهنجي مخلوق کي جيڪا تعليم ڏئي ٿو اها ڪنهن مڪتب يا مدرسي ۾ نٿي ڏني وڃي بلڪ اهڙن لطيف طريقن سان ڏني وڃي ٿي جو ظاهري طرح ڪو تعليم ڏيندڙ يا ڪو تعليم حاصل ڪندڙ نظر نٿو اچي، ان ڪري هن کي قرآن ۾ وحي، الهام ۽ القاءَ جي لفظن سان تعبير ڪيو ويو آهي. هاڻ اهي ٽئي لفظ ڌار ڌار اصطلاحن جي شڪل اختيار ڪري ويا آهن. لفظ وحي نبين لاءِ مخصوص ٿي ويو آهي. الهام کي اوليائن ۽ خاص ٻانهن لاءِ مخصوص ڪيو ويو آهي ۽ القاءَ انهن جي ڀيٽ ۾ عام مخلوق لاءِ استعمال ٿئي ٿو. پر قرآن ۾ اهو اصطلاحي فرق نٿو ملي. ماکيءَ جي مک کي هن جو پورو ڪم وحي (فطري تعليم) جي ذريعي سيکاريو وڃي ٿو. ۽ هي وحي فقط ماکيءَ جي مک تائين محدود ناهي. مڇيءَ جو ترڻ، پکي جو اڏامڻ ۽ نئين ڄاول ٻار جو ٿڃ پيئڻ بہ قدرت وحي ذريعي سيکاري ٿي.

لڏپلاڻ ڪندڙ Migratory پکين جو مطالعو ڪندڙ هڪ محقق لکيو آهي تہ هنن پکين جي هجرت لاءِ اڏام جا رستا مقرر ٿيل آهن. هنن جي ڊگهي سفر ۾ ڪئسپين سمنڊ، بحر اسود (ڪارو سمنڊ) ۽ ميڊيٽرينين (پوئنچ سمنڊ) پار ڪرڻو پوي ٿو. هي پکي ائين وڃي وڃي بي خبري جي عالم ۾ نڪريو نٿا پون ۽ نہ وري ڪين جيڏانهن اچي ٿو ڪاهيو پون. هن مقصد لاءِ هو نهايت خبرداري سان ان طرف جي چونڊ ڪن ٿا، جيڪو هنن لاءِ موزون ترين آهي. پکين جا هي سفر بيحد حيرت انگيز آهن. اڄ جو انسان جڏهن هن قسم جو ڊگهو سفر ڪري ٿو تہ هو ڪيترن ئي ڳالهين جي مدد حاصل ڪري ٿو. پر پکين جي اندر نہ انساني ذهن آهي ۽ نہ معلومات حاصل ڪرڻ جو انتظام. پوءِ هي پکي اهڙا ڊگها ۽ پيچيده سفر ڪاميابيءَ سان ڪيئن ٿا پورا ڪن. حقيقت اها آهي تہ هن قسم جا واقعا ان عقيدي کي پوري طرح قابل فهم بنائين ٿا جنهن کي آسماني مذهبن ۾ وحي سان تعبير ڪيو ويو آهي. بهرحال هي قدرت جو ئي ڪمال آهي جنهن هڪ ننڍڙي ساهہ واري کي ايڏو مفاصلو طئي ڪرڻ جي طاقت ڏيڻ کان علاوه هن کي جاگرافي، علم فلڪيات، نيويگيشن، موسم جي ڄاڻ کان علاوه همت، عزم ۽ پاڻ ۾ ٻڌي ڪري اڏامڻ جو جذبو ڏنو آهي.

تون ڪٿي آهين منهنجي

خيرپور جو ظفر شيخ جيڪو شروع کان فارين سروس ۾ رهيو ۽ گذريل سال رٽائرمينٽ وٺڻ کان اڳ هو ڪيترن ئي ملڪن جرمني، بنگلاديش، چاڊ، آلجيريا، ٽيونيشيا، زائر وغيره ۾ سفير ٿي رهيو. هن جو گهڻو عرصو جپان ۾ گذريو. اتفاق سان هي اهو وقت هو جڏهن منهنجي به جپان ۾ موجودگي هوندي هئي. جنهن جهاز تي هوندو هوس ان کي جپان جي ئي بندرگاهن ۾ وڃي وڃڻو پوندو هو يا ڪنهن جهاز جي ڏکهي مرمت لاءِ جپان جي ئي ڪنهن بندرگاهه ۾ رهڻو پوندو هو. هڪ دفعي ته ٽوڪيو جي شپ يارڊ ۾ نئون جهاز ٺهرائڻو پيو ۽ ڇهه مهينا ڪن گنزا ۾ رهڻو پيو. جتان چار پنج لوڪل اسٽيشنن بعد ظفر جو روپنگي ۾ گهر ۽ ٿورو اڳيان اسان جي ملڪ جو سفارتخانو هو. CSS جو امتحان پاس ڪرڻ وارا تعليم ۾ سنا ۽ ذهين ته ٿين ٿا پر ظفر ۾ اها به خوبي آهي ته هو سخت محنتي به آهي. جپان ۾ نوڪريءَ خاطر هن مڪاني زبان جپاني ”ڪم هلائڻ“ لاءِ نه سکي پر هن وڏي محنت ۽ دل سان ائين سکي ۽ ان تي عبور حاصل ڪيو جڻ هن کي سڄي عمر جپان ۾ رهڻو هجي. اهو ئي سبب آهي جو مڪاني ماڻهن هن کي بيحد پسند ڪيو ٿي. جپاني طبيعت ۾ شرميلا ۽ پنهنجو پاڻ ۾ رهڻ وارا هجڻ جي باوجود هُنن ظفر کي پنهنجين غمين ۽ خوشين ۾ شامل ڪيو ٿي. هو چوندا هئا ته ظفر ڪيترن پڙهيل ڳڙهيل جپانين کان به سٺي جپاني ڳالهائي ٿو. تن ڏينهن ۾ صدر ضياءُ الحق جپان ايندو هو ته هو به ترجمي لاءِ ظفر کي پاڻسان ڪڍندو هو. ظفر کي جپاني ٻوليءَ سان گڏ جپانين جي ڪلچر، ثقافت، رسم رواج، وهمن وسوسن ۽ خوفن خوشين جي به وڏي ڄاڻ رهي ٿي. اڄ به ظفر سان جپان ۽ جپانين بابت ڳالهيون ڪندي مزو اچي ٿو ۽ معلومات ملي ٿي. اها ٻي ڳالهه آهي ته ڪن ڳالهين ۾ آئون سندس راءِ يا سوچ سان سهمت نه ٿيندو آهيان، پوءِ بحث بعد يا هن کي مون کي قائل ڪرڻو پوي ٿو يا مون کي ڪيس مجرائڻو پوندو آهي.

هڪ دفعي ٽوڪيو جي اينو ڇڙيا گهر وٺان لنگهي رهيا هئاسين ته ان جي اوس پاس ۾، يا شايد ڇڙيا گهر جي اندر، ڪنهن هنڌ اسان جي هڪ دلپسند جپاني شاعر ماتسو باشو جو شعر ڪنهن ڪاٺ جي تختي (يا شايد ڏکهي ٽائيل تي) اڪريل نظر آيو.

ماتسو باشو سترهين صديءَ جو جپاني شاعر آهي جنهن جي شاعريءَ جي تعريف مون پنهنجن ڪيترن سنڌي شاعرن نصير مرزا، انور ابڙو، قمر شهباز، هدايت بلوچ، تاج بلوچ جهڙن کان به ٻڌي آهي. باشو 1644ع ۾ ڄائو ۽ 1694ع ۾ وفات ڪيائين. جپان جو ٽاپ جو مشهور شاعر آهي، جيئن اسان وٽ سمجهو ته اڄ ڪلهه استاد بخاري، تاجل بيوس ۽ عبدالغفار تبسم آهن. سندس ڪيترائي شعر ڳائڻ ۾، مضمونن ۽ ڪالمن ۾ ۽ مختلف عمارتن ۽ رستن تي نظر اچن ٿا. ان ڏينهن ظفر شيخ ماتسو باشو جي لکيل ان شعر ڏي ڏيان ڇڪائيندي چيو:

”هو ڏس! سامهون ڇا لکيو پيو آهي! يوڪو هارويا....“

”تَوري ناڪِي يو نو.

مي وا نامِيدا....“ مون ان هائيڪو جون باقي به سٽون پڙهي شعر پورو ڪيو. پر مون کي ته ان شعر ۾ ڪوبه ڪڙ تيل نظر نه آيو جو واهه واهه ڪجي. هڪ ڏينهن اڳ ۾ ظفر جي ئي هڪ نوجوان پاڙيسري

عورت شنجوڪو اسٽيشن جي سب وي ۾ ترين جو انتظار ڪندي هڪ شعر ٻڌايو هو جيڪو پسند نه اچي ها ته به سندس خماريل اکين ۽ نخريلي ادائن کي ڪٿي ضرور واهه واهه ڪريون ها. ڇو ته اهي ڏينهن اسان ٻڌڻ وارن جا ڀرپور جوانيءَ جا هئا.... يعني اها ڳالهه اڄ کان 35 سال اڳ جي آهي. جپاني زبان جو هي شعر توهان لاءِ به لکندو هلان:

Hito ni awan
Tsuki no naki ni wa
Omoiokite
Mune hashiribi ni
Kokoro yakeori.

هي شعر جپان جي مشهور وَڪا (Waka) شاعره "اونو نو ڪوماچي" جو آهي، جيڪا پيار، محبت ۽ شهوت انگيز (erotic)قسم جي شاعريءَ کان اڄ به مشهور آهي، جيتوڻيڪ کيس وفات ڪئي يارهن سؤ سال گذري چڪا آهن. وَڪا جپاني شعر جو قسم آهي، جنهن ۾ پنج سٽون به ٿين ته ست به، جيئن هائڪو ۾ ٽي ٿين ٿيون. اونو نو ڪوماچي پنهنجي زماني جي بيحد خوبصورت عورت مڃي وڃي ٿي. هن لاءِ چيو وڃي ٿو ته هوءَ انهن ڏينهن جي شهنشاهه جي هيٺين درجي جي ڪنيز ۽ خدمتگار پڻ رهي هئي. هن شاعره (ڪوماچيءَ) بابت ڪيترائي سچا ۽ هٿ گهڙيل پيار، محبت ۽ عشق جا داستان آهن. انهن ۾ هڪ قصو 'فوڪا ڪوسا' نالي هڪ اعليٰ آفيسر جو تمام مشهور آهي، جنهن سان ڪوماچيءَ وعدو ڪيو ته جيڪڏهن هو هڪ سؤ راتين تائين لڳاتار هن سان همبستري ڪندو ته هوءَ ٻين سڀني عاشقن کي ڇڏي، هميشه لاءِ فقط هن جي محبوبا ٿي رهندي. فوڪا ڪوسا صاحب هر رات ڪوماچي وٽ حاضري ڀريندو رهيو پر اچي اچي آخري راتين ۾ هڪ دفعو هو همٿ ساري نه سگهيو. ان ڏک ۽ صدمي ۾ هو بيمار ٿي پيو ۽ بستر تان وري اٿي نه سگهيو. بيماريءَ هن کي موت تائين پهچائي ڇڏيو. ڇون ٽا ته ڪوماچيءَ کي پنهنجي ههڙي عاشق جي موت تي ڏاڍو ڏک ٿيو. يعني فقط ڏک ٿيس باقي ٻيو مڙيئي خير. ٻيا ڪم نه ڇڏيائين.

جپان جا ماڻهو ڳالهه ٽا ڪن ته ڪوماچيءَ جي پيريءَ وارا ڏينهن ڏاڍا ڏکيا گذريا، جڏهن هن جي سونهن سوڀيا ختم ٿي وئي ۽ کيس پاڻي پري پيارڻ وارو به نه رهيو. هن جي سمورن سابق عاشقن کيس نڌڻڪو ڪري ڇڏيو. پئسو ڏوڪڙ سڀ ختم ٿي ويو هوس ۽ هن پنهنجي ماضي جي زندگيءَ تي سخت احساس جرم ۽ افسوس محسوس ڪيو هو. هوءَ هڪ بي گهر فقيرياڻيءَ وانگر گهٽين ۾ ڀٽڪندي رهي. اها ٻي ڳالهه آهي ته جوان ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون هن جي شاعريءَ کي بيحد پسند ڪندا رهيا. بهرحال ڪوماچيءَ جي مرڻ بعد هن جي شاعريءَ کي اڄ تائين قومي ليول تان مڃتا ڏني وڃي ٿي. مٿس جپانيءَ ۾ ڪيترائي اسٽيج ڊراما ۽ فلمون ٺهي چڪيون آهن. پاڻ اڪيٽا ضلعي (پريفيڪچر) ۾ ڄائي جنهن جي بليٽ ٽرين "اڪيٽا شنڪانسين" کي جپان جا ماڻهو اونو نو ڪوماچيءَ جي ياد ۾ "ڪوماچي ريل" به سڏين ٿا. ان کان علاوه جپان جي چانورن جي هڪ جنس 'ڪوماچي' جو نالو پڻ هن سان منسوب ڪيو ويو آهي. سندس زندگي تي ويجهڙائيءَ ۾ هڪ انگريزي ٽيلي فلم "ڪال مي ڪوماچي" ٺهي آهي، جنهن ۾ ڪوماچيءَ جو پارٽ جپان جي مشهور ائڪٽريس 'ڪائوري هاماموتو' ادا ڪيو آهي.

بهرحال پاڻ ڪاموچيءَ جي مٿين شعر جي ڳالهه ڪريون جيڪو اسان جي دوست ظفر شيخ جي

پاڙيسري نوجوان عورت (جنهن جا بقول هڪ ٻئي پاڙيسريءَ جي ”حقوق غير محفوظ“ هئا) اسان کي سب وي ۾ ٻڌايو. ٻڌڻ وقت آئون نه فقط ڪنن سان پر اکين سان به سندس وات مان چيل ڪوماچي شاعره جا ٻول ٻڌي رهيو هوس. منهنجو نڪ سندس جسم ۾ لڳل ڪولون يا پائوڊر جي خوشبوءِ سونگهي رهيو هو. يعني هن شعر تي اسان جا (گهٽ ۾ گهٽ منهنجا) جو گاڏيءَ جي انتظار ۾ وڏندڙ پيهه پيهان ۾ هن سان بلڪل لڳو لڳ بيٺو هوس)، سڀ حواس مشغول هئا –– سواءِ هڪ حواس چکڻ جي.

هِتو ني اوان، (تون اچين نٿو)
تسڪي نو ناڪي ني وا، (هيڙي بنا چنڊ واري رات جو)
اوموئي ڪيٽي، (انتظار پئي ڪريان، تولاءِ)
مُوني ها شِيري بِي نِي، (منهنجيون ڇاتيون اُڌما پيون ڪائين)
ڪوڪورو ياڪي اوري، (دل منهنجي ٻري پئي).

”واهه واهه! واهه واهه!“ مون سندس شعر جي هڪ هڪ سٽ تي واهه واهه ڪئي. مون تعريف ۾ جپاني زبان جون جيڪي صفتون آيون تي نڇاور ڪري ڇڏيون. سامهون بيٺل ظفر کي منهنجو اهو عاشقاڻو مزاج هرگز نه وڻيو. بلاشڪ اونداهي رات ۾ اچڻ لاءِ، اڄ ڪان يارهن صديون اڳ، شاعره اونو نو ڪوماچيءَ پنهنجي يار کي چيو هو. پر گنزا اسٽيشن تائين، ڪوماچيءَ جو هي شعر ٻڌائڻ واري هن سهڻي جپاني خاتون سان گڏ ٽرين ۾ ته ويهي سگهجي ٿو.

پر ائين ٿي نه سگهيو. ٽرين اچڻ تي پيهه پيهان ۾ جنهن سيٽ تي هوءَ وڃي ويٺي، ان تي منهنجي پهڻ ڪان اڳ ڪو ٻيو هتي جو مڪاني نر ويهي رهيو ۽ مون کي ظفر پرسان ئي سِيٽ ملي.

”تو اجائي پئي واهه واهه ڪئي،“ گاڏي هلي ته ظفر مون کي چيو ”شعر ۾ ته ڪا ٿوم بصر هوئي ڪونه.“

”نه يار ڳالهه ئي نه پڇ. ڏکي ساموندي سفر بعد، جوان توڙي پوڙهين ڇوڪرين جي واتان چيل هر شعر مان مون کي اتساهه ملي ٿو.“

”پر تڏهن به شعر ۾ ڪجهه ته هجي،“ ظفر چيو ”هڪ ته پليٽ فارم تي ماڻهن جي گوڙ ۽ لائوڊ اسپيڪرن تان هلندڙ اعلان ڪري ٻڌڻ ۾ نه پئي آيو....“

”.... ٻيو تون هن سان مون وانگر لڳي نه بيٺو هئين“ مون سندس ڳالهه کي ڪٽيندي چيو ”مون ته ان وقت اها دعا پئي گهري ته اڄ اها هبايا لائين جي گاڏي ئي نه اچي.“

”شعر ڇا هو؟“ ظفر پڇيو.

”اهو ته هن جي واتان ٻڌين ها ته مزو اچئي ها. ڇڱو پلا انهي جهڙو ۽ انهي مفهوم جو هڪ سنڌي شعر ٻڌ، جيڪو تاج بلوچ جو آهي.

”چنڊ ناهي ۽ نه آهي زندگي،
تون ڪٿي آهين او منهنجي روشني،

رات ساري مون اکين ۾ آ ڪٽي
منهنجي ڇاتي سمنڊ جيئن ڇلڪي پئي،
هجر ۾ دل ڪامي ۽ تڙپي پئي.“

ظفر شعر ٻڌي واهه واهه ڪئي. بهرحال اڄ جڏهن ٽوڪيو جي اُئي نو (Ueno) پارڪ وٽ، ظفر شيخ ماتسو باشو جي شعر ڏي ڏيان ڇڪرايو ته ٻه دفعا پڙهڻ بعد به مون کي منجهس ڪا اهڙي خاص ڳالهه نظر نه آئي. شايد مون هن شعر ۾ به ڪوماچيءَ وارو erotic مفهوم پئي ڳولهيو. يا شيخ اياز واري رمز پئي پروڙي...

”ڪنهن ڪاري ڇڳ تي رات ڳتي
ڪنهن ڳاڙهي ڳل تي باک ڦٽي
هي سانگ سجايو آهي پيارا....“

يا وري امداد حسيني جي چواڻي

”پريت جو هڪڙو پل ئي سهي،
چوريءَ جو هڪڙو پل ئي سهي،
ڪاڏل ئي سهي، پيتل ئي سهي،
مومل نه سهي، سومل ئي سهي

.... وغيره وغيره. پر باشو جي هن شعر ۾ صاف صاف بيان ٿيل هو ته:

يوڪو هَارو نَا، .... بهار جي مند موڪلائي پئي
توري ناڪي يو نو ..... پکي (هي پَٿَ ڇڏڻ تي) روئي رهيا آهن
مي وا ناميدا. .... مڇين جي اکين ۾ ڳوڙها آهن.

مون ظفر ڏي سوالي نگاهن سان ڏٺو يعني پڇڻ چاهيو ته ان شعر ۾ ڇا آهي؟

”جپاني شاعرن کي پکين جو خاص ڪري پرديسي پکين جو ڪيڏو خيال آهي،“ ظفر چيو ”هو پنهنجي شاعريءَ ۾ پکين جو به ذڪر ڪن ٿا.“

”هائو. اها ته مون کي به خبر آهي. ڪوباياشي اِيسا ۽ ماسائوڪا شِڪيءَ به ڪونجن، ڪوئلن ۽ هَنجن جو ذڪر ڪيو آهي.“ مون چيو.

”تڏهن ته هتي جا ماڻهو پکين سان پيار ڪن ٿا،“ ظفر چيو ”هو پکين مارڻ بدران هنن جي سونهن جي تعريف ڪن ٿا.“

ان تي مون ظفر کي ٻڌايو تہ ائين نہ آهي. پکين تي جيترا شعر اسان جي سنڌي شاعرن چيا آهن اوترا شايد ئي ڪنهن ٻي ٻوليءَ جي شاعرن چيا هجن. ان حساب سان تہ اسان سنڌين کي پکين جو-- خاص ڪري مهمان پکين جو وڌيڪ خيال هجڻ کپي. پر اسان جي بدبختي اها آهي جو نہ فقط اسان پنهنجن پر ڌارين پکين کي بہ پنهنجي ڌرتيءَ تي سڏائي، ڦهڙن سهڻ پکين جي پيپنگ ڪئي اٿئون ۽ هاڻي باقي بچيل پکي پنهنجي پراڻي جُوءِ بدلائي ٻين هنڌن ڏي پيا وڃن. خاص ڪري ڪڇ ۽ گجرات ڏي، جهونا ڳڙهہ ۽ جيسلمير ڏي، جتي انڊيا جي حڪومت هنن جي حفاظت ڪري ٿي.

سات تنهنجو به پکيءَ جهڙو نه هو

ظفر شيخ جيترو جپاني لٽريچر پڙهيو آهي اوترو سنڌي به نه پڙهيو هجيس، خاص ڪري سنڌي شاعري. ائين ته شاعري مون به گهٽ پڙهي آهي پر ايترو ڄاڻان ٿو ته سنڌي شاعرن پکين بابت گهڻو ڪجهه لکيو آهي. عام ديسي پکين کان وڌي پرديسي پکين تائين. انهن جا ڪيترائي مثال گڏريل پرديسي (هجرتي، لڏپلاڻ ڪندڙ Migratory) پکين وارن مضمونن ۾ ڏنا اٿم. هتي ان سلسلي جي آخري مضمونن ۾ پڙهندڙن جي دلچسپي لاءِ ڪجهه شاعرن جا، مون وٽ گڏ ٿيل پکين جا شعر، ڏئي رهيو آهيان. ڊائريءَ جي پهرين صفحي تي شيخ اياز جا ڪجهه شعر هن ريت آهن:

گونج به ڪائي ڳونج، ڳرڪي پنهنجي ڳُرِم لئه
گيت ڳئي جو گونجَ، ماروَ پَرتا پاڻ ۾.

ڪجهه ٽستا هن ريت آهن:

سپني اُماڙيون،
ڪيڏيون ڪينجهر ڪنڌئين
آڙيون ئي آڙيون!

ڪيڏي سُڄَ اَپارَ
مون مَن ائن جيئن روهہَ ۾
ڳُونجن جي ڪُڪارَ!

کهڙا سفر سانگ
اڳتي رڻ راڙا ڪري
ڪِرنگهن مٿان ڪانگ!

ڪنهن جي لاءِ اجان
ڪارو ڪانءُ لنوي پيو
سائيءَ نم مٿان!

شيخ اياز ڄائو شڪارپور ۾ پر سکر سان سندس وڏو تعلق رهيو. سکر جي ئي هڪ ٻئي شاعر ادل سومري جا ڪجهه شعر هن ريت آهن.

جنمن تائين جيئرو رهندو تنهنجو منهنجو پيار
تون ڪاڇي جي ڪونج ته آهيان مان تنهنجو هالار

مور جو کنڀ مون اکين تي هو رکيو
پر اهو تنهنجي سڳيءَ جهڙو نہ هو

سونهن جا اجرن پکين ۾ تي رهي
شاعرن جي سا دلين ۾ تي رهي

اوهان پنهنجي گهر جي ڪشادي پڌر مان
پرين جي پکين کي اڏاري نہ ڇڏجو

جيئن پکين جا پَر سنيالن ٻار ٿا
تيئن اسان تنهنجي سنيالِيون سَار ٿا.

شعر برابر سڪا ناهن پوءِ بہ آهيون ڏنوان
ڪوئل ڪنهن لئہ ڳائي ٿي سا ڇا سمجهن نادان

محبت سان آهي جبل تي جهڙالو
ڪائي ڪونج تنها اڏاڻي نہ آهي

گهار تنها ڪجهہ ڏهاڙا اي ندي!
تون پکين جا آسرا ڇو ٿي ڪرين.

پيار منهنجو جي نديءَ جهڙو نہ هو
ساٿ تنهنجو پي پکيءَ جهڙو نہ هو

پکين جيئن وايون
اڏري جڻ آيون
دل جي ڌرتيءَ تي.... دل جي ڌرتيءَ تي.

ادل سومرو شاهہ عبداللطيف يونيورسٽي، خيرپور ۾ پروفيسر ۽ سنڌي ڊپارٽمينٽ جو چيئرمين آهي. ان کان علاوه شيخ اياز چيئر جو پروفيسر انچارج پڻ آهي. ادبي نالي ادل سومري سان مشهور هن شاعر، ڪهاڻيڪار ۽ تعليمدان جو نالو ڊاڪٽر عبدالڪريم ولد محمد صالح سومرو آهي. پاڻ 15 آگسٽ 1955ع تي سکر ۾ جائو.

ادل سومري 1977ع ۾ ايم اي اڪنامڪس ۾ ۽ 1979ع ۾ ايم اي سنڌي فرسٽ ڪلاس فرسٽ ۾ ڪري گولڊ ميڊل حاصل ڪيو ۽ 1981ع کان درس و تدريس جا فرائض سرانجام ڏئي رهيو آهي. پاڻ

ٻاراڻي ادب جي حوالي سان تمام گهڻو لکيو اٿس. سندس هيل تائين تيرهن کن ڪتاب ڇپجي چڪا آهن جن ۾ ست ڪتاب شاعريءَ جا ۽ ڇهه نثر جا آهن. انهن مان ڪجهه هن ريت آهن:

روز ٽڙن رابيل.... هي سندس شاعريءَ جو پهريون مجموعو آهي، جيڪو اڄ کان 35 سال اڳ ڇپيو جڏهن سندس ڄمار 22 سال هئي. ان کان علاوه ٻيا نظم جا ڪتاب آهن:

چنڊ پشم گولو
پتلين جو تماشو
وليون وڻن ڦلاريا
پوپٽ جهڙا گيت
سمنڊ جاڳي ٿو
وساري نه ڇڏجو
مٽيءَ جا رانديڪا

ادل سومري جا نثري ڪتاب هن ريت آهن:

آچر جا احوال
جيتن جي ڪانفرنس
اسين مسافر پيار جا.

پاڪستان اڪيڊمي آف ليٽرس طرفان ادل سومري جو اڙدو ۾ لکيل، ڊاڪٽر تنوير عباسيءَ جي شخصيت ۽ شاعريءَ تي لکيل ڪتاب ’شخصيت اور فن‘ پڻ گذريل سال ڇپجي چڪو آهي.

ادل سومرو مختلف علمي ۽ ادبي ادارن ۽ تنظيمن سان پڻ لاڳاپيل رهيو آهي. پاڻ سنڌي ادبي سنگت جو مرڪزي سيڪريٽري جنرل پڻ رهي چڪو آهي. سندس ادبي خدمتن جي عيوض کيس ڪيترائي ايوارڊ ملي چڪا آهن. سندس گيت ٽي وي ۽ ريڊيو تان مختلف فنڪارن جي واتان اڪثر ٻڌڻ ۾ اچن ٿا.

شاهه عبداللطيف يونيورسٽيءَ جو ٻيو هڪ ٻيو شاعر، پروفيسر اياز علي دل صاحب آهي جيڪو پنهنجي ادبي خدمتن ڪري پنهنجي ادبي نالي ’اياز گل‘ سان هند- سنڌ ۾ مشهور آهي. اياز گل 6 مارچ 1959ع تي سکر ۾ ڄائو. 1980ع ۾ سنڌي ۾ ايم اي ڪيائين، جنهن ۾ فرسٽ ڪلاس فرسٽ پوزيشن کڻي گولڊ ميڊل حاصل ڪيائين. ان کان علاوه هن ايم اي انٽر نيشنل رليشنز ۾ ۽ ايل ايل بي پڻ ڪئي آهي.
اياز گل جيتوڻيڪ شاعريءَ جي سيني صنفن تي طبع آزمائي ڪئي آهي پر غزل سندس پسنديده صنف آهي. پاڻ خاص ڪري غزل جي حوالي سان سڃاتو وڃي ٿو. سندس شاعريءَ ۾ زبردست

موسيقيت آهي ۽ سندس ڪيترائي غزل ريڊيو ۽ ٽي وي تان ٻڌڻ ۾ اچن ٿا. هڪ ٻہ تہ هن وقت بہ ياد اچي رهيا آهن، جهڙوڪ 'توبن ڪهڙا چانورا' جيڪو اڄ کان 20 سال کن اڳ بلقيس خانم ڪان هڪ فنڪشن ۾ ۽ پوءِ ريڊيو پاڪستان تان ٻڌوسين. يا "ڏسي ڪائي نہ موسم نہ ڪوئي پهر، محبت بہ منڙا ڪري ٿي قهر." عابده پروين ڳايو آهي. اهڙي طرح اياز گل جو هڪ غزل "تو تائين پهتا منهنجي نيڻن جا سارا ٽڪ لهي ويا،" بيدل مسرور بہ ڳايو آهي تہ سرمد سنڌيءَ بہ. يعني ساڳيو غزل هڪ کان وڌيڪ ڳائڻن ڳايو آهي. سندس هڪ گيت تہ هر ننڍي وڏي جي زبان تي هوندو آهي، جنهن جا ٻول آهن "توکان ٽيندي ڏار لڙڪ لڙي پيا لار ڪري." ريڊيو پاڪستان وارن ٻڌايو تہ اياز گل جو هي گيت جيڪو پهرين مشهور راڳي صادق فقير ڳايو ان بعد ٻين بہ پنڌرنهن آرٽسٽن ريڊيو ۽ ٽي وي تان ڳايو آهي.

اياز گل جا ست اٺ شاعريءَ جا مجموعا ڇپجي چڪا آهن، جن مان ڪجهہ هن ريت آهن:

سوچون سرها گل..... هي ڪتاب 1978ع ۾ ڇپيو جڏهن اياز گل اوڻهيئن سالن جو هو.

گل ۽ تارا
پيلا گل پلاند ۾
ڏينهن ڏٺي جا سپنا
توبن ڪهڙا چانورا
دک جي پڃاڻي آهي.

اياز گل کي تقريبً هر ڪتاب تي ڪو نہ ڪو ايوارڊ ضرور مليو آهي. سندس پکين بابت لکيل شعرن مان ڪجهہ هن ريت آهن.

ايئن هِن لڙڪن لارُون پيارا!
اُڀَ تي ڪُونجَ قطارون پيارا!

جڳ پل تہ ڪري بندوق سڌي
پاڻ ڳيرا ٿا اڏايون جاني!

درد ائين ٿا ڳولِن مون کي
مارِي جڻ ٿا ڳيرا ڳولِنِ

ايئن لُڙڪَ، جيئن ڏِنڊِ ۾
بہ هنَج تريا آهن

موٺ مورَ ڙڃي، مري نہ پٽي
ڊوڙي ڊوڙي ڊيلَ
برکا رُت جي بانوري!

ڪويل! پنهنجي ”ڪُوڪُوءَ“ ۾ تون جهيڻو جهيڻو ڳاءِ!
مسين تہ دِل جو درد ستو آ، تنهن کي ڪين جڳاءِ!

ڪنهن سان ته اتس ملڻو

پاڻ سکر جي ٻن شاعرن ادل سومرو ۽ اياز گل جي شاعريءَ جي ڳالهه ڪري رهيا هئاسين، جن جو تعلق درس تدريس سان آهي. سندن ئي شهر جو هڪ نوجوان شاعر عبداللطيف انصاري آهي جنهن جو واسطو پڻ تعليم سان آهي.

عبداللطيف ولد عبدالرحيم انصاري 20 سيپٽمبر 1978ع تي سکر ۾ جنم ورتو. پاڻ شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور مان ايم- اي سنڌي ادب ۾ ڪرڻ بعد سکر جي هڪ ڪاليج ”گورنمينٽ اسلاميه آرٽس اينڊ ڪامرس ڪاليج“ ۾ ليڪچرار آهن. پر ڪين ويب سائيٽون ٺاهڻ جي حوالي سان وڏيڪ ڄاتو سڃاتو وڃي ٿو. سندن سنڌي ادبي سنگت شاخ سٽي سکر جي ويب سائيٽ http://www.sascitysukkur.com سنڌي ادب جي حوالي سان نهايت اهم ويب سائيٽ آهي. سندس ڪجهه هائڪوءَ ته ستا جن ۾ پکين جو ذڪر آهي، هن ريت آهن:

ڪونج نه رهي ڪائي
سارا مور مري ويا
رات جڏهن آئي.

آڙي اڏامي
بندوق جي نڪاوَ تي
ڏکي مهاٽي.

ٻولي پئي ڪٽجي
بارودي بدبوءِ ۾
ڪوئي نه رهيو پٽجي.

اڇو سارو ڪنگ
اندر ڪاري ڪانگ جيان
عجب قدرتَ رنگُ

ڪنول ڪوماٽا
پرديسي پکيئڙا
جڏهن اڏاٽا

ڪک پن آکيرو

واءُ، مينهن ۽ گجگوڙ
ويڳاڻو ڳيرو

ڏينهن لٿو ٽِپي سانجهي
پکي آکيري ويا
موٽيا ڪونه مانجهي.

اُڀ ۾ چنڊ چڪور
ڦيرا پائيندي ڏسي
ڪِلي ويٺو مورُ.

شاهه عبداللطيف يونيورسٽي، خيرپور سان واسطو رکندڙ شاعرن ادل سومرو، اياز گل ۽ عبداللطيف انصاري جا مٿيان شعر لکڻ بعد سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو سنڌي ڊپارٽمينٽ جي پروفيسرن سحر امداد ۽ انور فگار کي فون ڪري ان قسم جي شاعري لاءِ پڇيم.

عورتن جي برٿ ڊيٽ ضرور لکجي پر سال جو پتو نه ڏجي. پر سحر امداد (اصل نالو سحر نگار ڌيءَ صلاح الدين بلوچ) هن عمر ۾ به سهٽي ۽ سدا جوان لڳي ٿي ان ڪري ان اصول کي في الحال ڇڏي سندس ڄم جي تاريخ 20 جولاءِ 1951ع لکون ٿا. هوءَ به ايندڙ سال هوءَ 60 ورهين جي ٿيڻ تي سرڪاري نوڪريءَ مان رٽائرمينٽ حاصل ڪري، پاڻ حيدرآباد ۾ ڄائي. سنڌ يونيورسٽي مان سنڌي ۾ ايم اي ڪرڻ بعد اتي ئي درس و تدريس جو ڪم شروع ڪيائين ۽ اڄ ڪلهه سنڌي ڊپارٽمينٽ ۾ پروفيسر آهي. سنڌ جي نامياري شاعر امداد حسيني سان شادي ڪرڻ بعد هوءَ ”سحر امداد“ سڏجي ٿي، جيڪو سندس ادبي نالو پڻ آهي.

سحر سورهن سالن جي هئي ته لکڻ شروع ڪيائين. هن ڪيترائي شعر، ڪهاڻيون، مضمون، مقالا، ڪالم ۽ ريڊيو لاءِ گيتن پريون ڪهاڻيون لکيون آهن. سندس ڪيترائي گيت مختلف فنڪارن کان ريڊيوءِ تي وي تي ٻڌڻ ۾ اچن ٿا، جيئن ته

چاهه اسان جو چانڊوڪي جيئن
چمڪيو آ چوڌار، چمڪيو آ چوڌار
آ ته هلون هن پار.

سحر جو اهو مٿيون گيت عابده پروين ڳايو آهي. سندس هڪ ٻيو مشهور گيت آهي:

زندگي آهي سفر، اي همسفر،
زندگي سان پيار ڪر، اي بي خبر!

يا هڪ دوگانو جيڪو عابده پروين ۽ رجب علي ڳايو آهي، هن ريت آهي:

ويل وَيل جي واڳ ورائي
آٺيون اهڙي رات
الوميان آٺيون اهڙي رات
جنهن جي سهڻي سانجهه هجي
۽ رنگ رتي پرڀات... الوميان....

سحر امداد جا ٻه ڪتاب (جيڪي شاعري تي آهن) تمام مشهور آهن جن تي هن کي ايوارڊ به ملي چڪا آهن. اهي آهن:

- چوڏهين چنڊ آڪاس ۾
- شعور، شاعر ۽ شاعري

پروفيسر سحر امداد کي 2009 جو صدارتي ايوارڊ به ملي چڪو آهي. سندس ڪجهه شعر جن ۾ پکين جو ذڪر آهي، هن ريت آهن:

ويٺي اڏايم ڪانگ الا،
سهسين ڪيريم، سانگ سانول،
سڏڪي سڏڪي ساريان
ڍولڻ آ وري،

سحر جو مٺيون گيت اڪثر ريڊيو تان ٻڌڻ ۾ اچي ٿو. اهڙي طرح امداد حسيني جو هي گيت جيڪو شادين جي موقعي تي ڳايو وڃي ٿو پڻ ريڊيو تان عام ٻڌجي ٿو:

هٿن پيرن تي ميندي لائي
ڪونج ڳچيءَ ۾ ڏُهري پائي
ڪنڌون ڪير پيئڻ شل
جيڏل شال جُڙي رهين...

منهنجي خيال ۾ هتي امداد جا پکين جي ذڪر وارا ڪجهه شعر ڏيڻ بي محل نه ٿيندو.

مذر مذر ڪو گيت لڳي ٿو

تارو تارو ميت لڳي ٿو
ڪونج پئي ڪُرلائي
ها، آ تہ پُڏون ڳن لائي!

پار پرڻ لئہ تار تري انءَ جيئن تري ڪو هنج
ساهڙ واهڙ ٿو وهي،
سڪ جو سيني منجھہ!

هيءَ چوڏهين اڌ رات
ڪنن ۾ وئي رس اوتي
ٽٽيهر جي لات

اُنا ملير مٿان مينهن ٻول ٻاٻيها
پلر پئي تہ جِئي ملڪ مرڪندي ماڻهين.

ڇنن ڇنن ڇُلي ڇُلي ڇولي وئي
الا ڇولي وئي
تاڙي جي تاڙ ڪندي ٻولي وئي
الا ٻولي وئي
گهوريان توتان نوٽ پرين
گهر هليا گهوٽ پرين
مند ڪاڏي موٽ پرين. . .

امداد حسيني (سچو نالو: سيد امداد علي شاهہ ولد سيد فضل محمد شاهہ) ٽنڊو محمد خان ضلعي جي ٽکڙ شهر ۾ 1941 ۾ ڄائو. سندس ادبي نالو امداد حسيني/ سانول آهي. پاڻ موجوده دؤر جو سرموڙ سنڌي شاعر آهي. ايم اي سنڌ يونيورسٽي مان ڪيائين. پاڻ سنڌي ادبي بورڊ جو سيڪريٽري ۽ سماهي مهراڻ رسالي جو ايڊيٽر ٿي رهيو. امداد تمام سني شاعري ڪئي آهي ۽ نوجوان ٿهيءَ جو هميشہ هيرو رهيو آهي. اسان بہ جوانيءَ جي ڏينهن ۾ "سهڻي" ۽ "روح رهاڻ" رسالي ۾ امداد جا شعر ڳوليندا وتندا هئاسين. جهاز تي بہ جيڪي چند ڪتاب کڻڻ جي اجازت هوندي هئي (جو ڪمرو ننڍو هوندو هو) انهن ۾ امداد جي شعرن جو مجموعو "امداد آهي رول" ضرور هوندو هو. هي ڪتاب 1976 ۾ ڇپيو هو. امداد جي شاعري جو هڪ ٻيو ڪتاب "هوا جي سامهون" پڻ آهي.

سنڌ يونيورسٽي جي سنڌي ڊپارٽمينٽ ۾ جتي سحر امداد پروفيسر آهي اتي اسان جي سنڌ جو هڪ ٻيو شاعر ۽ اديب پروفيسر انور فگار هَڪڙو بہ آهي. بقول هن ڊپارٽمينٽ جي چيئرپرسن ڊاڪٽر نور افروز خواجہ جي، ڊاڪٽر انور فگار هڪ ذهين، مانيٽو ۽ سنڌ ۾ گهڻو ڄاتل سڃاتل اديب ۽ شاعر

آهي. هو هر وقت لکڻ، پڙهڻ سان واسطو رکندڙ آهي.“

ڊاڪٽر انور فگار هَڪڙي جو جنم شڪارپور ۾ 1961 ۾ ٿيو جتي جي مشهور ڪاليج سي ايںڊ ايس (چيلا سنگهه اينڊ سيتلداس) ڪاليج مان انٽر ڪرڻ بعد بي اي ۽ ايم اي (سنڌي) جو امتحان سنڌ يونيورسٽيءَ مان ڪيائين. انور فگار پي ايچ ڊي شاهه عبداللطيف يونيورسٽي خيرپور مان ڪئي. ان بعد پنهنجي اباڻي پورهئي يعني درس و تدريس جو ڪم سنڌ يونيورسٽي ۾ شروع ڪيائين. انور فگار جو والد صاحب مرحوم محمد صديق شڪارپور ۾ استاد هو. انور فگار جي خاندان ۾ پڙهڻ پڙهائڻ جو سلسلو پنجن پيڙهين کان هلندو اچي. سندس ڏاڏو عبدالرحمان صاحب سنڌي کان علاوه فارسي ۽ انگريزي جو ٻه ڄاڻو ۽ ليکڪ هو.

انور فگار هَڪڙو صاحب ٿوري عرصي ۾ جيڪي ڪتاب لکيا ۽ ترتيب ڏنا آهن، اهي هن ريت آهن:

- سمنڊ سمايو بوند ۾
- سون برابر سڳڙا
- جي تند برابر توريان
- جنم جنم جيت اياز
- پَٽ جيون ڳنڍيون، ريشم ويڙها
- سنڌي ٻوليءَ بابت مضمون

ڊاڪٽر انور فگار شڪارپور تي ڪيترائي مقالا لکيا آهن. جيئن ته شڪارپور جون ادبي انجمنون ۽ اشاعت گهر، شڪارپور جا ڦيرواٽي پائر، شڪارپور جون ناٽڪ منڊليون، شڪارپور جو تاريخي پس منظر، شڪارپور ۾ سنڌي ڪهاڻي جي اوسر وغيره. بهرحال هتي سندس ڪجهه اهڙا شعر ڏئي رهيا آهيون جن ۾ پکين جو ذڪر اچي ٿو.

چو ٿو ڪرين ڪلور
مارين ٿو ماري پيو
ڄاڻيپي منجهه تلور.

ڪيئن ماريءَ آهي تاڙي
تي ڄاڻ وجي ڦاسي
اڏري نه جي هيءَ آڙي.

ڪيڏو نه وٽي ٿو مون
اڄ قرب نه ڪر پيارا
چيهو نه جهلي ڏي تون.

تي ڪانگ اڏائي پئي

ڪنهن سان تہ اٽس ملٽو
هوءَ سانگ سجائي پئي

هي ڪاٺ ڪنو آهي
رنگين ڪنين وارو
سيني ڪان سنو آهي.

هي چانهہ پکي آهي
جڻ ڪاٺَ ڪُني جي هوءَ
سُهڻِي ڪا سَکي آهي.

آ سونهن ۾ سپ ڪان زور
منڙو ٿو وجهي موهي
ڪيڏو تہ آهي سهڻو مور.

پکي ۽ اسان جا شاعر

پاڻ سنڌي شاعريءَ ۾ پکين جو احوال ڪري رهيا هئاسين .

سنڌ جي مشهور ادبي رسالي ’سوجهرو‘ جي ايڊيٽر تاج بلوچ پکين بابت شعوري يا لاشعوري هڪ موضوع طور تي ڪجهه نه لکڻ جيترو لکيو آهي، پر هيٺ هن جا ڪجهه شعر ڏجن ٿا جن ۾ فراق جو درد آهي ۽ تشبيح طور تي پکين جو ذڪر آيل آهي . ڪونج تاج بلوچ جي شاعري ۾ حجر فراق ۽ وڇوڙي جي استعاري طور ملي ٿي:

اڄ ڪتي ڪونج آهي ڪُرلايو
مون کي ٻيي ڪنهن جي ياد تڙپايو.

منهنجي دل جو پکي ڇو تڙپي ٿو
ڇا ڪتي ڪونج ڪا رڙي آهي؟

جيئن پکي ڍنڍ تي سهڙيا هوندا
رنگ پاڻيءَ ۾ ڪڙي پيا هوندا.

ايئن ڏرتي تي درد تڙپائي
جيئن افق تي ٿي ڪونج ڪُرلائي.

ڪو ڇهين ڄُون تي ويو وڇڙي،
وهه وڇوڙي هيانءُ کي ڪائي.

تاج بلوچ (پورو نالو: تاج محمد ولد نور احمد جتوئي بلوچ) 25 مئي 1942 تي پنوعاقل تعلقي ۾ جنم ورتو. پاڻ مشهور صحافي، شاعر ۽ اديب آهي. پاڻ ڪراچي يونيورسٽيءَ مان صحافت ۾ ماسٽرس ڊگري حاصل ڪيائين. هو گذريل 13سالن کان

مشهور ادبي رسالو سوجهرو ڪڍي رهيو آهي. تاج بلوچ وٽ شعر جو انداز بيان ۽ لهجو نرالو آهي، جنهن تي ڪنهن به شاعر جو اثر حاوي ٿي نه سگهيو آهي. پاڻ غزل، نظم ۽ قطعن جو خوبصورت ڪوي آهي. ان ڪان علاوه هو سنو ڪهاڻيڪار ۽ نقاد پڻ آهي. ادبي خدمتن جي سلسلي ۾ ڪيس ڪيترائي ايوارڊ ملي چڪا آهن. هيل تائين هن جا چار شعري مجموعا ڇپجي چڪا آهن.

- درد جو صحرا
- خوشبو جو زهر
- لفظن جو ماتم، ۽
- دل جزيرو اداس سپنن جو.

انهن ڪتابن ڪان علاوه شاعري جو هڪ مجموعو ”ڇچريون ڇچريون خواب“ اڄڪلهه ڇپائيءَ هيٺ آهي.

ويجهڙائيءَ ۾، ڪراچيءَ ۾ منهنجي ملاقات ٿر جي هڪ شاعر پروفيسر محمد هنگورجو سان ٿي. پاڻ تعليم جهڙي مقدس ۽ قومن جي زندگي ۾ بنيادي تعميري حيثيت رکندڙ شعبي سان لاڳاپيل آهي. هن لائق استاد ۽ اديب جو ٿر سان ايترو ته پيار آهي جو سندس ڪلام ۾ به ٿر جون يادگيرون سمايل آهن .پروفيسر محمد هنگورجو (تخلص ملزم ٿري) 1946ع ۾ مٺيءَ ۾ ڄائو. بنيادي تعليم مٺيءَ مان وٺڻ بعد هن سنڌ يونيورسٽيءَ مان پوليٽيڪل سائنس ۾ ايم اي ڪئي. پاڻ زندگي جو وڏو حصو تعليم سان ئي وابسته رهيو آهي. ٻه سال کن اڳ سندس شاعريءَ جو مجموعو ”ڪيرون ڪاهوڙين جون“ ڇپيو آهي. نموني خاطر سندس ڪجهه شعر هتي ڏجن ٿا،

”اڄ اتر پار ڪان پهه ڪري پرواز،
تلورون تڙن تي انوکي انداز،
همه گڏ همراز، پائر جي پٽن ۾.“

محمد هنگورجو (ملزم ٿري) مٿئين بيت ۾ تلورن (Houbara Bustard)جو ذڪر ڪيو آهي. بيت جي آخري سٽ شايد ڪيترن کي سمجهه ۾ نه اچي. مون به هي سٽون لکڻ مهل کيس مٺيءَ فون ڪري پڇيو. پاڻ ٻڌايائين ته پائر ٿر جي ڏکڻ اوڀر واري حصي کي سڏجي

ٿو، جتي ميلن ۾ ڌرتي flat آهي ۽ ڪٿي ڪٿي تلاءَ به نهيو وڃن، جن تي هي پکي لهن ٿا. ڪن جو چوڻ آهي ته مارئي جو ڳوٺ، عمر ڪوٽ پرسان نه، پر هن پائر واري علائقي ۾ هو. ملزم ٿريءَ جا ڪجهه ٻيا خوبصورت بيت هن ريت آهن:

پائر جي پٽن ۾ تلورون تمام
پرديسان پيهي ڪن سنڌڙي کي سلام
حُسن هاديءَ ڏنو تن ازل کان انعام
عجب اکيون ان جون گلابي گلفام
مارڻ واري مام پوءِ به مارينِ من ۾.

پوءِ به مارن من ۾ سندو سونهن شڪار
هلن پيا هر وار ڪاهيو ڪڍ انهن جي.

۽ هي هينيون شعر پرديسي پکي چيڪلو (Teal)تي آهي. چيڪلو هڪ هوشيار پکي ٿئي ٿو. شاعر ملزم ٿري چوي ٿو:

چيڪلا چالاڪ ڪٿان آئين اڏري
رک اهيرين اڪو وتن تنهنجي تاڪ
آئين جو ادراڪ نه آهي ڪو اِن کي.

نه آهي ڪو ان کي آئين جو احساس
معصومن جو ماس ڪپي نت ڪرين کي
ڪپي نت ڪرين کي روزانو رت چاڻ
بازن بندوقن سان رکن چاڻ سڃاڻ
اياڻن اماڻ مور نه ڄاڻن موڳڙا.

سنڌ جي تاريخ ساز شخصيت ۽ قومي شاعر محمد خان ”مجيدي“ جي هڪ نظم جو بند آهي:

ويڙهيچن جي وچ ۾ ويهي
ڪارونجهر سان قول ڪريون ڪي
ٻاٻيهن سان ٻول ڪريون ڪي.

اهي تہ پٻ جا پهاڙ اوري
پنهل جا پيرا اڃان ٻہ اڳتي
اهي پکي سي سکيا ستابا
غريب ڳيرا اڃان ٻہ اڳتي.

گلابي گلن جو ونئي واس جا
اسان وٽ نہ اهڙي ڪا بلبل ادا.

محمد خان ”مجيدي“ ولد قيصر خان جتوئي 5 جنوري 1918ع تي ننڍي ضلعي جي جهوڪ شريف ۾ ڄائو. پاڻ هڪ بيحد ذهين شاگرد هو. 1934 ۾ پرائمري ماستر مقرر ٿيو ۽ مختلف اسڪولن ۾ رهندي 1976 ۾ هيڊ ماستر جي عهدي تان رٽائر ڪيائين. مجيدي صاحب رٽائر ٿيڻ بعد سمورو وقت سنڌ جي شاعري کي ڏنو. سندس قومي شاعري کي زرينہ بلوچ، سرمد سنڌي ۽ ٻين ڪيترن فنڪارن ڳايو آهي. مجيدي جا شاعري جا ٻہ ڪتاب تمام مشهور آهن:

سنڌڙي ۽ ان جون قومون،
مٺي منهنجي مٺي آهي.

محمد خان مجيدي کي ٻہ نياڻيون ۽ هڪ پٽ آهي. سندس ٻيو نمبر ڌيءَ مريم مجيدي مشهور شاعره ۽ غزل جي راڻي سڏجي ٿي. هتي ڪجھہ مريم مجيدي جي شاعري پڻ ڏجي ٿي،

ڪاتاري آ ڪونج وري ڪا
رات پهاڙن ۾ هئي پٽ

سجڻ جي سار
ڪونجون لٿيون روھہ تان
ڪري چاڻ قطار.

ڪيڏي نہ ڪڻ ڪڻ مان سڄي ٿي ڪوڪ ڪوئل جي مٺي
جڻ ڪا ڪويتا ساز سان آهي ڳتل رت سانوڻي.

راتو ڏينهان ڪوئل ڪوڪي
ڪير ٻڌي تو سڪ جي ٻاڻي

او مورن جهڙا مور پرين
ڪين ڪسا ڪر قول پرين

آخر ۾ هتي ڪجھہ مختلف شاعرن جا شعر آهن:
دريا خان صوفيءَ جي هڪ ڪافيءَ جا ٻول آهن:

آءُ ڪانگ ڪر ڳالھہ
مون ڪي تن ماروئڙن جي
ماروئڙن جي، سانگيئڙن جي.

فتاح ملڪ جي هڪ نظم جو بند آهي ته:

جڏهن ڪونج ڪرڪي قطارون پڇي تي
تڏهن ياد تنهنجي پراهان پڇي تي.

ذوالفقار راشدي جي نظم جو هڪ بند آهي ته:

چڻ بڻ ڪان چپ جهرڪين ڪئي آ،
ڪوماٽيل سپ ڪانگ هيءُ ڪهڙو آ پرهه،
پيارا، ڏنگي ويس چڻ نانگ.

سيد اڪبر شاهه جو هڪ بيت آهي:

ڪرڪي ڪائي ڪونج اڱڻ مٿان اوچتي
سٽي سائي گونج رڙ سان روح رڙي پيو.

ڊاڪٽر ذوالفقار سيال جو هڪ شعر:

پکين وانگي آءُ اڏامان،
مولا مون کي اهڙا پرڙا ڏي.

ساپيان سانگي (سچو نالو ساجده خدابخش ”ساپيان“ سانگي) جو هڪ شعر آهي:

جيئن تر ٻاٻيهو، سِڪي آگم ڪاڻ
اسان ائين هاڻ، سڪون تولئه ساپيان!

سائين طالب الموليٰ (مخدوم محمد زمان) جو هڪ بيت آهي:

ڪونجن ڪرڪي ڪالهه مون کي رات رئاڙيو
روئندي روئندي روئندي هينئان ٿيم حال
هو ٻيهر وڃي ٻچن سان ڪنديون واهه وسال
آئون پاڙي رهان پرينءَ جي ته به جر وهايان جال،
طالب موليٰ طلب ۾ سڪندي وريا سال
ڪيم ڳڏ فراق جا ميڙي چوندي مال
عجائب احوال آهن منهنجي عشق جا.

شيخ اياز جي نظم جا بند آهن:

ڪونجن جي ڪڙڪار ڪڇي ۾
هئه هئه جيءُ جهڙي پيو آهي
اڄ جو ڪو ڪرلاهو ڪونهي
منهنجو هيانوُ هڇي پيو آهي.

ڪيڏي آهڪار هوا ۾
توڙي سوَ پرمار هوا ۾
ڪوئل ڪوڪ ڪتاريءَ وانگر
ايري آ ٻيهار هوا ۾.

شيخ اياز جي هڪ مشهور وائي آهي:

ڪيرون ڪيرون ڪوهه ڪرين،
ڇا تو سارين ڪارڙا

۽ هڪ نظم جو بند آهي:

ڪونج ڪرڪي پئي ڪا اترپار جي

ياد آئي اسان کي وري يار جي

۾ سندن هڪ نثراڻو نظم آهي:

ڪونجڙيون پيون ڪرڪن،
تو جيان انهن جو پي،
دور جو سفر آهي
رات ڄامشوري جي
بيشمار تارن سان
تنهنجي منتظر آهي.

شيخ اياز جو هڪ ٻيو نثراڻو نظم هن ريت آهي:

ڪانوَ پنهنجا ڪانگيرا
ڇو ڇڏي اڏاڻا ها
نيرري ٽپهريءَ ۾؟
ڪيتري نه ڪان ڪان هئي
جا ٻڌي وئي آهي،
سانت گهريءَ ۾.

شيخ اياز جا پکين بابت ڪجهه ٻيا شعر هن ريت آهن:

جهونجهڪڙي ۾ ڪارو ڪٽڇي!
منهنجو من،
جيون بَن:
اڏري اڏري پوندو ٿڪجي
تنها تن

منهنجو من....
جهونجهڪڙي ۾ ڪارو ڪڻڇي!

سانجهي، سانت، اُتر جي واءُ،
ڪونج افق ۾ ڪَرڪي، آءُ!
تون ٻڻجي پڙلاءُ

اڌري آڌيءَ رات
ڪونجون ڪرڪن روه تي
جڳ نهوڙيو ننڊ ۾ تن کي پنهنجي تات،
اڌري آڌيءَ رات.
آهي ڪهڙي ماڳ جي وائي ولر_ وات،
اڌري آڌيءَ رات.

شيخ اياز جا ڪجهه هائيڪا:

هاڻ رڳو ڳونجون
ٽوليون ٽي اڌري ويون
ڪَرڪي سڀ ڪونجون.

ڪيستائين هي قطارون
ايتريون آهن اَڇوتيون
ڪونج! اڄ تنهن جا ناڏارون!

اُڏيءَ اڪ تاڙيون
ناليءَ مان بندوق جي

منچر تي آڙيون.

وڻن تي ويھي
پنڇي اڏريا ڪيترا
ڏيھي پرڏيھي.

ميان کھڙي ڪام سان
وابستگي ھن جي ھئي
اڏريو پکي لام تان

پاڻيءَ تان رُتبو
اڏريو ڄڻ آڪاس ۾
ڪَڙتا جو سپنو

ھو جو رتونبو
ڄڻ ڪوئي اڏري پيو
شاعر جو سپنو.

چپ ۾ چگھ پکي
ٻولي پيو جھنگ ۾
ڪوئي گھگھ پکي!

۽ آخر ۾ تاجل بيوس جي شاعري:

ويا ھنج اڏري سويرو سَرن تان

ڪيا ڏار قسمت ڪٽا اڄ ڪٽڻ ڪان
ڏئي سِر ڏيہين کي اياڻا وڃن ٿا

اڄن ماڳ موتي اويرا سويرا
ڪٽڪ ڪونجڙين جا تتر باز ڳيرا
ٻکن ۾ ٻيوس سدا خوش رهن ٿا.

ڪونجڙين جون ڪيچ ڏي آڏي اڏارون لک لهن
ترمتي تذڪار ۾ ٻوندون ٻهارون لک لهن.

گهڙيءَ گهڙيءَ ۾ گهائي ويني
ڪوئل ٻن ۾ ڳائي ويني.

تاڙيءَ تي ڪبوتر کي اڏاري نہ سگهياسين
اي دوست اسان توکي بہ وساري نہ سگهياسين.

تاجل بيوس جون بيون مشهور وايون آهن:
جيئن ٿا ڪانگ لنون تيئن ٿا پورِ پَون.

ڪونجان ڪيچ وڃن تي ڪرڪن سانوڻ ۾.

تاجل بيوس (سچو نالو: تاج محمد ولد محمد جعفر سمون) 22 سيپٽمبر 1938ع تي صوبي ديري (خيرپور) جي هڪ ڳوٺ ۾ ڄائو. پاڻ سنڌ جو سدا بهار شاعر مڃيو وڃي ٿو. شيخ اياز، استاد بخاري بعد تاجل بيوس سڀ ۾ گهڻو ڳايو وڃي ٿو– يعني تاجل جي همعصرن جي ڀيٽ ۾ ڳالهہ ڪجي ٿي.

تاجل بيوس پونيٽ پور جي پرائمري اسڪول ۾ اڃان ٻيو درجو پڙهندو هو تہ سندس والد 1946 ۾ گذاري ويو. پيءُ جي لاڏاڻي بعد پڙهڻ ڇڏي ڪلهي تي پاڻ ڪان وڏي لٺ ڪٽي مينهن جو ڌنار بڻيو. ٽن سالن جي ڌنارپ ڪان پوءِ 1949 ۾ وري پڙهڻ شروع ڪيائين. آخر ايم اي ايڪنامڪس جي ڊگري حاصل ڪيائين. عملي زندگيءَ جو آغاز سيڪنڊري استاد جي حيثيت سان ڪيو ۽ سيڪريٽري ليول تي وڃي پهتو. 1998ع ۾ رٽائر ٿيڻ وقت چيف/رجسٽرار آف ڪمپنيز جي عهدي تي هو.

تاجل بيوس جي سنڌي ڪلام جو پهريون مجموعو ”جڏهن پونءِ پٽي“ 1982ع ۾ شايع ٿيو. ان بعد سندس شاعريءَ جا هيٺيان ڪتاب ڇپيا:

- سرجيندڙ ساٽيهہ جا
- سنڌ منهنجي امان
- ڪنڌيءَ ڪؤنر ترن
- ڪنڌيءَ اڪ ڦلاريا
- صحرا ستر جن
- تنهنجا نيڻ غزل
- وڏا وڻ وٽڪار جا
- ڏوريان ڏوريان مَ لهان
- انبن جهليو ٻور
- ڪاچي مٿان ڪونج
- انداز بيان اور.... (اڙدو ۾) وغيره.

تاجل جو لکيل گيت ”سنڌ منهنجي امان، سونهن تنهنجي مٿان، ڇا لکي ڇا لکان “... جتي بہ سنڌي رهن ٿا، ان کي وڏي شوق سان ٻڌن ٿا. انديا جا سنڌي تہ تاجل جي ان گيت کي قومي تراني جو درجو ڏين ٿا. تاجل بيوس 70 ورهين جي ڄمار ۾ وفات ڪئي .ڪيس سندس وصيت موجب چوڪنڊي جي قبرستان ۾ دفن ڪيو ويو.

تاجل بيوس هر عنوان تي تمام گهڻو لکيو آهي. پڪين تي بہ هن جا ڪيترائي شعر آهن .سندس وفات کان مهينو کن اڳ منهنجو سندس گهر وڃڻ ٿيو تہ هن مون کي ويجهڙائيءَ ۾ ڇپيل سندس پنج ڪتاب ڏنا جن مان ٽي تہ ”ڏک سکن جي سونهن“ عنوان سان سندس آتم ڪهاڻيءَ جا ٽي واليوم آهن. هڪ هندستان جو سفرنامو ۽ هڪ شاعري جو

ڪتاب جنهن جو نالو ئي آهي ”پکي ساڳي پار جا“. هن ڪتاب مان تاجل بيوس جا ڪجهه شعر هتي ڏجن ٿا:

ٻاٻيهو ٻولي
پرهه ڦٽيءَ جو پرين جا
خطڙا ٿو کولي.

ڪونجون ٿيون ڪرڪن
داڻي، پاڻيءَ ڪارڻ ڏس
ڪيڏو ٿيون تڙپنَ!

پنڇي ٿا ٻولين
هيري، لڇمڻ ڪومل جا
خطڙا ٿا کولين

ڪانگل ٻولي ويو
جيوت، ٺاڪر، موتيءَ جا
خطڙا کولي ويو

ڪونجون ٿيون ڪَرڪن
شايد اڄ ترواسين تي
بادل ٿا برسن

ٻاٻيهن ٻوليون
نغما ننگرواسين جا
موراۓ لوليون

ڪونجون ڪَرڪن ٽيون
مَس وري مهراڻي جون
مائرون مرڪن ٽيون

ڪرلائن ڪونجون
آءُ ته چوندِيون ڍهرن مان
پلڙا ۽ پسيون

برسن ٽيون ٻوندون
شال ڪٽان ڪارونجهر تي
ڪرلائن ڪونجون

هنج ڪهنگ هِن پارِ
جاڻ ڊِگوشن منهن ڪڍيو
باهه وساڻل ٻارِ

ٻيٽو ۽ ٻوهاڙ آهي ڪهنگن
ڪونجن جي
پاڻيءَ اندر پاڙ

ڪانيرن قطارون
ٽور، هنجر ۽ ٽوبارا چيهه
ڦِرن چوڌار

نيرڳ ۽ نردور
نيڙيءَ جي نير مٿي
هنج ٻه زوران زور.

پنهنجي زال کي هٿ ي چڙهي وڃ

ڪيترائي ماڻهو مون کان ولايت بابت عجيب سوال ڪندا آهن. انهن سوالن مان هڪ اهو به آهي ته توهان کي ڪهڙا ملڪ سٺا لڳا ٿا؟

خير هڪ خيال ڪان اهو سٺو سوال به آهي جنهن جو جواب شروع وارن ڏينهن ۾ ته ايندو هو ته ڪهڙن ملڪن کي سٺو چئجي. انهن ڏينهن، يعني چاليهه سال کن اڳ، جنهن ملڪ جي بندرگاهه ۾ اسانجو جهاز گهٽا ڏينهن بيهندو هو ۽ اسان کي گهمڻ ڦرڻ لاءِ گهڻو وقت ملندو هو ته ان ملڪ کي اسان سٺو سمجهندا هئاسين. يا جنهن ملڪ ۾ ورڪشاپ طرفان جهاز جي ڳري ريپيئر ٿيندي هئي ۽ جهازران ڪمپني اسان کي جهاز تي رهڻ بدران ڪنهن وڏي هوٽل ۾ ترسائيندي هئي ته اسان لاءِ موج مزا ٿي ويندا هئا جو پوءِ نه ڊيوٽي ڪرڻي پوندي هئي نه ڪو ڪم ڪار. سڄو ڏينهن گهمبو هو يا ننڊون ڪبيون هيون ۽ جهاز شپ يارڊ (ورڪ شاپ) يا ڊاڪيارڊ (خشڪ گوديءَ) حوالي هوندو هو. جهاز جي مالڪ لاءِ خرچ پڪي جي وڏي چٽي ٿي پر اسان لاءِ ان ملڪ جهڙو ڪو بيو ملڪ نه ٿيو.

پر پوءِ آهستي آهستي، جيئن جيئن دنيا جا مختلف ملڪ ڏسندا وياسين ۽ انهن جون حالتون هڪ ٻئي سان ڀيٽيندا وياسين ۽ وقت سان گڏ ٻارن ٻچن وارا ٿياسين ۽ مٿي تي جوابداريون آيون ته اهو محسوس ٿيو ته ملڪ ڪٿي ايشيا جا هجن يا آفريڪا جا، يورپ جا هجن يا آمريڪا جا، مشرق جا هجن يا مغرب جا، ٿڌي موسم وارا هجن يا خط استوا وارا گرم، عرب ملڪ هجن يا يهودي ۽ عيسائين جا.... سٺا ملڪ اُهي آهن جتي قاعدي ۽ قانون جي حڪمراني آهي، يعني لا اينڊ آرڊر جي حالت بهتر آهي، جتي انصاف آهي. اها ڳالهه ڀهرين ڀهرين مون جپان ۾ محسوس ڪئي، جڏهن اتي اسان جي ملڪ جي هڪ جهاز جي آفيسر ڪجهه غلط ڪم ڪيو ۽ هن کي جهلي جڏهن ڪورٽ ۾ آندو ويو ته ثبوت خاطر اتي جي پوليس هن جي حرڪتن جي وڊيو فلم ڏيکاري جيڪا هوءَ ٽن ڏينهن کان لڳاتار لڪي ڇپي ڪندي رهي هئي. يعني هنن اهو يعني هنن اثابت ڪيو ته هو واقعي ڏوهاري آهي تڏهن هن کي جهليو ويو آهي نه ته قانون جو خيال ڪرڻ وارو جپان ۾ امير توڙي غريب هڪ عزت وارو انسان آهي. اهڙي طرح ناروي ۽ سئيڊن جهڙن ملڪن ۾ رهي محسوس ٿيو ته اتي جيڪڏهن ڪو ڏوهه نٿو ڪري ته مجال آهي جو ڪو هن جو نالو وٺي. اهڙن ملڪن ۾ اسان کي بي فڪر ٿي هلڻو پيو ٿي. اهڙن ملڪن ۾ ڪو پوٽار، وڏيرو يا پوليس جو ڪو اهلڪار ڪنهن بي ڏوهيءَ جو نالو ته وٺي ڏيکاري.

ستر واري ڏهي تائين، خاص ڪري شروع جي اڌ تائين سنگاپور چورن ۽ ٺڳن جو ملڪ هو پر پوءِ وزير اعظم لي ڪئان يو جي حڪومت قاعدي قانون کي سخت ڪندي وئي. لوفر لفنگا رولي ۾ اچي ويا. امير توڙي عام ماڻهوءَ کي نه فقط سنڌن در تي انصاف ملڻ لڳو پر جلد ملڻ لڳو ڇو جو اها ڇوٽي سچ آهي ته:

Justice delayed is justice Denied.

اڄ سنگاپور دنيا جي بهترين ملڪن مان هڪ آهي، جتي هر هڪ رهڻ ۾ خوش نصيبي سمجهي ٿو. چاهي مڪاني ماڻهو هجي يا ڌاريون، هو جي شريف آهي ته هن لاءِ سنگاپور ۾ سُک آهي، ڏوهي ڪٿي ڪيڏو

بہ طاقتور هجي هن کي نٿو بخشيو وڃي. انهيءَ جهڙو ملائيشيا ٿي چڪو آهي. ٻهراڙي ۽ جنگلن ۾ رهندڙ اڪيلي گهر جا ڀاتي بہ سڪون جي ننڊ سمهن ٿا. مجال آهي ڪو چور، ڌاڙيل اچي ان گهر ۾ ڌاڙو هڻي. مختلف فئڪٽرين، ايئرپورٽس يا اسپتالن ۾ رات واري شفٽ ڪري اڪيليون ڇوڪريون پيرين پنڌ، سائيڪلن تي يا ٽئڪسي ۽ بسن ۾ پيون گهر ڏي اچن وڃن. مجال آهي جو ڪو سندن پرس ڦري يا ڪين اغوا ڪري. اهو سڀ ان ڪري جو اهڙن ملڪن جي هر باعزت شهريءَ کي خبر آهي تہ ساڳي وقت لوفر، غنڊي يا چور ڌاڙيل کي بہ خبر آهي تہ ان ملڪ ۾ قاعدو قانون آهي. هرهڪ لاءِ ساڳيو انصاف آهي ۽ فيصلو جهٽ ٿئي ٿو. پوليس ڪنهن جي بہ کيسن ۾ نہ آهي ۽ هن جي بقا فقط ۽ فقط عوام جي خدمت ڪرڻ ۽ سٺو شهري ٿي رهڻ ۾ آهي.

اهي ملڪ جن ۾ لا ۽ آرڊر آهي، جن ۾ سستو ۽ جلد انصاف ملي ٿو اتي توهان پنهنجن ٻارن کي تعليم لاءِ موڪليندي سڪون محسوس ڪيو ٿا، اتي توهان پنهنجو ناڻو لڳائي بزنيس ڪريو ٿا، اتي توهان گهمڻ لاءِ ويندي خوشي محسوس ڪريو ٿا ۽ اهڙن ملڪن جا ادارا مضبوط ٿين ٿا ۽ ڪو بہ غلط ڪم نٿا ڪن. اهڙن ملڪن کي پاڙيسري ملڪ يا طاقتور ڏورانهان ملڪ تنگ ڪرڻ ۾ ناڪام وڃن ٿا. ملائيشيا ۽ ايران جو مثال اسان جي اکين آڏو آهي. ملائيشيا ۾ پنهنجي رهڻ وارن ڏينهن جو هڪ واقعو ڪنهن ڪتاب ۾ لکي چڪو آهيان تہ اسان واري ملاڪا رياست جي پرواري رياست "نگري سيمبيلان" جي سلطان جي پٽ پنهنجي رياست جي شهر سريمبان ۾ تيز رفتاري سان ڪار هلائي تہ پوليس چالان ڪيس. سندس پيءُ جيڪو ان رياست جو والي وارث ٿيو ۽ جيڪو واري اچڻ تي چئن سالن لاءِ سڄي ملائيشيا جو بادشاهہ ٿئي ٿو تنهن کي بہ ان ڳالهہ جي ان ئي وقت خبر پيئي.... توهان، يعني اسان جي ملڪ پاڪستان جا رهاڪو پڪ اهو سوچي رهيا هوندائو تہ سلطان کي خبر پوڻ تي هن نہ فقط پوليس واري پر ان جي ايس پي کي بہ نوڪريءَ مان خارج ڪيو هوندو. پر ائين نہ ٿيو. سلطان پنهنجي پٽ کي سڏائي ٺڪڙ وهائي ڪڍي تہ ماٺهو ٿي هل. اها ڳالهہ ٻئي ڏينهن اخبار ۾ اچڻ سان سڄي قوم جي ماڻهن لاءِ توڙي اسان ڌارين لاءِ نياپو ثابت ٿي تہ ٻيلي هن ملڪ ۾ رهڻو آهي تہ شريف ٿي رهڻو آهي. ڪنهن بہ قسم جي مستي نہ هلي سگهندي. اهوئي سبب آهي جو ملائيشيا ۾ هرهڪ سڌو ٿي هلي ٿو. سنگاپور، جپان، چين ۽ ڪوريا ۾ هرهڪ سڌو ٿي هلي ٿو. سعودي عرب، دبئي ۽ ڪويت ۾ هرهڪ سڌو ٿي هلي ٿو. توهان کي جيڪي حق مليل آهن، اهي ڀلي Enjoy ڪريو. گهمو ڦرو، ڳايو وڄايو نچو ٽپو پر ٻئي شهريءَ کي نہ رنجايو. عوام جي پراپرٽيءَ کي نقصان نہ رسايو. اهوئي سبب آهي جو ڌاريان، يورپ توڙي ايشيائي ملڪن جا بہ ملائيشيا ۽ سنگاپور ۾ سڪون سان گهمن ڦرن ٿا. يورپي ۽ جپاني تہ ڇا عرب ۽ ايراني بہ پنهنجين زالن ۽ جوان ڌيئن سان گڏ ملائيشيا جي شاپنگ سينٽرن ۾ خريداري پيا ڪن. سئنيما هالن ۾ ڌارين سان گڏ ويهي فلمون پيا ڏسن. مجال آهي جو ڪو ٺلهو رمارڪ بہ ڏي. ٽوئرسٽن جي اچڻ ڪري ملائيشيا جهڙا ملڪ وڃن خوشحال ٿيندا. انگلينڊ جو تہ هرڪو مثال ڏئي ٿو. خاص ڪري چرچل جي ٻي جنگ عظيم واري ڳالهہ تہ هرڪو ورجائي ٿو.

دنيا جي ٻي عالمي جنگ زور شور سان هلي رهي هئي. جرمني ڏينهون ڏينهن زور نظر اچي رهيو هو. پولنڊ، فرانس جهڙن ملڪن تي تہ هو حاوي ٿي ويو هو ۽ هاڻ برطانيہ تي موچڙن جو وسڪارو هوس. انگريزن جي فوج جا سپاهي مارجي رهيا هئا. هٽلر جا هوائي جهاز روزانو لنڊن مٿان، جڏهن چاهيو ٿي تڏهن بمباري ڪري سلامتي سان موٽي ويا ٿي. لنڊن جا رستا ۽ گهٽيون ويران ٿي ويون هيون. کاڌ خوراڪ جي کوٽ بہ

شروع ٿي چڪي هئي. ڪاڏي جي شين تي راشن بندي ٿي رهي هئي. انگريز عوام مايوس ٿي چڪو هو. انهن ڏينهن ۾ ڪجهه ڪارخانن جا مالڪ، وڪيل، پروفيسر ۽ دانشور ٽولو ٺاهي، ان وقت جي وزيراعظم سر ونسٽن چرچل سان ملڻ پرائم منسٽر جي سرڪاري رهائشگاهه 10 ڊائوننگ اسٽريٽ پهتا.

هنن وزيراعظم چرچل کي عوام جي مايوسين کان آگاهه ڪيو ۽ پڇيو ته "جناب وزيراعظم! برطانيه جو ڇا مستقبل آهي. هرهڪ پنهنجو پاڻ کي غير محفوظ سمجهي رهيو آهي."

اڌ ڪلاڪ تائين چرچل هنن سڀني جا خوف ۽ وسوسا خاموشيءَ سان ٻڌندو رهيو ۽ سندس عادت مطابق هُن جو سگار هن جي چپن تي رکيو رهيو. جڏهن هو سڀ ڪجهه ڳالهائي چڪا ته چرچل وات مان سگار ڪڍي هنن کان پڇيو ته "ڇا توهان جي ملڪ جي ڪورٽن (عدالتن) ۾ ماڻهن کي انصاف ملي رهيو آهي يا نه؟"

هنن سڀني هائوڪار ۾ ڪنڌ ڌوڏيو ۽ چيو "هائو! بلڪل ملي رهيو آهي."

چرچل وڏي اعتماد سان کين وراڻيو. "منهنجا هم وطنو وڃو ۽ عوام کي ٻڌائي ڇڏيو ته دشمن توهان تي ڪڏهن به حاوي نه ٿيندو. توهان سڪون سان رهو شڪست دشمن جوئي مقدر ثابت ٿيندي."

سڄي دنيا ڏٺو ته برطانيه جيڪو ظاهري طرح لڳو ٿي ته هن جنگ ۾ هارائيندو. ان کي سوڀ نصيب ٿي ۽ هٽلر ڪٿي ڪٿيل جنگ هارائي ويو.

بهرحال ڏٺو وڃي ته جتي انصاف آهي، جتي غريب توڙي امير لاءِ ساڳيو قانون آهي ۽ نه رڳو قانون آهي پر ان قانون تي سختيءَ سان عمل ٿئي ٿو. جنهن ملڪ ۾ ڪوبه ٻئي جي حق تي ڌاڙو نٿو هڻي، اهو ملڪ ڪڏهن به برباد نٿو ٿئي. منهنجو هڪ ملئي شاگرد جيڪو هاڻ جهازن جو ڪئپٽن آهي، ان مٿين ڳالهه جو هڪ بيحد دلچسپ مثال ڏيندو آهي. جيڪا نصيحت آموز ڳالهه (جنهن کي ملئي زبان ۾ "حڪايت" سڏجي ٿو) هن ريت آهي.

هڪ طوطو ۽ طوطي سڄو ڏينهن رزق جي ڳولا بعد شام جا پاڇا لڙڻ تي هاڻ هو پنهنجي گهر روانا ٿي رهيا هئا ته رستي تي رات ٿي وئي. اهڙي حالت ۾ هنن لاءِ پنهنجو سفر جاري رکڻ ممڪن نه هو ۽ هڪ جهنگل مان لنگهڻ وقت هنن اها رات اتي گذارڻ جو فيصلو ڪيو. هڪ ڊگهي وڻ جي چوٽيءَ تي هنن پنهنجو عارضي ٽڪاڻو ڳوليو. اتان هنن کي پنهنجي آسپاس جو نظارو ڪرڻ جو به سنو وجهه مليو ٿي. ٿورو پريان هڪ اجڙيل وستيءَ کي ڏسي ٻئي پريشان ٿي ويا. طوطي سخت مونجهاري جي حالت ۾ طوطيءَ کان پڇيو ته خبر ناهي هن وستيءَ جي برباد ٿيڻ جو سبب ڇا آهي؟

ان تي طوطيءَ پنهنجي عقل موجب وراڻيس ته جنهن وستيءَ جي ويجهو چبرا اچي رهن ته ان جاءِ جو تباهه ٿيڻ مقدر بڻجيو وڃي.

اجا هو ان موضوع تي ڳالهه ڪري رهيا هئا ته هڪ چبرو اڏامندو اچي هنن وٽ پهتو. هن طوطي ۽ طوطيءَ کان سندن موجودگيءَ جو سبب پڇيو. طوطي جواب ۾ ٻڌايس ته گهر ويندي رستي ۾ رات پئجي وئي ۽ اونداهه ۾ وڌيڪ اڏامڻ بدران هن ۽ سندس زال رات هتي ٽِڪڻ جو ارادو ڪيو آهي. صبح ٿيڻ سان هو ٻئي پنهنجي گهر روانا ٿي ويندا.

چبري پنهنجو تعارف ڪرائيندي هنن کي ٻڌايو ته هو هن ئي جهنگل جو رهواسي آهي. هڪ ميزبان جي حيثيت ۾ هن هنن ٻنهي جي چڱي خدمت چاڪري ڪئي. صبح ٿيڻ تي جڏهن طوطو ۽ طوطي

پنهنجي منزل ڏي روانا ٿيڻ لڳا تہ هنن اهو مناسب سمجهيو تہ پنهنجي ميزبان چبري سان الوداعي ملاقات ڪئي وڃي. چبري سان ملي هاڻ جڏهن هو هلڻ لڳا تہ چبري طوطي کي چيو تہ تون تہ وڃي سگهين ٿو پر طوطيءَ کي پاڻ سان وٺي وڃي نٿو سگهين. اهو ٻڌي طوطي جا هوش خطا ٿي ويا ۽ احتجاج طور چيو تہ اهو ڪيئن ٿو ٿي سگهي تہ هو پنهنجي زال کي هتي ڇڏي وڃي. ان تي چبري چيو تہ طوطِي تہ هن جي (چبري جي) زال آهي ۽ نہ طوطي جي. پريشان طوطيءَ بہ رڙيون ڪري چيو تہ هوءَ تہ طوطي جي زال آهي ۽ نہ چبري جي.

چبري ۽ طوطي جي وچ ۾ طوطيءَ جي متعلق اجا بحث هلي رهيو هو تہ پر واري اجڙيل وستيءَ سان تعلق رکڻ واري هڪ شخص جو اتان گذر ٿيو. چبري رڙ ڪري ان همراهہ کي پاڻ وٽ سڏيو ۽ عرض ڪيو تہ هو هن جي ۽ طوطي جي وچ ۾ هلندڙ جهيڙي جو فيصلو ڪري. هو همراهہ خوشيءَ سان راضي ٿي ويو ۽ ٻنهي ڌرين کان الڳ الڳ بيان ورتو ۽ پوءِ طوطيءَ کان پڇيو تہ هوءَ ڪنهن جي زال آهي؟

طوطيءَ هن جنگل ۾ رات رهڻ جو سڄو قصو ٻڌايو ۽ قسم نامي تي چيو تہ هوءَ تہ طوطي جي ئي زال آهي ۽ هن جو چبري سان ڪنهن بہ قسم جو واسطويا ڪو تعلق ناهي.

هن شخص ٽنهي جي ڳالهہ ٻڌڻ بعد فيصلو ٻڌايو تہ طوطِي طوطي جي نہ پر چبري جي زال آهي ۽ طوطي کي هتان هڪدم هليو وڃڻ جو حڪم ڏنو. ان تي طوطو اوچنگارون ڏئي رئڻ لڳو پر هن جي هڪ بہ نہ ٻڌي وئي.

مايوسيءَ جي حالت ۾ جڏهن طوطو گهر ڏي روانو ٿيڻ لاءِ اڳڀرو ٿيو تہ چبري هن کي روڪيو ۽ چيو تہ پنهنجي طوطيءَ کي بہ پاڻ سان وٺي وڃ. ان تي طوطو خوش ٿي چبري ڏي حيرت مان ڏٺو. چبري ٻنهي کي مخاطب ٿيندي چيو تہ ياد رکو تہ وستيون يا ملڪ چبرن ڪري نٿا نابود ٿين پر اهي ناانصافيءَ ڪري تباهہ ٿين ٿا.

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.
اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.
۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book